

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχ. 110 • Ιανουάριος 1991 • 400 δρχ.

Πόλεμος κατά πολέμου

Οι δρόμοι του πετρελαίου – οι δρόμοι της σύγκρουσης • Πόλεμος και Ειρήνη • Στό
ξλεος της έννημέρωσης • Πόλεμος τών πιστών, πόλεμος τών τεχνικών • Τό φάσμα
τής διεθνοποίησης

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ίανουάριος 1991
τεύχος 110
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα
τηλ. 3239 645, 3228 791
τιμή τεύχ. 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Παύλος Κρέμος, Βάσω Κινητή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λειβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσηνόμερα

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. Φωτογραφίες, σελιδοποίηση, μοντάζ, Νίκος Πισκοπάκης.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ
δλα τά τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 Έως τό 10:
(1976-1989)
καί του
Δεκαπενθήμερου
ΠΟΛΙΤΗ
μόνο μέ
10.000 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Πόλεμος κατά πολέμου	5
Χαράλαμπου Γολέμη, 'Η «προοδευτική» αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής	6
Σταύρου Λειβαδά, Όπου γής καί πατρίς	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οί δρόμοι του πετρελαίου, οί δρόμοι της σύγκρουσης	9
Τό φάσμα της διεθνοποίησης του πολέμου.....	11
Γιώργου Μαργαρίτη, Ό πόλεμος των πιστών, ό πόλεμος των τεχνικών ...	14
Γιώργου Καρρά, Στο έλεος της ενημέρωσης	16
Άγγελου Έλεφάντη, Πόλεμος καί ειρήνη	17
Άλέξη Παπαλιά, Λετονία	19
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ	20
Γιώργου Καρρά, 'Η άποφυλάκιση του παρελθόντος	22
Άγγελική Κωσταντακοπούλου, Ν.Δ. καί Ιστορία	24
Άγγελου Έλεφάντη, Δέν μας τά κάνατε καλά, έσεις οί μεγάλοι	25
Βασίλη Ζουναλή, 'Η κατάρρευση του Ιστορικού κομμουνισμού	31
Άριστείδη Μπαλτά, Ντροπή σας, διανοούμενοι	54
Μ. Παπαγιαννάκη, Π. Ρυλμόν, Για τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση (συνέντευξη)	40
Ζακού Πρυνεντύ, Για τήν Ευρωπαϊκή Πολιτική Περιβάλλοντος	45
Μελίνας Σεραφετινίδου, Τά δημοσιογραφικά μηνύματα ώς προϊόν γραφειοκρατικών δομών	48
Γιώργου Μαργαρίτη, «'Η έποχή των Έπαναστάσεων» του Χομπσμπάουμ	57
Βάσως Κινητή, «Γλώσσα, μαγεία, τελετουργία» του Βιτγκενστάιν	61
Ήλία Κούβελα, «'Η κόμη της Βερενίκης» του Γ. Γραμματικάκη	60
Μαριάννας Δήτσα, Άνδρέα Πανταζόπουλου, Βιβλιοκριτικά σημειώματα ..	62
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	64

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
Έξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έυρώπη έτήσια: 3.500 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια: 4.000, έξάμηνη 2.000
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια: 2.000, έξάμηνη: 1.000

Ίδιοκτησία: Σπύρος Δελέγκας καί Σία ΟΕ.
Κέκροπος 2, 105 58 Άθήνα, τηλ. 3228791, 3239645

Πόλεμος κατά πολέμου

Δέν έχουμε να διαλέξουμε ανάμεσα σε βαρβαρότητες, δέν πρέπει να υποκύψουμε στην ιεράρχηση της βαρβαρότητας σε καλή και κακή. Δέν έχουμε να διαλέξουμε ανάμεσα σε καλούς Σκούντ που θέλουν να σαρώσουν τό 'Ισραήλ και κακές αμερικάνικες ρουκέτες που ισοπεδώνουν τή Βαγδάτη. Είναι ανήθικο να κλείνουμε τά μάτια μπροστά στην κόλαση πυρός που κατακαίει τό 'Ιράκ και να βλέπουμε μόνο τούς κατοπιημένους αίχμαλώτους πολέμου. Δέν μπορούμε να δεχθούμε σάν μοίρα τήν οικολογική καταστροφή που άπειλεί τήν ανθρωπότητα, δέν μπορούμε να μήν ξεχειρόμαστε για τή «νέα τάξη» που υπόσχεται ό Μπούς, δέν μπορούμε, έν όνόματι κάποιου «άντιιμπεριαλισμού», να δώσουμε ήθική έγγύηση στη θεοκρατική στρατοκρατία του Σαντάμ, δέν μπορούμε να θεωρούμε φυσική τήν πιθανότητα, που μέρα τήν ημέρα γίνεται βεβαιότητα, χρησιμοποίησης χημικών όπλων ή «τακτικών» πυρηνικών κεφαλών.

Στή φλεγόμενη Μέση 'Ανατολή υπάρχουν άλυτα και χρόνια προβλήματα που οι ντόπιες στρατοκρατίες και οι φεουδαρχικές πλουτοκρατίες από τή μιά μεριά, τά συμφέροντα και οι παρεμβάσεις των Δυτικών από τήν άλλη έχουν δημιουργήσει και περιπλέκουν καθημερινά περισσότερο. 'Αγωνίζονται τώρα οι έμποροι του θανάτου, αυτοί που όπλισαν τόν Σαντάμ, πώς θά τόν καταστρέψουν. Στην πάλη του Σαντάμ για ήγεμονία στην περιοχή άπαντā ή ήγεμονία του αμερικανικού ιμπεριαλισμού. 'Αλλά στην τιτανομαχία της βαρβαρότητας θύματα είναι οι λαοί της περιοχής, οι λαοί όλου του κόσμου.

Στήν επιστράτευση των έμπόρων του θανάτου άπαντā ήδη ένα πλατύ και δυναμικό αντιπολεμικό κίνημα σε όλο τόν κόσμο. Νά σταματήσει άμέσως ό πόλεμος φωνάζουν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι στις ΗΠΑ, τή Γαλλία, τήν 'Ισπανία, τήν Γερμανία, τήν 'Ιταλία. Νά σταματήσει άμέσως ό πόλεμος πρέπει να φωνάξουμε και μεϊς. 'Εχειρία άμέσως, χωρίς όρους. "Αν σταματήσει άμέσως ό πόλεμος, τότε θά βρεθούν οι δίκαιες λύσεις. Οι λαοί της Μέσης 'Ανατολής και όλου του κόσμου αναγνωρίζουν ότι τά δίκαια είναι μοιρασμένα: τό δίκαιο του 'Ισραήλ στην ύπαρξή του, των Παλαιστινίων ν' άποκτήσουν τό κράτος τους και τήν έλεύθερη πατρίδα τους, των 'Αράβων να ρυθμίζουν αυτόνομα τά προβλήματά τους και τά σύνορά τους, να έλέγχουν αυτοί τις πηγές του ενεργειακού πλούτου. Μόνο αν υπάρξει άμοιβαία κατανόηση για τό δίκαιο του άλλου θά σταματήσει άμέσως ό πόλεμος. Αυτό είναι που άναδεικνύει τό σημερινό αντιπολεμικό κίνημα. "Αν οι ιθύνοντες δέν μπορούν να συμμεριστούν αυτή τή λογική, εκατομμύρια άνθρωποι σε όλον τόν κόσμο μπορούν να έπιβάλουν τή δική τους λογική.

‘Η «προοδευτική» αντιμετώπιση τής φοροδιαφυγής στην αγορά ακινήτων

«**Τ**ό (φορολογικό) νομοσχέδιο Σουφλιᾶ ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τής Νέας Δημοκρατίας στό συγκεκριμένο θέμα (τὴν περιστολή τής φοροδιαφυγής) ἀλλὰ εἶχε τό μειονέκτημα νά εἶναι ἰδεολογικά ἀκαιρο. Τό κόμμα αὐτό γνωρίζει πολύ καλά ὅτι τὰ ἰδεολογικά ζητήματα, λόγω τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων, θά εἶναι στό κέντρο τής προεκλογικῆς διαμάχης, σύμφωνα δέ μέ τή σημειολογία τής παρούσας περιόδου, ἐνῶ ὁ περιορισμός τῶν δημόσιων δαπανῶν σημαίνει «ἐλεύθερη οἰκονομία», ἡ πάταξη τής φοροδιαφυγῆς παραπέμπει στόν «σοσιαλισμό». Ἐφόσον ἡ Ν.Δ. κερδίσει τίς ἐκλογές, θά εἶναι βέβαια, ὑποχρεωμένη νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τής ἀύξησης τῶν φορολογικῶν ἐσόδων μέ τὴν ἀρμόζουσα σοβαρότητα καί δέν ἀποκλείεται νά ψηφίσει φορολογικό νόμο πολύ “σκληρότερο” ἀπό αὐτόν τοῦ κ. Σουφλιᾶ».

Αὐτά λέγαμε στό τεύχος 103 τοῦ *Πολίτη* τόν Μάρτιο 1990 καί ἀπ’ ὅ,τι φαίνεται καλῶς τά λέγαμε. Πράγματι ἡ Ν.Δ., μετά τή νίκη τῆς στίς ἐκλογές, ἀποφάσισε, λόγω καί τῶν προϋποθέσεων πού ἔθετε ἡ ΕΟΚ γιά τὴν χορήγηση τοῦ γνωστοῦ δανείου, νά ἀσχοληθεῖ κάπως σοβαρά μέ τό ζήτημα τής φοροδιαφυγῆς. Μεταξύ τῶν σχετικῶν μέτρων πού προώθησε τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν καί τὰ ὅποια ἔρχισαν νά ἰσχύουν ἀπό τόν Ἰανουάριο 1991, περιλαμβάνονται ὁ φόρος «ὑπερτιμήματος» (δηλαδή ὁ φόρος ἐπί τῆς διαφοράς μεταξύ τῆς ἀξίας πώλησης καί τῆς ἀξίας κτήσεως ἐνός ἀκινήτου), τό «πόθεν ἔσχε» κατά τὴν ἀγορά ἀκινήτων, καθὼς καί ἡ ἀύξηση τῶν λεγόμενων «ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν». Τά μέτρα αὐτά, μαζί μέ τὴν ὑποσχόμενη ἐνεργοποίηση τοῦ φόρου «ἀκίνητης περιουσίας» (ΦΑΠ), ἔχουν στόχο τὴν ἀύξηση τῶν φορολογικῶν ἐσόδων ἀπό τό κύκλωμα τῆς «οἰκοδομῆς», στό ὅποιο παρατηρεῖται μεγάλης ἔκτασης φοροδιαφυγή.

Τὴν ἀνακοίνωση τῶν μέτρων ἀκολούθησαν ὀργίλες ἀντιδράσεις τῆς Πανελληνίας Ἐνωσης Ἰδιοκτητῶν Ἀκινήτων, πού προβλήθηκαν δεόντως στίς γνωστές ἐφημερίδες τῶν «παραγωγικῶν τάξεων» *Ἐξπρές*, *Ναυτεμπορική* καί *Κέρδος*. Ἀρωγός στήν ἐκστρατεία κατά τῶν μέτρων καί ὁ ἀντιπολιτευόμενος, προοδευτικός, ἀντιδεξιός Τύπος μέ ἢ χωρὶς ρόζ ἔνθετα, δηλαδή τό *Βῆμα*, ἡ *Ἐλευθεροτυπία* κυρίως, τό *Ἔθνος*, φυσικά ἡ *Ἀύριανή* κ.λπ. Πρόκειται γιά τίς ἴδιες ἐφημερίδες πού ξιφουλκοῦσαν πέρυσι κατά τῆς «ἀντιδραστικῆς» Ν.Δ. μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ἀποκομπή τοῦ κ. Σουφλιᾶ καί ἡ ἀπόσυρση τοῦ νομοσχεδίου του ἀπεδείκνυαν τὴν μόνιμη ἐπιθυμία τῆς Δεξιάς νά καλύπτει τοὺς φοροφυγάδες. Κοντὰ στοὺς προοδευτικούς ἐκδότες καί ὁ κ. Τσοβόλας, ὁ ὅποιος ἀνακάλυπτε στὰ μέτρα «ἀντιλαϊκότητα», δημιουργία πληθωριστικῶν προσδοκιῶν καί ἄλλα κακά.

Ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ συμμαχία δικαιολογοῦσε τίς, ὑποκριτικές ἢ εἰλικρινεῖς, ἀντιρρήσεις τῆς μέ δύο εἰδῶν ἐπιχειρήματα. Τό πρῶτο, τό «κοινωνικό», εἶχε σχέση μέ τὴν ἀναμενόμενη λόγω τῶν μέτρων ἀύξηση τῶν τιμῶν πώλησης τῶν ἀκινήτων καί τῶν ἐνοικίων, πού θά πλήξει κυρίως τοὺς χαμηλόμισθοις. Τό δεύτερο, τό «μακροοικονομικό», ἀφοροῦσε τό πλήγμα πού θά δεχθεῖ ἡ «οἰκοδομῆ» καί τίς πολλαπλασιαστικές δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις του στό σύνολο τῆς οἰκονομίας.

Πῶς θά συμβοῦν ὅλ’ αὐτά; Ὁ φόρος «ὑπερτιμήματος», ὑπολογιζόμενος ἐπὶ τῶν νέων ἀύξημένων ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, θά μειώσει τό κέρδος ἀπὸ τὴν πώληση ἢ τὴν ἐνοικίαση ἀκινήτων. Ἀντιστεκόμενοι οἱ ἰδιοκτήτες, ἄτομα ἢ ἐπιχειρήσεις, θά προσπαθήσουν νά μετακυλίσουν τό ἀύξημένο κόστος τους στήν τιμὴ πώλησης. Ἄν τό πετύχουν, θά ἀύξηθεῖ ἡ «κοινωνικὴ ἀδικία», ἀφοῦ εὐρύτατα στρώματα θά ἀντιμετωπίσουν πρόβλημα ἰδιοκτητικῆς ἢ ἐνοικιαζόμενης στέγης. Πιθανότατα, ὅμως, ἡ μετακύλιση αὐτὴ δέν θά καταστεῖ δυνατὴ, γιὰτὶ ἀκόμα καί τὰ ὑψηλότερα εἰσοδηματικά στρώματα ἢ οἱ ἐπιχειρήσεις θά μειώσουν τὴ ζήτησή τους, λόγω τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ «πόθεν ἔσχε», μέτρου πού «πλήττει» τοὺς ἀγοραστές. Ἀποτέλεσμα τῆς μείωσης τῆς ζήτησης θά εἶναι ἡ πτώση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, ἡ ὅποια θά ἔχει ὡς συνέπεια τὴ μείωση τῆς παραγωγῆς οἰκοδομικῶν ὑλικῶν κ.λπ.

Ἡ πορεία τῶν γεγονότων πού περιγράψαμε φαίνεται ἀδήριτη καί πιθανότατα εἶναι. Σέ μιά στατική καί πλήρως ἀποδεκτὴ πραγματικότητα, ὅπου ἡ κατοικία δέν εἶναι κοινωνικό ἀγαθό, ἀλλὰ «ἐμπόρευμα», ὅπου οἱ ἐπιχειρήσεις ἐπενδύουν σέ ἀκίνητα γιά νά κερδοσκοπήσουν καί νά φοροδιαφύγουν καί ὅπου τό ἴδιο πράττουν καί οἱ πάσης φύσεως «μικρομεσαῖοι», ἔστω καί μέ τόν «θεμιτό» σκοπὸ νά προστατεύσουν ἢ νά ἐνισχύσουν τό εἰσόδημά τους, εἶναι φυσικό κάθε παρέμβαση γιά τὴν περιστολή τῆς φορολογικῆς ἀσυδοσίας νά ἐπιφέρει «ἀνισοροπίες», οἱ ὅποιες μάλιστα ἐπεκτείνονται στό σύνολο τῆς οἰκονομίας.

Εἶναι διατεθειμένοι οἱ διάφοροι «προοδευτικοί» νά ἀμφισβητήσουν αὐτὴ τὴν πραγματικότητα;

Δια γυμνού σφραγιστού

“Αν όχι, πράγματι δέν καταλαβαίνουμε σέ τί διαφέρουν από τούς συντηρητικούς «άντιπάλους» τους. Τί θέλει, αλήθεια, ό κ. Τσοβόλας καί ή ‘Ελευθεροτυπία; Νά δεχθεί ή κοινωνία, γιά νά αποφύγει τό μεγαλύτερο κακό, τόν έκβιασμό τών «ιδιοκτητών», κατά τόν ίδιο τρόπο πού δέχεται τίς πιέσεις τών μεγαλοιατρών πού δέν θέλουν τό ΕΣΥ ή τών μεγαλοαγορών πού άρνούνται νά έξισωθούν μέ τούς άλλους Έλληνες ώς πρός τίς φορολογικές τους ύποχρεώσεις; Άλλά αν δέν χτυπηθεί ή φοροδιαφυγή καί στήν οικοδομή, θά πρέπει νά μειωθούν οι δαπάνες. Τρίτον, δέν χωρεί. “Η δέν είναι έτσι;

Σημαίνουν όλα αυτά ότι πρέπει νά άγνοούμε τούς οικονομικούς νόμους, νά μή δεχόμαστε ότι μιá διαφορετική χρονική κλιμάκωση καί «δοσολογία» κάποιων αναγκαίων μέτρων είναι δυνατό νά φέρει καλύτερα άποτελέσματα; Θά έπρεπε μήπως νά γυρίσουμε στήν άπλή καταγγελία του άδικου κοινωνικού συστήματος; “Οχι άναγκαστικά, αν καί καλό είναι νά θυμόμαστε κάπου κάπου ότι στήν πράξη ζούμε σ’ ένα καθεστώς «δικτατορίας τών παραγωγικών τάξεων» καί όχι τών «συντεχνιών», όπως ισχυρίζονται μερικοί.

Τί θά μπορούσαμε, λοιπόν, νά προτείνουμε, όχι σάν «προοδευτικοί» αλλά ώς άριστεροί; Πολλά, έφόσον δεχόμαστε τήν αναγκαιότητα ύπαρξης κοινωνικών αγαθών, όπως ή κατοικία αλλά καί ή ύγεια ή ή εκπαίδευση, πού θά έπρεπε νά άπομονωθούν, κατά τό δυνατό, άπ’ αυτή τή περιβόητη «άγορά». Σκοπός μας σ’ αυτό τό κείμενο δέν είναι νά προτείνουμε μέτρα αλλά μιá στοιχειώδη κοινωνική εύαισθησία θά άπαιτούσε π.χ. τήν ούσιαστική ενίσχυση του ‘Οργανισμού Έργατικής Κατοικίας, τήν άξηση τών στεγαστικών δανείων καί τήν επιδότηση τών επιτοκίων, τήν επιδότηση τών ένοικίων πού καταβάλλουν οι χαμηλόμισθοι κ.λπ. Πού θά βρεθούν τά χρηματα; Μά, από τήν πάταξη τής φοροδιαφυγής καί στήν οικοδομή.

Λέτε ή Ν.Δ. νά πάρει πίσω τά μέτρα; Δέν στοιχηματίζουμε ότι δέν θά τό κάνει. Έχουμε, όμως, σίγουρα προγνωστικά γιά όσους θέλουν νά τζογάρουν στή ρουλέτα τών πολιτικών προβλέψεων, έφόσον αυτό συμβεί. Οι «προοδευτικοί» θά ξανακαταγγείλουν τή Δεξιά ότι καλύπτει τούς φοροφυγάδες. Δέν θά είναι όμως πολύ ένοχλητικό;

Χαράλαμπος Γολέμης

“Οπου γής καί πατρίς;

Μπορεί αυτός ό «διπλός πόλεμος» τών ημερών, μέ τούς πραγματικούς βομβαρδισμούς στή Μέση Άνατολή καί τούς γενικευμένους βομβαρδισμούς τών μέσων μαζικής ενημέρωσης (αυτούς πού άκατάσχετα σκορπούν τή φρίκη του πολέμου καί εμπλέκουν όλη τήν ανθρωπότητα, εικοσιτέσσερις ώρες τό 24ωρο, όπου τής γής, ώς τήν κρεβατοκάμαρά μας) νά έσπρωξε στήν άφάνεια κάθε άλλο γεγονός, νά επέβαλε τή σιωπή γιά κάθε άλλο πρόβλημα, ώστόσο ή ζωή συνεχίζεται. Γεγονότα, άνάγκες ή προβλήματα πέρα άπ’ τόν πόλεμο έξακολουθούν νά ύπάρχουν. Άνάμεσα σ’ αυτά καί τών προσφύγων από τήν Άλαβανία, τής τελευταίας αυτής «γενιάς» προσφύγων στόν τόπο μας. Μπορεί νά τηλεόραση καί ό τύπος νά σταματήσουν κάθε εικόνα καί άναφορά στό κύμα τής μαζικής φυγής από τή γειτονική χώρα πρός τά μέρη μας, δέν ξέρουμε αν οι ρυθμοί αυτής τής «καθόδου τών μυρίων άπεγνωσμένων» έλληνικής καταγωγής ή Άλβανών αύξηθηκαν ή περιορίστηκαν μετά τίς τελευταίες έξελίξεις, ώστόσο αυτή ή βίαη καί άναγκαστική «λήθη», δέν καταργεί τό πρόβλημα πού ύπάρχει μ’ αυτή τήν πρόσφατη προσφυγιά. Άντίθετα, αυτό τό σκοτάδι είναι πού έκτρέφει τήν άδιαφορία, τόν εμπαιγμό, τήν εκμετάλλευση, όσον άφορά αυτούς πού πραγματοποίησαν τό άλμα στό κενό, αλλά καί επιτρέπει νά κυφορούνται προβλήματα μέ ευρύτερες καί άπρόβλεπτες διαστάσεις, σ’ έναν κόσμο, πού λίγο πρίν «κουφαθεί», από τούς εκκωφαντικούς βομβαρδισμούς του πολέμου, έδειχνε νά ύποφέρει από τούς θορύβους τών καταρρέσεων σαθρών καθεστώτων καί άλλεπάλληλων θρησκευτικών καί έθνικιστικών έκρήξεων.

Αυτοί οι δέκα χιλιάδες — ποιός ξέρει, ίσως περισσότερο — πρόσφατοι φυγάδες στή χώρα μας, σπραγμένοι από τήν έσχατη άνέχεια καί τήν τρομοκρατία του καθεστώτος στόν τόπο τους, παρασυρμένοι από τίς άκριτες έθνικιστικές κραυγές παραωχημένων ιδεών ρασοφόρων, τίς άμοραλιστικές επιχειρήσεις - μάρκετινγκ - δημιουργίας «προφίλ» μελλοντικού ήγέτη μαροφιλόδοξων ευγενών γόνων, καί τίς ίδιοτελείς πρωτοβουλίες πολιτικών ειδικευμένων στήν τεχνική τής «παρπλάνησης γιά τήν έξουσία», ζούν τώρα τό «νεοελληνικό παράδεισο» αντί γιά τήν «κόλαση» πού μόλις έγκατέλειψαν. Καί, τί ειρωνεία, ίσως ν’ άνέχονται πράγματι περισσότερο αυτό πού

Δια γυμνού σφάλλμας

ζούν σήμερα, συγκρίνοντάς το μ' δ,τι άφησαν πίσω τους χθές.

Ίσως αυτός ό τόπος πού δέν τούς παρέχει ούτε στοιχειώδεις συνθήκες ανθρώπινης διαβίωσης, έργασίας και πολύ περισσότερο κοινωνικής ένταξης, ίσως αυτή, ή κοινωνία, πού σπεύδει άμέσως πίσω από τήν ύποκριτική εδαισθησία, νά άποκαλύψει μιá έλλοχεύουσα ιδιοτέλεια, ίσως αυτοί οί πάσης φύσεως μικροί και μεγάλοι «άετονύχηδες» πού δέν χάνουν εύκαιρία νά «έπενδύουν» πάνω τους — όπως και σέ προηγούμενες «φουρνιές» προσφύγων — από τούς φαναρικούς μεγαλοϊδεατισμούς, ως τίς πιό «μικρομεσαίες» εύκαιρίες εκμετάλλευσης, ίσως, λοιπόν, όλα αυτά νά τά δέχονται καλύτερα άπ' όσα ύφίσταντο στόν τόπο τους πού τούς ένέπνευσε μόνο τήν απέχθεια, τήν άπόγνωση και τήν τάση γιά τήν φυγή.

Άν τά προηγούμενα χρόνια κυρίως ή φτώχεια και ή άνέχεια στόν Τρίτο κόσμο έσπρωχναν μάζες ανθρώπων ν' άναζητούν τήν τύχη τους στή Δύση — άκόμη και στήν Έλλάδα πλήθαιναν οί Άσιάτες, Άραβες, Άφρικανοί, οί γυναίκες και οί άνδρες από τίς Φιλιππίνες — σήμερα είναι οί διαλυόμενες κοινωνίες τής Άνατολικής Εύρώπης πού έμπλουτίζουν κι άνανεώνουν τή σύνθεση τών προσφύγων. Όσο ή άπανθρωπία και ή βαρβαρότητα τών καθεστώτων, τής Α. Εύρώπης αντικαθίσταται από νέα άδιέξοδα και χάος, όσο παρεκτείνεται ή άδυναμία, όχι μόνο νά έπουλωθούν οί βαθιές πληγές, αλλά νά ξανασυντεθούν ως κοινωνίες, τόσο διώχονται και δικοί τους ν' άναζητήσουν «άλλου» τή ζωή.

Ποιό τό μέλλον όμως και ποιά ή προοπτική μέσα σ' αυτή τή γενικευμένη κρίση, πού διαπερνά (στά Βαλκάνια, τήν Εύρώπη, τήν Άνατολή, αλλά και τόν κόσμο δλάκερο) κοινωνικά συστήματα, οικονομίες, καθεστώτα, εθνότητες, πολιτικές ιδεολογίες και συνειδήσεις; Τί προδιαγράφεται ως μέλλον γι' αυτή τή νέα «γενιά» προσφύγων σ' αυτή τήν ιστορική φάση, όπου οί «ανάγκες» τής καπιταλιστικής άνάπτυξης μέσα από τή μετανάστευση δείχνουν νά πέρασαν άνεπιστρεπτι, όπου οί «εδαισθησίες» τών Δυτικοευρωπαϊών γιά τούς «πολιτικούς πρόσφυγες» έξαντλήθηκαν πρό πολλού, όπου ή καπιταλιστική άνασυγκρότηση στήν άναπτυγμένη Δύση συμβαδίζει με τή μαζική περιθωριοποίηση και τήν άνεργία μεγάλου τμήματος τών ίδιων τών κατοίκων τους; Οί προηγούμενες «γενιές» προσφύγων και μεταναστών στίς άναπτυγμένες χώρες κάλυψαν τίς «ανάγκες» έργατών και πολιτών δευτέρας κατηγορίας σ' αυτές τίς χώρες, έζησαν τήν πιό άγρια εκμετάλλευση, πλαισίωσαν πάσης φύσεως γκέτο, και έξέθρεψαν (άθελά τους και έν άγνοία τους) ρατσιστικά και νεοφασιστικά φαινόμενα. Τί μπορεί νά περιμένει κανείς σήμερα σέ ποιό δυσμενείς συνθήκες;

Τί προοπτική ύπάρχει σήμερα στόν τόπο μας γιά τούς Άλαβανούς, αλλά πολύ περισσότερο γιά τούς εκατό ως τριακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες — μ' αυτή τήν άκρίβεια τούς εκτιμά ή Πολιτεία όμολογώντας έτσι άκόμη και τήν άδυναμία της νά τούς μετρήσει — όταν ή λιτότητα, ή άνεργία και τά σκοτεινά «τουνελ» συνομολογούνται, από δεξιά ή άριστερά, ως τό μέλλον μας και άρα προδιαγράφουν ζοφερότερη τήν «έλληνική ιδιαιτερότητα» μέσα στή γενικότερη κρίση; Τί προδιαγράφεται ως μέλλον όταν ό κυρίαρχος λόγος μονοπωλείται από χριστιανισμούς και εθνικισμούς, τήν ίδια ώρα πού οί εθνικιστικές εκρήξεις σπαράσσουν τήν κοντινή μας (και όχι μόνο) περιοχή.

Ποιά προοπτική όταν οί ιδέες τής άριστερας έπασαν νά πηγάζουν άπ' τίς ανάγκες τών άδυνάτων και έξαντλούνται στίς διεκδικήσεις γιά τή δικαιότερη εφαρμογή τών κανόνων τών δυνατών;

Σταύρος Λιβαδάς

Ὁ πόλεμος ξέσπασε

Οἱ δρόμοι τοῦ πετρελαίου οἱ δρόμοι τῆς σύγκρουσης

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Τὸ κείμενο αὐτὸ γράφεται ἐνῶ μένουν ἀκόμα λίγες ὥρες γιὰ νὰ ἐκπνεύσει ἡ προθεσμία τῶν Ἴνωμένων Ἐθνῶν πρὸς τὸ Ἰράκ. Ἡ γαλλικὴ πρωτοβουλία στὰ Ἴνωμένα Ἐθνη, πού συνδέει τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἰράκ ἀπὸ τὸ Κουβέιτ μὲ τὴ διεθνή διάσκεψη γιὰ τὸ Μεσανατολικὸ δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὶς ΗΠΑ καὶ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία (καὶ πιθανόν οὐτε ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση) ἐνῶ τὴν ὑποστηρίζουν οἱ περισσότερες εὐρωπαϊκὲς χώρες. Ἔτσι ὁ πολὺς κόσμος πιστεύει ὅτι τὴν Τετάρτη στὶς 7 τὸ πρωῖ, θὰ ἀκουστῆ τὸ πρῶτο μᾶμ: ἡ «κρίση» θὰ λυθεῖ μὲ πόλεμο.

Τὸ θέμα δὲν εἶναι βέβαια ἀνὰ τὴν Τετάρτη, ἢ σὲ μιά βδομάδα, ἀνὰ καὶ ὅ,τι γίνεαι θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ὡς τὶς 23 Μαρτίου πού ἀρχίζει τὸ ραμαζάνι. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἀκόμα ἀνὰ τὴν γίνεαι ἢ δὲν θὰ γίνεαι πόλεμος — τὸ ἐρώτημα δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀπαντήσῃ κανεὶς αὐτὴ τὴ στιγμή. Ἀντίθετα ἀξίζει νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε ὀρισμένα δεδομένα πού ἀφοροῦν τὶς ἐπιδιώξεις τῶν δύο δυνάμεων πού κυρίως συγκρούονται στὴν περιοχή, τῶν ΗΠΑ καὶ τοῦ Ἰράκ καὶ πού συνθέτουν τὴν «κρίση» στὴν περιοχή καθὼς καὶ τὸν πόλεμο νεύρων πού ἔχει ξεσπάσει. Ἄν τελικὰ ξεσπάσει πόλεμος τόσο

ὁ Μπούς ὅσο καὶ ὁ Χουσεϊν θὰ δικαιῶνται νὰ ὑποστηρίξουν (ἀνεξάρτητα ποιὸς θὰ χτυπήσῃ πρῶτος) ὅτι αὐτοὶ ποτὲ δὲν τὸν θέλησαν. Πραγματικὰ αὐτὸ πού καὶ οἱ δύο θέλησαν, αὐτὸ στὸ ὁποῖο ποντάρησαν εἶναι ὁ πόλεμος νεύρων, ὄχι ὁ πραγματικὸς πόλεμος. Αὐτὸς ὁ τελευταῖος ἀνὰ εἶναι θὰ ξεσπάσει ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἦταν τόσο καλοὶ, τόσο ἱκανοὶ, στὸν πόλεμο νεύρων, στὸν «πόλεμο ἐπὶ χάρτου», πού κανεὶς δὲν ὑποχώρησε, κανεὶς δὲν ἔχασε. Τόσο ἱκανοὶ πού ἤξεραν νὰ παίζουν ὄχι μόνο μὲ τὰ νεῦρα τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ δικά τους τὰ νεῦρα. Γιατὶ στὴν οὐσία οὐτε ὁ Μπούς οὐτε ὁ Χουσεϊν θέλουν τὸν πόλεμο. Θέλουν καὶ οἱ δύο νὰ πάρουν χωρὶς νὰ δώσουν, χωρὶς νὰ πληρώσουν. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο.

Ἡ κρίση στὸν Περσικὸ ξέσπασε λίγο μετὰ τὴν ἱστορικὴ χρεωκοπία τοῦ διπολισμοῦ, τὴν χρεωκοπία τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο ὑπερδυνάμεις. Ὁ διπολισμὸς εἶχε συντελέσει σὲ μιά ἰσορροπία δυνάμεων, μιά ἰσορροπία σχεδόν στατική ὑπὸ τὴν ἀπειλή τοῦ πυρηνικοῦ ὀλέθρου. Ἀκριβῶς λόγω τῆς πυρηνικῆς ἀπειλῆς, ὁποιαδήποτε ὀριακὴ μεταβολὴ τῆς ἰσορροπίας γινόταν στὸ πλαίσιο ἐνός «πολέμου θέσεων», στὸ πλαίσιο ἐνός συσχετισμοῦ δυνάμεων ὁ ὁποῖος ἐπέτρεπε ἢ δὲν ἐπέτρεπε κάποια κίνηση ἀπὸ τὸν ἕναν, ἔκανε ἢ δὲν ἔκανε τὴν κίνηση αὐτὴ ἀνεκτὴ ἀπὸ τὸν ἄλλο. Στὸ συσχετισμὸ αὐτὸν ὑπάκουαν ὅλα τὰ περιφερειακὰ κράτη πού ἦταν ἐκούσια ἢ ντεφάκτο ἐνταγμένα στὸ διπολικὸ σύστημα.

Τό 'Ιράκ πέρασε από πολλές φάσεις. 'Υπήρξε και γι' αυτό περίοδος έκουσιας ένταξης στο σοβιετικό πόλο. 'Εν πάση περιπτώσει μεγαλύτερη σημασία έχει το γεγονός ότι ακόμα και κατά την περίοδο της αυτονομιστικής του και της ανάπτυξης σχέσεων και με τις δύο υπερδυνάμεις, τα περιθώρια κινήσεων του 'Ιράκ ήταν εξαιρετικά περιορισμένα καθώς ο δλος χάρτης στη Μέση 'Ανατολή υπερπροσδιοριζόταν από την ισορροπία των δύο μπλόκ. Θά έλεγε κανείς ότι όποιες κι αν ήταν οι βλέψεις του κάθε άραβικού κράτους της περιοχής, ή εὐδωωση των βλέψεων πέραγε σε τελευταία ανάλυση μέσα από την επικράτηση του ενός μπλόκ πάνω στο άλλο.

'Η χρεωκοπία του ενός πόλου και ως εκ τούτου και του διπολισμού «ελευθέρωσε» κατά μίαν έννοια την περιοχή της Μέσης 'Ανατολής, άνοιξε δηλαδή τό δρόμο για την άθθεντική έκφραση των προβλημάτων, των βλέψεων και των ανταγωνισμών στην περιοχή. 'Εκλιπούσης της Σοβιετικής 'Ενωσης έτίθετο για τόν άραβικό κόσμο θέμα ύπερπροσδιορισμού της ένότητάς του. 'Η ιδεολογία του αντιαμερικανικού παναραβισμού άναζητούσε δηλαδή έκφρασή. Φύσει και θέσει ο ρόλος αυτός ήταν κομμένος στα μέτρα του Σαντάμ.

'Η ενέργεια του Χουσεϊν νά καταλάβει τό Κουβέιτ ήταν ή πρώτη σε μιά άλυσίδα έμπρακτης ύλοποίησης του παναραβισμού υπό την αιγίδα του 'Ιράκ. Κουβέιτ σημαίνει βέβαια πετρέλαια, τή μόνη σχεδόν πηγή πλούτου και ως εκ τούτου δύναμης στον άραβικό κόσμο. Λογικά θά άκολουθοῦσε ή Σαουδική 'Αραβία, και έφθσον τό 'Ιράκ κατάφερε νά θέσει κι αυτήν υπό τόν έλεγχό του, θά είχε εξασφαλίσει τά ύλικά (και τά πολεμικά) μέσα, τόν σκελετό δηλαδή του παναραβισμού. Αὐτός είναι και ο λόγος πού όλα τά γειτονικά τουλάχιστον άραβικά κράτη, τά όποια είτε από πλευράς ιδίων βλέψεων είτε από πλευράς πολιτικοοικονομικής προοπτικής δέν άνέχονταν τήν ύπαγωγή στο 'Ιράκ, συσπειρώθηκαν εναντίον του, έστω κι αν, προκειμένου νά τό κάνουν, χρειάστηκε νά άπεμπολήσουν τελείως τόν παναραβισμό συμμαχώντας με τούς 'Αμερικανούς.

Στό σημείο αυτό θά έπρεπε κανονικά νά άσχοληθούμε με τις διαθέσεις της κοινής γνώμης στον άραβικό κόσμο, οι όποιες δέν ταυτίζονται με τις βλέψεις και τά συμφέροντα των πολιτικών ήγεσιών. Θά άρκεστοῦμε άπλως νά σημειώσουμε ότι ή προοπτική του αντιαμερικανικού παναραβισμού, της έκμετάλλευσης του ύπόγειου πλούτου προς όφελος αν όχι των λαών (αὐτοῦ του τύπου ο δυτικός ύλισμός δέν έχει ακόμα εισχωρήσει έπαρκώς στην άραβική κοινωνία και ή

δεολογία) τουλάχιστον όμως της ιδεολογίας (της ύπόθεσης) των 'Αράβων, είναι έλκτική σε μεγάλα στρώματα των άραβικών πληθυσμών. Στο κάτω κάτω σε σχέση με τή σημερινή κατάσταση των διάσπαρτων κρατών, με τις συνεχείς συγκρούσεις άνάμεσά τους, των εγκάθετων φεουδαρχών πού έλέγχουν τό μεγαλύτερο μέρος του ύπόγειου πλούτου και επανεπενδύουν όλα τά έσοδα στη δυτική οικονομία εισπράττοντας άπλως κάποιους τίτλους κτήσης, σε σχέση τέλος με τήν κοινωνική πραγματικότητα της πλειοψηφίας των στρωμάτων των άραβικών λαών, ο παναραβισμός άποτελεί τή μόνη δυνατή προοπτική, πού εννοηματοώνει και όλοκληρώνει πολιτικά αυτό πού είναι σήμερα ή καθημερινή ζωή και ή ιδεολογία των 'Αράβων.

Δέν θά επιμείνουμε άλλο σ' αυτό τό θέμα. Θά κρατήσουμε μόνο ότι ή γαλλική μεσολαβητική πρόταση (και όλες οι άλλες πού γίνονται) πού συνδέουν τήν άποχώρηση από τό Κουβέιτ με τή διεθνή διάσκεψη για τό Παλαιστινιακό, προσφέρουν στο 'Ιράκ μιά ιδεολογική κατάκτηση στο πλαίσιο της άραβικής ιδεολογίας προκειμένου νά παραιτηθεί από τήν πολύ ύλική και ουσιαστική κατάκτησή του, τό Κουβέιτ.

Γιά τούς 'Αμερικανούς, ως ήγέτιδας δύναμης του Δυτικού κόσμου, αλλά για όλους τούς δυτικούς, ή επιδίωξη αυτή του 'Ιράκ σημαίνει καταστροφή. Οι δυτικοί, οικονομικά τουλάχιστον, δέν είχαν λόγους νά είναι δυσαρεστημένοι με τό μέχρι σήμερα στάτους κβό της περιοχής. 'Ο έλεγχος του κύριου μέρους των πετρελαιοπηγών από φιλοδυτικούς ήγεμόνες είχε συντελέσει σε μιά καθαρά οικονομική (όχι δηλαδή πολιτική) χρήση της παραγωγής του πετρελαίου, στην ένταξη δηλαδή της παραγωγής αυτής στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Γιά νά τό πούμε με άλλα λόγια τό πετρέλαιο ήταν «ελεύθερο» με τήν έννοια ότι ή παραγωγή του, ή τιμή του αλλά και ή διάθεσή του υπάκουαν σε τελική ανάλυση, και άνεξάρτητα από τήν ύπαρξη του ΟΠΕΚ, στους κανόνες της άγοράς. 'Η κατάσταση αυτή ήταν δεσμευτική και για τά υπόλοιπα πετρελαιοπαραγωγά κράτη της περιοχής τά όποια προκειμένου νά μήν εκδιωχθούν από τήν άγορά, αναγκάζονταν κι αυτά νά συμμορφωθούν με τούς ίδιους κανόνες.

'Η κίνηση Χουσεϊν ήρθε νά ανατρέψει βέβαια αυτή τήν κατάσταση. Με τήν κατάκτηση του Κουβέιτ και σε δεύτερη φάση της 'Αραβίας, ο έλεγχος του πετρελαίου θά γινόταν άραβικός. Κι αυτό σημαίνει πολιτική ύπαγωγή του πετρελαίου σε κράτη των όποιών ή ιδεολογία και ο πολιτισμός δέν ταυτίζεται με εκείνον της Δύσης. Αὐτή τήν πολιτική ύπαγωγή του πε-

τρελαίου, τή μετατροπή του δηλαδή από οικονομικό αγαθό σε πολιτικό όπλο, δέν θά μπορούσαν νά τήν άνεχθούν οι δυτικοί. Ούτε βέβαια θά τούς συνέφερε νά πάψουν τά κέρδη από τό πετρέλαιο νά επανεπενδύονται στις δυτικές οικονομίες άποτελώντας έτσι μοχλό άνάπτυξής τους — αν και ή πλευρά αυτή είναι μάλλον δευτερεύουσα.

Είπαμε προηγουμένως ότι ή ύφιστάμενη τάξη πραγμάτων βόλευε τούς Δυτικούς. 'Ομως ειδικά ως προς τή στάση των ΗΠΑ ύπάρχουν όρισμένα σκοτεινά σημεία και κυρίως ή άποκαλυφθείσα συνομιλία του Σαντάμ Χουσεϊν με τήν 'Αμερικανίδα πρέσβη στη Βαγδάτη, δύο μέρες πριν τήν εισβολή, κατά τήν όποία ή τελευταία σχεδόν προέτρεπε τόν Χουσεϊν νά καταλάβει τό Κουβέιτ λέγοντάς του ότι οι ΗΠΑ δέν έχουν άποψη για τις έδαφικές διενέξεις στην περιοχή.

'Ισως ή στάση των 'Αμερικανών νά είναι αντίστοιχη με τή στάση του 'Ισραήλ. 'Ισως δηλαδή και οι 'Αμερικανοί νά γνώριζαν ότι άργά ή γρήγορα θά πρέπει νά άναμετρηθούν με τό 'Ιράκ για τόν έλεγχό της Μέσης 'Ανατολής. Και δέν μπορεί κανείς νά φανταστεί ότι οι 'Αμερικανοί δέν έχουν συνείδηση ότι μόνο με τήν επιτόπια στρατιωτική παρουσία τους εκεί θά μπορέσουν νά διατηρήσουν στη ζωή τά δυτικόφιλα καθεστώτα των έμίρηδων και των σείχηδων. 'Ετσι ή πιο πιθανή έξήγηση για τήν «προτροπή» των 'Ηνωμένων Πολιτειών προς τό Σαντάμ είναι ότι οι 'Αμερικανοί άπλως επέλεξαν, πιο σωστά, επιτάχυναν, τό χρόνο της άναμέτρησης, θεωρώντας ότι κάτι πρέπει νά γίνει, ως γίνει γρήγορα. Τό κενό πού άφηνε ή άπουσία της Σοβιετικής 'Ενωσης στη Μέση 'Ανατολή θά έπρεπε κάποιος νά τό καλύψει και για τούς 'Αμερικανούς δέν ύπήρχε άμφιβολία ότι αυτός ο κάποιος θά 'πρεπε νά είναι οι ίδιοι. 'Επρεπε νά προλάβουν πριν π.χ. τό 'Ιράκ άποκτήσει πυρηνικά όπλα και γενικά ενισχύσει ακόμα περισσότερο τις στρατιωτικές του δυνάμεις. 'Επρεπε νά προλάβουν όσο ή Σοβιετική 'Ενωση είναι έξασθενημένη και σχεδόν έξαρτημένη από τις ΗΠΑ, πρόθυμη νά δεχθεί και νά επικροτήσει τά πάντα. 'Επρεπε τέλος νά προλάβουν νά επιλέξουν αντίπαλο, νά προλάβουν νά επιβάλουν τό δικίο τους, τό ιμπεριαλιστικό δικίο τους, έχοντας δικίο, έχοντας τό δικίο με τό μέρος τους. Και ο Χουσεϊν, ο «Χίτλερ της Μέσης 'Ανατολής» ήταν βολικός αντίπαλος προκειμένου ή διεθνής κοινή γνώμη νά είναι με τό μέρος των 'Αμερικανών. Πολύ πιο βολικός άπ' ό,τι θά ήταν ένα λαϊκό άραβικό κίνημα στο μέλλον, πού θά ήθελε κι αυτό νά θέσει τις πετρελαιοπηγές υπό τόν έλεγχό του.

Έτσι τό σκηνικό πού θά οδηγούσε στην αμερικανική στρατιωτική παρουσία στην περιοχή, πού θά δικαιολογούσε τήν παρουσία αυτή στά μάτια όλου του κόσμου, άκόμα και τών Άραβικών κρατών, στήθηκε μέ τή βοήθεια και του Χουσεΐν. Αυτό τουλάχιστον τό νόημα βλέπω εγώ στό αμερικανικό πράσινο φώς πρός τό Ίράκ γιά τήν κατάληψη του Κουβέιτ.

Άπό τό σημείο αυτό και μετά τά πράγματα βέβαια περιπλέκονται και τά συμφέροντα τών Άμερικανών δέν ταυτίζονται μέ τά συμφέροντα τών συμμάχων ούτε καν τών Εύρωπαίων συμμάχων τους. Άν και πιστεύω ότι ή παρουσία τών Άμερικανών στην περιοχή δέν οφείλεται τόσο στην επιδίωξη τους νά ελέγχουν αυτοί τό πετρέλαιο όσο στην διάθεση νά αποτραπεί ό έλεγχός του από κάποιους άλλους, εντούτοις από τή στιγμή πού στην περιοχή αυτή δημιουργήθηκαν συνθήκες σύγκρουσης, είναι φανερό ότι στό μέλλον κάποιος θά ελέγχει τήν περιοχή. Και οι Εύρωπαίοι δέν είναι βέβαια τόσο ένθερμοι μέ τήν ιδέα του αμερικανικού έλέγχου και πολύ θά επιθυμούσαν τήν επάνοδο στην παλιά τάξη πραγμάτων, στό καθεστώς του ελεύθερου πετρελαίου. Η γαλλική ειρηνευτική πρόταση στον ΟΗΕ, ή όποια άμέσως ή έμμέσως ύποστηρίχθηκε από πολλά κράτη τής ΕΟΚ (πλήν Ελλάδος), περιέχει ακριβώς τό στοιχείο τής επαναφοράς τής παλιάς τάξης, τήν αποχώρηση όλων τών στρατευμάτων (και τήν αποχώρηση όλων τών στρατευμάτων (και του αμερικανικού) από τήν περιοχή κι άκόμα τήν επίλυση του Παλαιστινιακού, ώστε νά εκλείψουν και στό μέλλον πιθανοί λόγοι ξένης στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή. Άπό τήν άλλη μεριά ή άπόρριψη τής γαλλικής πρότασης από τους Άμερικανούς θά πρέπει νά άποδοθεί στη «στρατηγική πεποίθησή» τους ότι ό έλεγχος του πετρελαίου γιά τά επόμενα 20-30 χρόνια περνά μόνο μέσα από τή στρατιωτική παρουσία, τήν άπόκρουση του άραβικού ένθικισμού, τήν καταπίεση τών λαών τής περιοχής, τήν πεποίθηση ότι οιοδήποτε βήμα πρός τή χειραφέτηση τών Άράβων θά οδηγούσε σε «χειραφέτηση» και του πετρελαίου τους, στην άπώλεια δηλαδή του έλέγχου του από τή Δύση. Στο πλαίσιο αυτής τής στρατηγικής αντίληψης ή παρουσία και ή συμμαχία μέ τό Ίσραήλ εξακολουθεί νά κρίνεται απαραίτητη από τους Άμερικανούς, όί όποιοι δέν έχουν καμία διάθεση νά θυσιάσουν τό Ίσραήλ προκειμένου νά κάνουν ένα άλμα πρός τό άγνωστο, πρός τήν ειρηνική, ελεύθερη και χειραφετημένη Μέση Άνατολή.

Τό φάσμα τής διεθνοποίησης του πολέμου

Ο πόλεμος ήδη ξέσπασε μέ τίς δύο συμμαχικές επιδρομές κατά του Ίράκ και τήν άπάντηση του τελευταίου εναντίον του Ίσραήλ μέ επτά πυραύλους Σκούντ, και έπεται συνέχεια.

Εκεί πού είχαν φτάσει τά πράγματα ό πόλεμος ήταν αναπόφευκτος καθώς κανένας από τους δύο μονομάχους δέν μπορούσε νά ύποχωρήσει, δηλαδή νά ήττηθεί, οικειοθελώς. Τήν εϋθύνη γιά τήν έναρξη του πολέμου τήν πήραν οι Άμερικανοί, άφου ή άπόφαση άνήκε σ' αυτούς. Ωστόσο δέν θά χαρακτηρίζαμε άκόμα αυτόν τόν πόλεμο ολοκληρωτικό. Η άπόφαση πού πήραν οι Άμερικανοί και οι σύμμαχοί τους έγκειται στην έναρξη «έπιχειρησιακών δραστηριοτήτων» μέ σκοπό τήν καταστροφή τών αντίστοιχων δυνατοτήτων του αντιπάλου στό επίπεδο τής όργάνωσης και τών πολεμικών μέσων. Γιά νά τό πούμε μέ άλλα λόγια τό νόημα ήταν ή καταστροφή τών μέσων (πολεμικών και άρα διαπραγματευτικών) πού έχει στη διάθεσή του ό Χουσεΐν.

Κάνοντας αυτό τό πρώτο βήμα οι Άμερικανοί και οι σύμμαχοί τους με-

τέθηκαν ταυτόχρονα τήν εϋθύνη (τό μπαλάκι) γιά τήν κλιμάκωση του πολέμου στό Ίράκ. Μήν ξεχνάμε ότι δέν έπαψαν νά δηλώνουν ότι στόχος τους δέν είναι τό Ίράκ, αλλά ή αποχώρηση από τό Κουβέιτ (δέν πρέπει βέβαια ταυτόχρονα νά ξεχνάμε ότι μιιά τέτοια αποχώρηση συνοδευόμενη και από μόνιμη αμερικανική στρατιωτική παρουσία τήν περιοχή θά σήμαινε τήν άρχή του τέλους του ιρακινού καθεστώτος και τής δυναμικής του). Μέ τήν έναρξη του πολέμου λοιπόν οι Άμερικανοί έδειξαν ότι έννοϋν αυτό πού λένε. Είναι όμως έτσι; Μπορούν νά «πέισουν» τόν Σαντάμ μέσω άπλως κάποιων άεροπορικών έπιχειρήσεων στό έδαφός του;

Άς τό πούμε εϋθέως: τό ζήτημα σ' αυτό τόν πόλεμο, τό μεγάλο όπλο του Σαντάμ, δέν ήταν ή έναρξή του αλλά ή κλιμάκωσή του. Νά χοντρύνει δηλαδή. Γιά νά τό πούμε μέ άλλα λόγια ό Χουσεΐν δέν άπειλεί μέ ήττα τους αντίπαλους του αλλά μέ όλοκαύτωμα. Μπορεί δηλαδή οι Άμερικανοί νά είναι σε θέση νά νικήσουν σε αυτό τόν πόλεμο, αλλά τό τίμημα τής νίκης νά είναι δυσανάλογα βαρύ σε σχέση μέ τίς κατακτήσεις τους.

Μιά πρώτη απειλή, από αυτές που έξ αρχής υπέδειξε (και ήδη πραγματοποιήσε) ο Χουσεΐν, είναι ο βομβαρδισμός του Ισραήλ στον πόλεμο. Οί συνέπειες μιάς πιθανής εισόδου του Ισραήλ δέν ξεκινούν τόσο στις Άμεσες, τίς πολεμικές επιπτώσεις. Αυτό που πολλοί φοβούνται, ότι δηλαδή οί "Αραβες σύμμαχοι θά έγκυαταλείψουν τίς ΗΠΑ, δέν είναι ούτε ιδιαίτερα όδυνηρό (οί ΗΠΑ δέν βασίζονται τόσο στην πολεμική ισχύ των Άράβων συμμάχων τους, ενώ αντίθετα μιά έμπλοκή του Ισραήλ θά τους βοηθούσε περισσότερο), αλλά ούτε ιδιαίτερα πιθανό (μέ μιά μικρή επιφύλαξη ως προς τή Συρία). Τά καθεστώτα που έχουν ταχθεί υπέρ των Ήνωμένων Πολιτειών δέν έχουν άλλο δρόμο από τό νά συνεχίσουν νά τηρούν τήν ίδια στάση. Τό πρόβλημα είναι πολύ πιό μακροπρόθεσμο και συνίσταται στον τρόπο μέ τόν όποιο θά χωνέψουν οί Άραβικές μάζες τή στάση των καθεστώτων τους, τήν προδοσία τής Άραβικής υπόθεσης. Θά υπάξει δηλαδή τέτοια άποσταθεροποίηση των καθεστώτων τής περιοχής, που ό έλεγχός της θά απαιτεί μιάν όλοένα αυξανόμενη Άμερικανική άνάμειξη, τή στήριξη καταπιεστικών καθεστώτων μέ στρατιωτικά μέσα. Τό παιγνίδι αυτό τό παίζει πολύ έξυπνα ό Σαντάμ που τους τελευταίους 6 μήνες ντύθηκε τό μανδύα του Ισλάμ και μέ τήν Έναρξη των έχθροπραξιών κατέστησε τή σημαία του Ιράκ σύμβολο τής Ισλαμικής υπόθεσης. Στο μέλλον ό μέν Σαντάμ, άκόμα και νεκρός, μπορεί νά καταστεί ό μάρτυρας τής παναραβικής υπόθεσης, οί δέ Άμερικανοί, όσο κι αν προσπαθούν νά τό άποφύγουν, νά καταστούν εϋθώς χασάπηδες τής περιοχής. Πρόκειται δηλαδή γιά διαρκή πόλεμο.

Συναφής είναι και ή «έμπράγματι απειλή» (ή όποια είναι βέβαια μιά πιθανότητα αλλά όχι βεβαιότητα), ή πτώση του Σαντάμ νά προυποθέτει πτώση όλου του Ιράκ, δηλαδή διαμελισμό του Ιράκ. Έναν τέτοιο διαμελισμό κανείς δέν τόν θέτει (στόχος είναι ό άκρωτηριασμός) άφου συνεπά-

γεται διενέξεις και έχθροπραξίες άνάμεσα στά γειτονικά κράτη που θά διέλυαν τήν Άμερικανική συμμαχία και θά άποσταθεροποιούσαν τήν περιοχή. Κανείς δέν τόν θέλει, αλλά ίσως ό διαμελισμός γίνει άνάποφευκτος.

Ή δεύτερη απειλή είναι τό ανθρώπινο τίμημα που θά πληρώσουν οί δυτικοί στις άνάποφευκτες έπιχειρήσεις εδάφους γιά τήν κατάληψη του Κουβέιτ. Βεβαίως οί δυτικοί θά προσπαθήσουν πριν ξεκινήσουν τίς χερσαίες έπιχειρήσεις νά έχουν άποδιοργανώσει τόσο πολύ τό στρατιωτικό μηχανισμό του Ιράκ, ώστε ή προέλασή τους νά είναι κατά τό δυνατόν περιπάτος. Άν όμως δέν τό καταφέρουν, ό Σαντάμ έλπίζει ότι κάθε μέρα που περνάει, θά είναι εις βάρος των δυτικών.

Ή τρίτη και σοβαρότερη καθώς και πιθανότερη απειλή είναι τό οικονομικο-οικολογικό τίμημα του πολέμου. Δέν γνωρίζουμε ποιά είναι ή δυνατότητα του Ιράκ νά καταστρέψει (κάποιες έστω) τίς πετρελαιοπηγές τής Σαουδικής Άραβίας, ώστόσο είναι δεδομένη ή δυνατότητά του νά κάψει τίς πετρελαιοπηγές του κατεχόμενου Κουβέιτ σε περίπτωση που βεβαιωθεί ότι τό χάνει. Οικονομικά, τόσο από πλευράς ήμερήσιας παραγωγής όσο κυρίως από πλευράς άποθεμάτων, τό πλήγμα θά γίνει ιδιαίτερα αισθητό στις οικονομίες τής Δύσης, άφου ή διαταραχή τής ισορροπίας προσφοράς και ζήτησης (ή δυνατότητα άλλων πετρελαιοπηγών π.χ. τής Σ. Άραβίας νά άναπληρώσουν τό πετρέλαιο του Κουβέιτ είναι μέν δεδομένη αλλά θά όδηγοϋσε σε μιάν υπερεκμετάλλευση των πηγών, που μεσοπρόθεσμα θά τίς εξαντλούσε — δρα και Σοβ. Ένωση) θά όδηγήσει σε αύξηση τής τιμής τής ενέργειας δηλαδή σε σχετική μείωση τής τιμής τής εργατικής δύναμης και συνεπώς ό πόλεμος γι' αυτούς είναι άνώφελος.

Οί οικολογικές επιπτώσεις από μιά πιθανή πυρπόληση των πετρελαιοπηγών του Κουβέιτ έχουν εκτεθεί επαρκώς στις έφημερίδες, ενώ δέν φαίνεται νά στέκει ή άποψη των στρατιωτικών ότι μιά τέτοια πυρκαγιά μπορεί νά

σβυστεί (πιό σωστά νά «πνιγεί») μέσα σε 15 - 20 μέρες. Τό Ιράκ άπειλεί μέ οικολογικό δλοκαύτωμα.

Ήξίσου σοβαρή είναι ή περίπτωση των πυρηνικών κεφαλών που αρχικά οί δυτικοί διατεινονταν ότι άποκλείεται νά κατέχει τό Ιράκ. Μετά τήν Έναρξη του πολέμου όμως οί ίδιες στρατιωτικές πηγές ξαφνικά δέν άπέκλειαν τήν κατοχή πυρηνικών «ξεπερασμένης και πρωτόγονης τεχνολογίας» από τό Ιράκ. Και οί Ήνωμένες Πολιτείες προειδοποιούν ότι πιθανή χρήση τους εκ μέρους του Ιράκ θά έχει ως συνέπεια μιάν αντίστοιχη άνελέγητη άπάντηση — ότι τό πράγμα θά χοντρύνει πολύ δηλαδή.

Τά όπλα λοιπόν του Χουσεΐν είναι τέτοια που δέν μπορούν μέν νά του έξασφαλίσουν τή νίκη, μπορούν όμως νά καταστήσουν όδυνηρή τή νίκη των αντιπάλων, νά τήν μετατρέψουν στην ούσία σε ήττα. Μέ αυτά τά όπλα άπειλεί τό Ιράκ και, κατά τή γνώμη μου, τά άποτελέσματα των άεροπορικών έπιδρομών δηλαδή τής πρώτης φάσης του πολέμου τά συνόψισε πολύ εύγλωττα ό διοικητής των Αιγυπτιακών δυνάμεων: «οί Άμερικανοί δέν πέτυχαν περισσότερο άπ' όσα είχαν σχεδιάσει και ό Χουσεΐν δέν δέχθηκε περισσότερο πλήγματα από όσα είχε ύπολογίσει».

Ή δεύτερη φάση του πολέμου θά είναι και ή πιό έπικίνδυνη. Τόν στρατιωτικό χαρακτήρα των σημερινών έπιχειρήσεων θά τόν διαδεχθεί ή μάχη τής άπόγνωσης. Σ' αυτή τή δεύτερη φάση ό πραγματικός πόλεμος θά είναι ένδοαραβικός: στην πραγματικότητα θά άναμετρηθούν ή Άραβική Ιδεολογία και πολιτισμικές άξίες μέ τή διάβρωση που άνάποφευκτα έχουν ύποστεί όλα τά στρώματα των Άραβικών κοινωνιών από τόν δυτικό τρόπο ζωής. Χωρίς αυτή τή διάβρωση ό Σαντάμ θά μπορούσε, άντέχοντας τά έπιχειρήματά του, άκόμα και νά κερδίσει αυτό τόν πόλεμο. Άλλά ή διάβρωση έχει προχωρήσει τόσο που ούτε καν ό ίδιος δέν μπορεί νά θεωρηθεί γνήσιος. Πολύ περισσότερο οί διπλανοί του. Γνήσιοι μπορούν σήμερα πιά νά θεωρηθούν οί πιό αδύναμοι, τά λαϊκότερα στρώματα των Άράβων. Άλλά στους αδύναμους σπάνια πέφτει λόγος στην Ιστορία όταν δέν τήν πάρουν οί ίδιοι στα χέρια τους.

Άς ξαναγυρίσουμε όμως στο θέμα τής εισόδου του Ισραήλ στον πόλεμο, όχι τόσο γιατί μιά τέτοια είσοδος φαίνεται πιθανή αυτή τή στιγμή, αλλά γιατί ή έστω και άπίθανη αυτή περίπτωση δέν άνατρέπει τό νόημα αλλά και τήν έκβαση του πολέμου. Γι' αυτόν άκριβώς τό λόγο ό Χουσεΐν (παρότι μετά τους δύο αρχικούς βομβαρδισμούς μεσολάβησαν άρκετές μέρες παύσης) δέν άποκλείεται νά έπαναλά-

βει τους βομβαρδισμούς. Είναι σέ θέση νά τους επαναλάβει ανά πάσα στιγμή, εφόσον τό κρίνει απαραίτητο, και θά προσπαθήσει σίγουρα νά τους επαναλάβει αν βρεθεί σέ απόγνωση. 'Η παύση τών βομβαρδισμών στό 'Ισραήλ, σημαίνει ότι τό 'Ιράκ δέν βρίσκεται άκόμα σέ απόγνωση, ότι πιστεύει πώς μπορεί νά άντέξει τόν πόλεμο άκόμα και στό πλαίσιο πού αυτός διεξάγεται. Καταρχήν δύο λόγια γιά τή στάση του 'Ισραήλ. Τό 'Ισραήλ διέθετε (λίγους) πυραύλους τύπου Πάτριος, και προξενεί έντύπωση πώς δέν προσπάθησε καν νά άποκρούσει έστω και έναν από τους πυραύλους Σκούντ του 'Ιράκ. Πέρα από τίς έκδοχές πού προβάλλουν οι ίδιοι οι 'Ισραηλινοί (άδυναμία χειρισμού λόγω και τής μή σύνδεσης του 'Ισραήλ φαίνεται ότι έπεδίωξε νά δεχθεί επίθεση, έπεδίωξε νά έμπλακει (νά τό έμπλέξουν) στόν πόλεμο.

Άπό τή στιγμή πού δέχθηκε επίθεση, τό 'Ισραήλ μπορεί νά έξασφαλίσει άνταλλάγματα είτε διά τής έμπλοκής του, είτε διά τής μή έμπλοκής του στόν πόλεμο. Πρός στιγμήν άκολουθεί τόν δεύτερο δρόμο, χωρίς όμως νά παραιτείται από τό δικαίωμα σέ κάποια χρονική στιγμή νά επιλέξει τόν πρώτο.

'Η άντίληψη του 'Ισραήλ είναι ότι ή μόνη διεθνής γλώσσα πού μιλάται στην περιοχή είναι ή γλώσσα τής ισχύος, ή γλώσσα τών όπλων, ή γλώσσα τής κατάκτησης. 'Η μόνη «ειρήνη» πού είναι δυνατή και διαρκής είναι ή ειρήνη τών όπλων και τής ύπεροχής.

Τό 'Ισραήλ έχει επίσης τό πρόβλημα τών Παλαιστινίων μέ τό όποιο θέλει νά ξεπερδεύει χωρίς νά θέλει νά χαράμισε δικό του έδαφος. 'Έχει λοιπόν κάθε συμφέρον νά μετατρέψει τόν πόλεμο σέ πόλεμο άλλαγής του χάρτη τής περιοχής. Προφανής στόχος είναι βέβαια ή γειτονική 'Ιορδανία, μέσω τής όποιος τό 'Ισραήλ επιδιώκει νά «λύσει» τό πρόβλημά. 'Ο βασιλιάς Χουσεΐν, παρά τίς έσωτερικές φιλοϊρακινές αντιδράσεις, έσπευσε τό Σάββατο νά δηλώσει ουδετερότητα ώστε ή νέα τάξη νά μήν περιλάβει τήν 'Ιορδανία.

Τό 'Ισραήλ από τήν άλλη, «μελετάει» τόν τρόπο τής έμπλοκής του, ώστε κατά τό δυνατόν οι έχθροπραξίες νά μή γίνουν διά τής 'Ιορδανίας αλλά άπευθείας μέ τό 'Ιράκ. Νά μήν δοθεί δηλαδή ή έντύπωση ότι τό 'Ισραήλ συγκρούεται όχι μέ εκείνους από τους όποιους προκλήθηκε αλλά μέ άλλους, γιά άλλους λόγους. Νά μήν άνατραπεί δηλαδή τό πλαίσιο, τό νόημα του πολέμου, τουλάχιστον όσο διαρκούν οι έχθροπραξίες. 'Επίδιωξη του 'Ισραήλ (και τών 'Αμερικανών) είναι ή άνατροπή του πλαισίου, ή «άλλαγή του χάρτη» νά γίνει μετά τό τέλος τών έχθροπραξιών, όταν από θέση ισχύος και μέ τήν «τάξη άποκαταστημένη» θά διαπραγματεύονται τή διαρκή ειρήνευση τής Μέσης 'Ανατολής.

'Αλλά ή επίδιωξη αυτή είναι άφενός δύσκολο νά πραγματοποιηθεί άφετέρου δέ είναι διάφανη. Τόσο διάφανη πού είναι δύσκολο στό θεοκρατικό καθεστώς τής Τεχεράνης νά μπορεί νά έχει λόγο ύπαρξης στην έξουσία, λόγο συνεκτικό και σέ άντιστοιχία μέ τά πράγματα, αν δέν ταχθεί από τώρα άντιμέτωπο μέ τό 'Ισραήλ, αν δέν συμμαχήσει άντικειμενικά μέ τό 'Ιράκ σέ περίπτωση πού τό 'Ισραήλ άκολουθήσει τόν πρώτο δρόμο.

'Η τυχόν είσοδος του 'Ιράν στόν πόλεμο άνατρέπει τά δεδομένα και γιά πολλές άλλες χώρες, συμμάχους τών 'Αμερικανών, και κυρίως γιά τή Συρία. 'Η Συρία έκανε μία λίαν άμφιλεγόμενη δήλωση σχετικά μέ τήν είσοδο του 'Ισραήλ στόν πόλεμο, λέγοντας ότι άναγνωρίζει τό δικαίωμα του 'Ισραήλ νά άμυνθεί άπέναντι σ' αυτούς άπό τους όποιους προκλήθηκε. 'Η δήλωση αυτή κρατάει τό πλαίσιο τής συμμαχίας εφόσον διατηρηθεί τό νόημα του πολέμου. Κρατάει όμως και μία πισινή. 'Αν τό νόημα του πολέμου άλλάξει, ή Συρία μπορεί νά άλλάξει στάση. Πού σημαίνει μεταφραζόμενο: αν άλλάξουν οι πιθανότητες του σήμερα δείχνουν προς τήν επικράτηση τών δυτικών, ή Συρία διατηρεί τό δικαίωμα νά βγάλει τήν ουρά της άπ' έξω, νά πάει μέ τό στρατόπεδο του νικητή.

'Ας έπιμεινουμε λίγο άκόμα στή στάση τής Συρίας γιατί άντιστοιχεί χαρακτηριστικά στις δύο δυνατές έξβάσεις του πολέμου. 'Η πρώτη δυνατή έξβαση και εφόσον διατηρηθεί τό σημερινό πλαίσιο, είναι ή επιβολή τής Pax americana στην περιοχή. Pax americana μέ καθεστώς — τοποτηρητές, συμμάχους πού μπορούν νά έχουν τόση δύναμη, όση θά επιτρέψει ή ύπερδύναμη. Και εκεί ή Συρία θέλει νά είναι μέ τους νικητές, ακολουθώντας ένα δρόμο όπως ή βόρεια γειτονά της, ή Τουρκία. 'Αν τό Ισλάμ έχει ήττηθεί πολιτικά, αν δηλαδή περιοριστεί σέ μία σύγχρονου δυτικού τύπου θρησκεία, όπου οι άνθρωποι έχουν άπ' ευθείας μόνον, δηλαδή ιδιωτική σχέση μ' αυτήν και όχι σχέση συλλογικά διαμεσολαβούμενη, δηλαδή πολιτική, τό συριακό καθεστώς μπορεί νά στηθεί, νά επιβιώσει και μέ τήν εδνοια τών συμμάχων του, νά δυναμώσει.

'Αν άντίθετα ο πόλεμος γίνει ιερός, τότε, άνεξάρτητα του ποιός θά επικρατήσει, είτε μέ τά όπλα, είτε μέ ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις, ή άραβική πολιτισμική πραγματικότητα δέν θά έχει ήττηθεί, τουλάχιστον στις ψυχές τών 'Αράβων. Σ' αυτή τήν περίπτωση κανένα άραβικό καθεστώς δέν θά μπορεί νά σταθεί αν δέν είναι άντιστοιχο μέ τήν «ψυχή τών 'Αράβων». 'Η μόνη περίπτωση είναι νά στηρίζεται μέ τά δόντια, δηλαδή μέ τά όπλα, από τους άμερικάνους, αλλά αυτός ο έτεροκαθορισμός δέν είναι βέβαια τό μέλλον τό όποιο προσβλέπει τό συριακό καθεστώς. Μήν ξεχνάτε ότι παρά τίς αντιφάσεις τους οι άνθρωποι παραένουν 'Αραβες κι αυτό σημαίνει ότι δέν μπορούν νά προωθήσουν τίς αντιφάσεις πέρα από τό άνεκτό επίπεδο πού καθορίζει ή σημερινή άραβική πραγματικότητα.

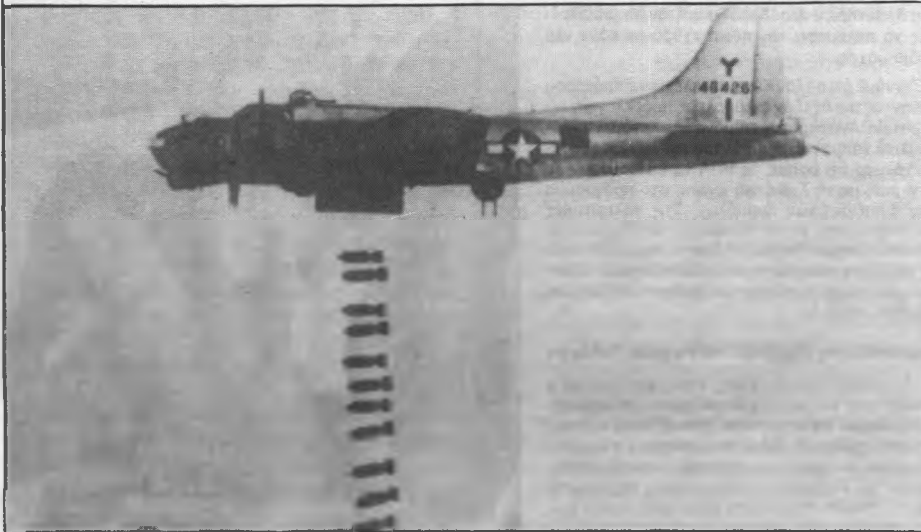
Τό δίλημμα τής Συρίας είναι ταυτόχρονα και δίλημμα τών 'Αμερικανών. 'Αν τό νόημα του πολέμου άλλάξει, άφενός μειώνονται οι δυνατότητες επικράτησης διά τών όπλων, ή ειρήνη πού θά είναι σέ θέση νά επιβάλλουν δέν μπορεί νά είναι άλλη από τήν ειρήνη τών όπλων, τών άυταρχικών και δοτών καθεστώτων, τήν ειρήνη όχι τής στρατιωτικής δράσης. Μπορεί οι 'Αμερικανοί νά έπέλεξαν τήν άναμέτρηση σέ μία στιγμή «στιγμιαίου δικαίου» αλλά αν τό 'Ιράκ καταφέρει νά ξυπνήσει, νά άναδείξει τήν άρχική ίμπεριαλιστική άδικία, τό άραβικό δικιο δηλαδή, είναι ικανό νά μετατρέψει τους 'Αμερικανούς σέ χασάπηδες τής περιοχής.

Γιά τήν ώρα βέβαια τίποτα άπ' αυτά δέν συμβαίνει. Οι 'Αμερικανοί συντηρούν τό ύπάρχον πλαίσιο του πολέμου και τό 'Ιράκ συντηρεί τόν έαυτό του και τήν άμυντική του ικανότητα (καθώς και του Κουβέιτ). 'Ο Μάρτιος πλησιάζει και μαζί τό ραμαζάνι και οι καύσωνες. Κάποις πρέπει νά κάνει τήν έπόμενη κίνηση καθώς άποδεικνύεται γιά άλλη μία φορά ότι ο πόλεμος δέν κερδίζεται από τόν άέρα. Και ίσως ή ευθύνη γιά τήν έπόμενη κίνηση νά πέφτει και πάλι στους 'Αμερικανούς.

Ο πόλεμος τῶν πιστῶν ὁ πόλεμος τῶν τεχνικῶν

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τὸ τέλος τοῦ δεκάχρονου πολέμου ἀνάμεσα στὸ Ἰράν καὶ στὸ Ἰράκ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1988, ἐκρυβε μέσα του τίς σημερινές ἐξελίξεις. Ἐκτός ἀπὸ τίς ἑκατοντάδες χιλιάδες θύματα, τὸ Ἰράκ, ὁ «νικητὴς» αὐτῆς τῆς Πύρρειας νίκης, βρέθηκε μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνία του, βαριά τραυματισμένες ἀπὸ τὴν πολύχρονη δοκιμασία. Ἡ ἀνοικοδόμησι τῶν ὄσων ὁ πόλεμος εἶχε κατεδαφίσει ἀπαιτοῦσε κατὰ τοὺς μετριότερους ὑπολογισμούς ἐξήντα δισεκατομμύρια δολάρια. Ποσό τεράστιο πού οἱ διεθνεῖς χρηματαγορῆς δέν μπορούσαν οὔτε στὸ ἐλάχιστο νὰ καλύψουν. Ἡ χώρα ἦταν ἤδη καταχρεωμένη καὶ τὸ ὕψος ἐβδομήντα δισεκατομμυρίων δολαρίων χρέος τῆς ὀφειλόταν κατὰ τὸ μισό στὰ πλούσια κρατίδια τοῦ Κόλπου. Αἰτία μίσους τῶν Ἰρακινῶν γιὰ τοὺς πλούσιους Ἐμίρηδες καὶ πρίγκηπες τῆς περιοχῆς.

Ὁ δεκάχρονος πόλεμος εἶχε ὁμως διαπαιδαγωγήσει τὴν κοινωνία ὁλόκληρη. Γενιές Ἰρακινῶν εἶχαν τὸν πόλεμο ὡς μόνον τοὺς ἐπάγγελμα καὶ ὡς μόνον τοὺς εἰδίκευση καὶ γνώση. Οἱ παραγωγικὲς ἐργασίες, στὸν ἀγροτικὸ ἢ στὸν ἀστικὸ χῶρο, εἶχαν περάσει στὰ χέρια τῶν ἑκατομμυρίων ξένων ἔργατῶν, Αἱγυπτίων κυρίως, πού κάλυπταν τὰ κενὰ τῶν ἐπιστρατευμένων. Ὄταν στὰ 1989 τὸ καθεστῶς τῆς Βαγδάτης προχώρησε σὲ μιά περιορισμένη ἀποστράτευση, 200.000 ἀνδρῶν μόνον, ἐγινε ἐκδηλῆ ἡ ἀδυναμία προσαρμογῆς τους στὴν παραγωγή ἐνῶ

ταυτόχρονα ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς ξένους ἐργαζόμενους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ ἰρακινὸς στρατὸς παρέμεινε ὀγκώδης καὶ στὴν εἰρηνικὴ περίοδο καὶ ἀποτέλεσε ἓνα σταθερὸ παράγοντα πίεσης πρὸς «δυναμικὲς» λύσεις τῶν προβλημάτων τῆς χώρας. Στὸ κάτω κάτω ὁ πόλεμος ἦταν πλέον τὸ μόνον ἐπάγγελμα πού γνώριζε τὸ παραγωγικὸ δυναμικὸ τοῦ Ἰράκ. Ἐπάγγελμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ζοῦσαν —χάρη στὴν δι' αὐτοῦ διανομὴ τῶν ἐσόδων τοῦ πετρελαίου— 900.000 στρατευμένοι.

Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἀδιέξοδο πού θά μπορούσε νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μόνον μὲ ὑπερεπάρκεια πόρων ἰκανῶν νὰ ἐπιτρέψουν μιά δυναμικὴ ἀναπροσαρμογὴ τῶν καταστάσεων μέσα ἀπὸ μιά ραγδαία οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ χώρα σταμάτησε νὰ ἐξοφλεῖ τὰ χρέη τῆς στὴν προσπάθειά της νὰ ἐξασφαλίσει αὐτοὺς τοὺς πόρους. Ἀπὸ τὰ 15 δισεκατομμύρια δολάρια ὁμως, πού εἰσέπραξε ἀπὸ τὸ πετρέλαιο τὸ 1989, τὰ πέντε κατευθύνθηκαν στὴν ἀγορὰ πολεμικοῦ ὕλικου, καθὼς ὁ γιγαντιαῖος αὐτὸς στρατιωτικὸς μηχανισμὸς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ δική του ἀνοικοδόμησι ἀντὶ γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς «πολιτικῆς» οἰκονομίας τῆς χώρας. Ἦταν ἓνας φαῦλος κύκλος καὶ οἱ προσπάθειες γιὰ τὸ ξεπεράσμα του ἐπικεντρώθηκαν στὰ 1990 στὴν ἀύξηση τῶν διεθνῶν τιμῶν πετρελαίου. Αὕξηση πού, δεδομένης τῆς ἀντίθεσης τῶν δυτικῶν, περνοῦσε μόνον ἀπὸ τὴ διεύρυνση τῆς κυριαρχίας στὰ κοιτάσματα τοῦ πετρελαίου. Ἡ ἀνάγ-

κη αὐτή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν διαθεσιμότητα τοῦ στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ γιὰ κάθε εἶδους περιπέτειες, ὀδήγησε στὴν κατάκτηση τοῦ Κουβέιτ.

Ἡ ἐπίθεση αὐτὴ ἦταν λοιπὸν συνέπεια καίριων ἀναγκῶν καὶ προϊόν ἐντονων προβλημάτων τῆς ἰρακινῆς κοινωνίας καὶ ὄχι μόνον χαρτοπαικτικὴ διάθεση κάποιου φιλόδοξου ἡγεμόνα. Οἱ Ἰρακινὸι, πού συνέδεσαν τὴ ζωὴ τους μὲ τὴν πορεία τῶν τιμῶν αὐτῶν, εὐκόλα πίστεψαν στὴν «συνωμοσία τῶν δυτικῶν καὶ Ἐμίρηδων» ἐναντίον τους. Σήμερα πού γράφονται οἱ γραμμὲς αὐτές, πέντε μέρες μετὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου καὶ ἀφοῦ συμπληρώθηκαν 10.000 ἔξοδοι τῶν συμμαχικῶν ἀεροσκαφῶν, αὐτὴ ἡ συσπείρωση τῶν ἰρακινῶν γύρω ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς πολεμικῆς ἀναμέτρησης μὲ τὴν ὑπερδύναμη καὶ τοὺς δορυφόρους της, γίνεται πλέον προφανές. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι παρά τὴν τρομερὴ πίεση πού ἀσκεῖται πάνω τους, οἱ ἰρακινὸι δέν ἔχουν ἀντιδράσει πούθενά μὲ σπασμωδικὸ τρόπο. Πρῶτη παρεξήγηση τῶν δυτικῶν πού πολὺ εὐκόλα συρρικνώνουν τὰ δεδομένα στὸ σχῆμα ἀνεύθυνος τύραννος-παρασυρμένος λαός.

Ἡ πρωτόγονα ἀπλὴ στρατηγικὴ τῶν Ἰρακινῶν στηρίζεται, δέν μπορεῖ παρά νὰ στηρίζεται, σ' αὐτὴν τὴν ἰδιόμορφη πολεμικὴ ὁμοθυμία πού ἔχει δουλευτεῖ μέσα στὴν ἰρακινὴ κοινωνία. Ἡ συνταγὴ εἶναι ἀπλὴ ἀλλὰ ἀπαιτεῖ πειθαρχία τῶν πάντων. Δέν δίνουμε μάχη ἐκεῖ πού ὁ ἀντίπαλος εἶναι ἰσχυρὸς, στὸ πεδίο τῆς τεχνικῆς, τοῦ ἠλεκτρονικοῦ πολέμου, στὸν ἀέρα. Ἐκεῖ ὑπομένουμε, στεκόμαστε ἀκίνητοι καὶ ὅσο τὸ δυνατό προφυλαγμένοι. Ὁ ἀντίπαλος θά ἐξαντληθεῖ, ὅσο ἐπενδύει χωρὶς ἀντίκρουσμα, ὅσο κυριαρχεῖ σὲ πεδία πού ἀπὸ μόνον τους δέν μποροῦν νὰ ἐλευθερώσουν τὸ Κουβέιτ. Ἄν στὸ παιχνίδι αὐτὸ τῆς ὑπομονῆς ἐξαντληθεῖ πρῶτος, τότε θά ἀναγκαστεῖ νὰ ἀναμετρηθεῖ σὲ ὑποδεέστερα τεχνολογικὰ πεδία, στὰ χαρακτηριστικά καὶ στίς παγιδευμένες ἐκτάσεις τοῦ Κουβέιτ. Καὶ ἐπειδὴ γιὰ τὸν ἀντίπαλο καὶ τὴν «θεαματικὴ» διάσταση τοῦ πολέμου του, ἡ ὑπομονὴ δέν μετριέται μὲ τὰ μέτρα τῶν ἐπαγγελματιῶν στρατηγῶν του, ἀλλὰ μὲ τίς ἀντιδράσεις τῆς συνδεδεμένης μὲ τὰ κανάλια τῆς τηλεόρασης κοινῆς γνώμης, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἀντιδράσει πρῶτος ἀνυπόμονα καὶ σπασμωδικά.

Σχέδιο πρωτόγονο, πού ὁμως σήμερα, πέμπτη ἡμέρα τοῦ πολέμου δουλεύει πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν συμμάχων. Οἱ 10.000 ἔξοδοι τῶν συμμαχικῶν ἀεροπλάνων πού χονδρικὰ πρέπει νὰ ἔχουν

ρίξει στό Ἰράκ ἐκρηκτικά ἰσοδύναμα μὲ τρεῖς τουλάχιστον βόμβες τύπου Χιροσίμας, δὲν πιστοποιήσαν καμία οὐσιαστική πρόοδο τῆς συμμαχικῆς ὑπόθεσης. Ἀντίθετα, ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα κάθε ἡμέρα πού περνᾶ, πείθει τὸν πληθυσμὸ τοῦ Ἰράκ γιὰ τὴ σχετικότητά τῆς τεχνολογικῆς ὑπεροχῆς τῶν δυτικῶν. Μὲ πῶ ἀπλά λόγια, οἱ ἀνθρώποι «συνηθίζουν» αὐτὸν τὸν τρόπο ζωῆς καὶ παύουν νὰ αἰσθάνονται ἐκπληξη, πανικό ἢ φόβο. Ἐτοιμάζονται δὲ γιὰ τὸ χειρότερο.

Ἀκόμα τὰ ὄπλα καὶ συστήματα ὑψηλῆς τεχνολογίας τοῦ ἀμερικανικοῦ ὀπλοστασίου βλέπουν τὴν ἀρχικὴ τους σημασία νὰ ὑποβαθμίζεται. Οἱ πύραυλοι Τόμαχουκ, οἱ γνωστοὶ Κρούζ, γιὰ παράδειγμα, ἔχουν ἀξία ὅταν ἐκτοξεύονται ἐναντίον στόχων μεγάλης οικονομικῆς ἢ πολεμικῆς σημασίας (σταθμοὶ παραγωγῆς ἐνέργειας, στρατηγεία, γέφυρες κ.λπ.). Οἱ στόχοι αὐτοὶ εἶναι περιορισμένοι καὶ ὅταν ἐξαντληθοῦν, τὸ πολὺπλοκο αὐτὸ ὄπλο δὲν ἔχει καμιά ἀξία. Κοστίζει 1.300.000 δολάρια τὸ κομμάτι καὶ φυσικά δὲν συμφέρει νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐναντίον «φτηνιαρικών» στόχων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ πολλὰ ὄπλα τοῦ δυτικοῦ ὀπλοστασίου. Τὰ F-15E, κόστους 50.000.000 δολαρίων εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπιλακοῦν σὲ μάχες ξηρᾶς καὶ νὰ ἐκτεθοῦν στὰ ἀντιαεροπορικά μέσα τῶν πεζικαρίων (π.χ. πύραυλοι SA-7, SA-16, πυροβόλα τῶν 23 μμ.). Μὲ ἄλλα λόγια, ὅσο περνᾶ ὁ καιρὸς, περιορίζεται ἡ τεχνολογικὴ ἀνωτερότητα τῶν δυτικῶν ἢ, τουλάχιστον, γίνεται λιγότερο λειτουργικὴ.

Ἡ ἀρχικὴ ἐπιδίωξη τῶν συνασπισμένων δυνάμεων ἦταν ἡ μεταφορά τοῦ πολέμου μακριὰ ἀπὸ τὰ πεδία ἀναμέτρησης ἀνθρώπων μαζῶν, μακριὰ ἀπὸ τὶς πολύνεκρες συγκρούσεις. Ἐκτίμησαν ὅτι ἡ ἀναμέτρηση τεχνολογικῶν δυνατοτήτων θὰ μπορούσε κατὰ μεγάλο μέρος νὰ κρίνει τὴν ἐκβαση τοῦ πολέμου, καθὼς ὁ ἱρακινὸς στρατὸς ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἕνας «τεχνικός» στρατὸς, στηριζόμενος σὲ πολυάριθμα μηχανικά μέσα. Οἱ ἱρακίνοὶ ὅμως πού τόσο ἐντυπωσιακά ξεδίπλωσαν τὶς τεχνικὲς τους δυνατότητες ἀπέναντι στό ἀδύνατο Κουβέιτ, στὴν ὥς τώρα ἀναμέτρησή τους μὲ τοὺς δυτικούς παρουσιάζουν ἕνα τελείως διαφορετικὸ πρόσωπο. Εἶναι σάν νὰ ἀπαρνιοῦνται τὴν τεχνικὴ τους ὑποδομὴ καὶ νὰ ἐπιστρέφουν σ' ἕνα στατικό εἶδος πολέμου, ὅπως αὐτὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου. Αὐτοὶ οἱ κάτοχοι 7.000 τεθωρακισμένων, δὲν ἔχουν κάνει, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν συγκρούσεων τὴν παραμικρὴ μετακίνηση. Σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ ὄπλα τους, ὅπως καὶ τὰ ἀεροπλάνα καὶ τὰ πυροβόλα τους πρέπει νὰ ἐνεδρεύουν θαμμένα στὴν ἄμμο ἢ κρυμμένα στοὺς

βράχους τῆς ἐρήμου. Μία ἐνδειξη συμμαχικῆς ἐπιτυχίας θὰ ἦταν ἂν ὑποχρέωναν αὐτὲς τὶς δυνάμεις νὰ κινηθοῦν. Ὅσο δὲν κινοῦνται θὰ πεῖ ὅτι διατηροῦν τὴν ψυχραιμία τους καὶ ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι καθόλου ἐκκολα γιὰ τοὺς τεχνολογικά ὑπέρτερους.

Τὸ κύριο πεδίο δοκιμῶν στὸν τομέα αὐτὸ εἶναι οἱ βομβαρδισμοὶ «τάπητος» μὲ στρατηγικά βομβαρδιστικά B-52 (!) τῶν μονάδων τῆς «Φρουρᾶς» στὰ σύνορα τοῦ Κουβέιτ. Προφανῶς, μὲ τὴν ἐπίμονη αὐτὴ ἐπίθεσή τους οἱ Ἀμερικανοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν στὴν ἔρημο ὅσα μὲ μεγάλη ἐπιτυχία ἐφάρμοσαν στὴν Νορμανδία τοῦ 1944. Τότε, μισὸν αἰῶνα πρὶν, διέλυσαν μὲ τέτοιου εἶδους βομβαρδισμοὺς τὶς γερμανικὲς τεθωρακισμένες μεραρχίες —ἰδιαίτερα τὴν Λέερ— πού ἐσπευδαν σὲ μέτωπο τῆς Νορμανδίας. Παρακινδυνευμένο ἐγχείρημα καθὼς τότε οἱ μονάδες αὐτὲς βρισκόντουσαν σὲ κίνηση ἐνῶ τώρα βρίσκονται ἀπλῶς θαμμένες στὴν ἄμμο. Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τὸν πόλεμο τῶν πυραύλων ἢ διάρκεια καὶ ἡ ἐκβαση τοῦ πολέμου θὰ ἐξαρτηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκβαση αὐτῆς τῆς ἀναμέτρησης.

Ὅποιος χάσει τὴν ψυχραιμία του, ὅποιος ἀντιδράσει σπασμωδικά, ὅποιος ἐπιτεθεῖ πρόωρα ἢ κινηθεῖ πρὶν ἐξαντληθεῖ ὁ ἀντίπαλος, αὐτὸς καὶ θὰ χάσει τὸν πόλεμο. Καὶ ὅσο δὲν γίνεται αὐτὸ τόσο θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε κάθε εἶδους κλιμάκωση. Ἡδὴ προετοιμάζεται, καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τὸ πρῶτο ὄπλο μαζικῆς καταστροφῆς πού θὰ ἐντείνει κάπως τὶς πιέσεις. Ἐκείνη ἡ ἐπίφοβη καὶ ἀπλή βόμβα ἐξαερωμένων καυσίμων πού ἀναφλέγει μὲ φοβερὴ δύναμη ἕνα σύννεφο βενζίνης σκοτώνοντας ὄσους δὲν πεθαίνουν ἀπὸ τὰ ἐγκαύματα ἀπὸ ἀσφυξία, καθὼς

ἡ ἐκρηξη ἀπορροφᾷ ὄλο τὸ γύρω ὄξυγόνο. Καὶ πιθανότατα ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλα ὅσο κρατᾷ αὐτὴ ἡ σύγκρουση τοῦ πάθους.

Μερικοὶ πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει ἤδη νικητὴς. Στὶς πρῶτες κιόλας μέρες τοῦ πολέμου ἡ ἀλγερινὴ ἐφημερίδα *Ἐλ Μουτζαχίντ* ἔγραψε ὅτι εἴτε κερδίσει ὁ Σαντάμ τὸν πόλεμο, εἴτε τὸν χάσει, οἱ Ἀραβες θὰ βγοῦν νικητὲς ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση αὐτῆ. Θὰ ἔχουν ξεπεράσει τὸν μεγαλύτερο τους φόβο: τὸν φόβο τῆς πανίσχυρης Δύσης. Λόγια τοῦ ἀέρα; Ἡ ἀντοχὴ τοῦ ἱρακινικοῦ στρατοῦ στὴν τεχνολογικὴ ὑπεροπλία τῶν ἀντιπάλων του ἐπιβεβαιώνει καθημερινά —ὄλο καὶ περισσότερο καθὼς οἱ μέρες περνοῦν— στὸν νοῦ ἑκατομμυρίων Ἀράβων (καὶ ὄχι μόνο) τὴ σχετικὴ τῆς δύναμης τῶν δυτικῶν. Αὐτὴ ἡ αἴσθηση, μαζί μὲ τὴν ἐνοποιητικὴ ἀναφορά στό Ἰσλά, θὰ κρίνει ἴσως τὴν ἐκβαση τῶν μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ Κόλπου ἀναμετρήσεων.

Ὁ «πόλεμος τῶν ἀστρῶν» καὶ ἡ θαυμαστὴ τεχνολογία πού ἔφερε στὰ πεδία τῶν μαχῶν κινοῦνται μᾶλλον πρὸς τὸ διάστημα παρά πρὸς τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων. Βλέπετε τὰ ὄπλα εἶναι προϊόντα, πουλιοῦνται καὶ κατὰ συνέπεια πρέπει καὶ νὰ διαφημίζονται, καὶ νὰ πιστεύουν οἱ πάντες σ' αὐτὰ. Λίγοι θὰ ἀντιληφθοῦν μέσα ἀπὸ τὸν ἐντυπωσιασμὸ τοῦ τηλεοπτικοῦ πολέμου, ὅτι στὶς πρῶτες κιόλας μέρες τῆς ἀναμέτρησης, ὁ στρατὸς τῆς τεχνολογίας καὶ ὁ στρατὸς τοῦ φανατισμοῦ, τῆς πίστης καὶ τῆς ἀνάγκης ἐφθασαν σὲ ἰσοπαλία μέσων καὶ ὅτι ἤδη ὁ νικητὴς κρίνεται ἀπὸ παρόμοιας ποιότητάς ἰσοροπίες καὶ παραμέτρους.

Γιώργος Μαργαρίτης

Στό ξλεος τῆς ἐνημέρωσης

τοῦ Γιώργου Καρρά

Νύχτα Παρασκευῆς πρὸς Σάββατο, τρίτη συνεχῆς νύχτα βομβαρδισμοῦ τοῦ Ἰράκ. Στό ἑλληνικό ιδιωτικό κανάλι —ἐκεῖνο πού κατά τή διαφήμιση «ἀνήγγειλε τόν πόλεμο δύο ὥρες πρὶν ξεσπάσει»— ἀρχίζει ἕνας ἀκόμα «μαραθῶνιος». Ὁ συντονιστής, γεμάτος ἐκείνη τήν ἐπαγγελματική ἀνήσυχη ἐνεργητικότητα πού ἀρμόζει στήν περίσταση, τά λέει μέ τούς ἀνταποκριτές στή Σαουδική Ἀραβία, τήν Ἱερουσαλήμ, τό Ἀμμάν, τήν Οὐάσιγκτον. Ὅλοι συμφωνοῦν: μιά πολύ ἥσυχη νύχτα, μιά ὑπουλη ἥσυχία πού μπορεῖ πολλά νά ἐγκυμονεῖ — μείνετε μαζί μας. Στό ἐνδιάμεσο ὁ ἀνταποκριτής στή Σαουδική Ἀραβία μᾶς λέει ὅτι συνεχῶς ἀπογειώνονται ἀεροπλάνα ἀπό κεῖ καί συνεχίζεται ὁ «ἀνηλεῆς» βομβαρδισμός τοῦ Ἰράκ. Καί δώστου ἀπ' τήν ἀρχή: μιά ἥσυχη νύχτα, μά πολύ ἥσυχη, ἔ Νικόλα; Ναι, Τέρενς, πολύ ἥσυχη, μιά ὑπουλη ἥσυχία...

Πραγματικά, ἐπικρατοῦσε ἄκρα ἥσυχία. Στήν Κυψέλη οἱ δρόμοι ἦταν ἄδειοι. Στήν ὁθόνη δέν φαινόταν ἴχνος ἐκρηξῆς. Ὁ σταθμός, ὅπως ἄλλωστε καί κανένα προσιτό στή Δύση κανάλι, δέν εἶχε εἰκόνα ἀπό τή Βαγδάτη. Δέν εἶχε κἄν ἀνταποκριτή, νά βγάλει τό μικρόφωνο ἀπ' τό παράθυρο ν' ἀρπάξει τ' αὐτί μας τίποτα. Δέν ὑπῆρχε εἰκόνα, δέν ὑπῆρχε ἦχος — μιά πολύ ἥσυχη νύχτα. Στό κάτω κάτω ἦταν ἡ τρίτη συνεχῆς νύχτα πού ἡ Βαγδάτη σαρωνόταν, αὐτό δέν ἀποτελοῦσε εἰδήση, ἦταν ρουτίνα. Εἶδηση φρέσκια θά 'ταν ἡ εἰκόνα της ἀλλά, εἶπαμε, δέν ὑπῆρχε. Ἀπό τηλεοπτικά γεγονότα μηδέν.

Ἄλλά καί μιά ἥσυχία «ὑπουλη». Γεμάτη ἀναμονή δηλαδή γιά ὑπεσχημένες «πραγματικές» εἰδήσεις, ἐν προκειμένῳ τό χτύπημα τοῦ Ἰσραήλ: ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἀνταποκριτές, κάμερες, ἐκεῖ ἦταν οἱ δικοί μας. Ὅχι ὑποχρεωτικά γιατί εἴμαστε μαζί τους (εἶναι βέβαια, ὅσο νά 'ναι, κι αὐτό...) ἀλλά καί γιατί εἴμαστε κι ἐμεῖς ἐκεῖ, κανάλι ὁθόνες, τηλεθεατές. Ἐνῶ τόνοι ἐπεφταλοπόν οἱ βόμβες στό Ἰράκ, κανάλια καί τηλεθεατές περιμέναμε μᾶς καί γίνε, λέει, τίποτα. Περιμέναμε κι ἐμεῖς νά δεχθοῦμε καί νά ἀναγνωρίσουμε ὡς γεγονός μόνο ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ γεγονός γιά τήν ὁθόνη.

Ἡ τηλεοπτική λογική τοῦ CNN στήν ἀποθέωσή της. Γιατί ἀλλιῶς θά 'πρεπε ἀπλῶς νά μᾶς ποῦν: κατά πληροφορίες ἡ Βαγδάτη βομβαρδίζεται συνεχῶς. Μόλις ἔχουμε νεότερα θά σᾶς ἐνημερώσουμε. Χαίρετε. Καί εἶτε νά βροῦν τρόπους νά συζητήσουν τήν ὑπόθεση τοῦ πολέμου, τίς οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, ἰδεολογικές κ.λπ. αἰτίες καί ἐπιπτώσεις του ἀλλά αὐτό ἀρμόζει περισσότερο στίς «πεζές» καί «παραδοσιακές» κρατικές τηλεοράσεις (εὐτυχῶς πού ὑπάρχουν κι αὐτές). Εἶτε — ὅπως ἐπραξε τό Μέγκα πού ἐγκατέλειψε ἀπό νωρίς, ἐλλεῖψει μέσων, τή «μάχη τῆς ἐνημέρωσης» — νά τό ρίξουν στίς διαφορές Σάντα Μπάρμπαρας. Τίποτα ἀπό τά δύο δέν κάνει ὅμως γιά τήν τηλεόραση συνεχῶς πολεμικῆς ροῆς.

Ἄλλά τό πρόβλημα εἶναι ὅτι ὁ πόλεμος ἔχει βασικές διαφορές ἀπό τό σῆριαλ. Παίζεται σέ φυσικά ντεκόρ, ἀπρόσιτα συχνά στά συνεργεῖα. Καί, ἐπιπλέον, ἔχει δικό του «τάμιναγκ»: χωλαίνει στό μοντάζ, σέ αἴσθηση «φιλμικού χρόνου», πού λένει, τό ντεκουπάζ ἔχει χάσματα. Στόν τηλεθεατή δέν πρέπει ὅμως νά δημιουργηθεῖ τό αἶσθημα τῆς στέρησης. Ἐκτός λοιπόν κι ἂν βρεθεῖ τό λαυράκι, ἡ ἔνταση μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο μέ τή ροή καθαυτή. Για τό λόγο ἴσως αὐτό τό CNN ἔχει ἀνταποκρίσεις πού δέν ξεπερνοῦν

καλά καλά τό μισό λεπτό. Ὅλα μικρά καί μεγάλα, γελοῖα καί σημαντικά, σκοπό ἔχουν ἀπλῶς νά ὑπηρετήσουν τή διαδοχή. Πέντε καί δεκατρία καί πᾶμε ἐκεῖ, τί νέα Μπόμπ; Πέντε καί δεκατέσσερα καί πᾶμε παραδίπλα, τί τρέχει Λού; Ἐνα συνεχῆς λαχανιασμένο πῆγαινε-ἔλα κενῶν ἐνστανανέ πού κρύβει τή γύμνια του στόν πλοῦτο τῶν διαδοχῶν, ὑποκαθιστώντας, προσομοιώνοντας τήν ἔνταση τῶν γεγονότων μέ τό κίβδηλό ἀγχος τοῦ «νά προλάβουμε τά γεγονότα» — ἀνάγοντας σέ γεγονός τήν ἴδια τή ροή τοῦ τίποτα καί τήν ἀναζητήσή της. Ἄκόμα κι ὅταν τίποτα δέν ἔχουμε νά δείξουμε σᾶς δείχνουμε πῶς κυνηγάμε, πῶς τελικά δημιουργοῦμε, τό τί θά δείξουμε.

Ἄλλά τά θέατρα τοῦ πολέμου εἶναι πεπερασμένα σέ ἀριθμό, ὑπάρχουν χῶρες ἀπρόσιτες, ὁ χρόνος τρέχει καί λίγα «γίνονται». Τόση τόν λόγο ἔχει ἡ ἐπανάληψη. Ξανά καί ξανά τά ἴδια καί τά ἴδια πλάνα, τό ἴδιο βίντεο μέ τίς ἀγουροζυπηνημένες φάτσες στίς καφετέριες τοῦ Μιντουέστ, οἱ ἴδιοι γλοιώδεις γιάπηδες τοῦ ὑπουργείου, οἱ ἴδιοι καρabanάδες, τά ἴδια Στέλθ. Εἰκόνας ἀλληλοτροφοδοτούμενες καί αὐτοτροφοδοτούμενες — ὑπουργοί καί ἐπίσημοι δηλώνουν ὅτι ἐνημερώνονται ἀπό τό CNN κι ἐμεῖς ἐνημερωνόμαστε γιά τό γεγονός ὅτι κι αὐτός, κοτζάμ ἐπίσημοι καί «δημιουργοί» τῶν γεγονότων, ἐνημερώνονται γιά τά γεγονότα ὅπως κι ἐμεῖς. Ἄκόμα κι ὅταν ἡ εἰκόνα εἶναι ἀπό μόνη της συγκλονιστική — ὅπως ἐκεῖνο τό πρασινωπό φιλάκι λίγων δευτερολέπτων ἀπό τήν πρώτη νύχτα τῆς Βαγδάτης, ὅπου πύραυλοι καί ἀντιαεροπορικά ἐφτιαχναν μιά πύρινη κόλαση — ἡ ἐπανάληψή της ἑκατό φορές σέ δύο μέρες τήν ἄδειασε ἀπό τή φρίκη της καί τή γέμισε πυροτεχνήματα.

Δέν ἦταν βέβαια μόνο αὐτά τό CNN. Ἦταν καί ἡ ἐπικράτηση — πρὸς στιγμήν — τῆς μῆς καί μόνης ἐνημέρωσης, τῆς μῆς καί μόνης εικόνας πού ἐμοιαζε ἡ ἀλήθεια προσωποποιημένη, ἡ καταγιστική μονοφωνία ὡς ἀνώτατο στάδιο τοῦ πλουραλισμοῦ. Ἦταν ἐνημέρωση ἀηδιαστικά μονόπλευρη, σοβινιστική καί σχεδόν ρατσιστική, ὄχι Ἀραβές ἀλλά ὅτε καί Εὐρωπαϊοί — πλὴν ὀλίγων Βρετανῶν — δέν ὑπῆρχαν γιά τά αὐτάρεσκα ἀμερικανικά. Ἦταν προπαγανδιστική, λογοκριτική καί λογοκριμένη: ὁ πόλεμος τοῦ CNN εἶναι ἕνας «γλυκός» πόλεμος, χωρίς θύτες καί θύματα, ἀνώδυνος γιά τούς τηλεθεατές, κατάλληλος δι' ἀνηλίκους. Ἦταν ἡ ἐξύμνηση τῆς μηχανῆς καί ἡ λατρεία τῆς τεχνολογίας καί τοῦ δείκτη Ντόου Τζόουνς, ἡ περιφρόνηση τοῦ ἄλλου καί ὁ ἐμπαιγμός τοῦ πολιτισμοῦ του, ἡ ἀποθέωση τοῦ ἀμερικάνικου τρόπου ζωῆς στό σύνολό του. Ἦταν καί ὅλα αὐτά. Ἄλ-

λά και ή ίδια ή χρήση του μέσου, ή τηλεοπτική φιλοσοφία, είναι ταυτόχρονα προορισμένη να κατακερματίσει όχι μόνο τά ίδια τά γεγονότα σε παραμορφωμένα θραύσματα αλλά και την ίδια την εικόνα σε εικόνες μή συνθέσιμες. Μή συνθέσιμες, απαγορευτικές, γιά τόν οίονδήποτε θέλει, λιγάκι έστω, να καταλάβει δύο πράγματα, να σκεφτεί κάπως τά συμβαίνοντα. Και όπωσδήποτε συνθέσιμες μόνο στό επίπεδο των άντανakλαστικών της ιδεολογίας: γιά εκείνους δηλαδή πού αυτή ή τηλεόραση είναι μέρος και συμπαγωγός του τρόπου ζωής τους, άμεσα άναγνωρίσιμη και έπιβεβαιωτική γιά τό ότι —δι,τι και νά γίνεται— έμεις είμαστε αυτοί πού είμαστε και θά παραμείνουμε εις τούς άιώνες των αίωνων. Γιά την κοινωνία πού αυτή ή τηλεόραση είναι καθρέφτης της.

Σίγουρα προέκυψε λοιπόν και ένα «καλό» από τό μονοπώλιο τίς πρώτες μέρες (τίς πρώτες μέρες, γιατί κανείς μας δέν μπορεί νά τό άντέξει περισσότερο) του CNN. Δέν μπορεί παρά νά φάνηκε σε όλους πόσο ρηχός, ψεύτικος, ίσοπεδωτικός και τελικά άπάνθρωπος είναι αυτός ό μύθος της «άρτιας, συνεχούς, έγκυρης και συναρπαστικής ένημέρωσης» (*Έλευθεροτυπία*). Μπροστά της ή παραδοσιακή ΕΡΤ —έν μέρος από «άδυναμία» αλλά όπωσδήποτε και από παράδοση, επειδή δηλαδή είναι μέ δύο λόγια κρατική— φάνταζε σάν τό άπαύγασμα της ένημέρωσης. Μέ κάποιο μέτρο, μέ διάθεση γιά κάποια συνθετικότερη προσέγγιση, μέ την σκέψη ότι τελοσπάντων ό πόλεμος εκτός από τό νά «δείχεται» μπορεί και νά συζητιέται. Ή τηλεόραση, ως μέσον και λειτουργία, δέν είναι ούδέτερη. Είναι κακή, διαλυτική. Ήλλά εκτός από τό κακό ύπάρχει και τό χειρότερο και τό χειρίστο. Ής έλλίψουμε ότι, μετά από τά όσα είδαμε αυτές τίς μέρες, κανείς έδώ δέν θά όνειρεύεται πλέον ένα παρόμοιο «έκσυγχρονισμό»...

Πόλεμος και ειρήνη

του Άγγελου Έλεφάντη

Πρίν ξεσπάσει ό πόλεμος, όλιο είμαστε μέ την ειρήνη. Δέν θέλουμε τόν πόλεμο γιατί είναι κακός, καταστροφικός, άπάνθρωπος. Κι έτσι είναι. Ήταν όμως ξεσπάσει ένας πόλεμος μέ ποιόν είμαστε; Σε ποιό στρατό των έμπολέμων πολεμάμε, έστω σάν άποψη ή ψυχολογική στάση; Ήταν ό πόλεμος δέν μάς άγγίζει άμεσα, βρέχοντας όβιδες στό κεφάλια, έχουμε την πολυτέλεια νά είμαστε και πάλι μέ την ειρήνη, πολυτέλεια πού δέν την έχουν όσοι ό ούρανός τους ρίχνει όβιδες στό κεφάλια. Κι αυτοί οι τελευταίοι, οι άμεσα έμπόλεμοι, θέλουν την ειρήνη ως γέρας της νίκης τους. Ή ειρήνη θά έχει τή σφραγίδα τους. Ήμεις οι έμμεσα ένεχόμενοι στόν πόλεμο μέ ποιόν ειρήνη είμαστε; Ποιων νικητών την ειρήνη θέλουμε, τώρα πού γίνεται πόλεμος στό Ήράκ κι άπ' τή μία στιγμή στην άλλη μπορεί νά διεθνοποιηθεί; Μέ τόν Σαντάμ ή μέ τόν Μπούς; Ήν κερδίσουν οι Άμερικανοί, ή ειρήνη θά είναι εκείνη πού αυτοί θά επιβάλλουν, οι δικόι τους όροι θά «ειρηνεύσουν» τή φλεγόμενη Μέση Άνατολή. Ήν νικήσει ό Σαντάμ και όποιοι σάν αυτό θά είναι οι δικόι τους όροι πού θά διαμορφώσουν τό πρωτόκολλο ειρήνης και τή φυσιογνωμία των κοινωνιών της Μέσης Άνατολής. Άλλιώς δέν γίνεται. Κάποιος από τούς δύο θά νικήσει τελικά, κάποιος από τούς δύο θά επιβάλλει τούς δικούς του όρους ειρήνης, έστω κι αν τό μάτς παιχθεί στην παράταση ή και στό πέναλτι.

Εμείς ως Έλληνες, ως έλληνική κοινωνία, όντας στή χορεία του άναπτυγμένου κόσμου και της ΕΟΚ, όντας Εύρώπη, είμαστε ενάντιον του Σαντάμ και υπέρ της πολυεθνικής δύναμης, υπέρ των Άμερικανών τελικά, διότι ή νίκη τους θά έχει ένα σημαντικό άποτέλεσμα —γι' αυτό άλλωστε γίνεται ό πόλεμος— στην μετά τόν πόλεμο ειρήνη τό πετρέλαιο θά παραμείνει φτηνό. Κοινωνίες όπωσ δική μας, πού βάσισαν την άνάπτυξή τους, τόν ύλ-

κό τρόπο ύπαρξής τους, στή φτηνή ένέργεια, έχουν άμεσο και ζωτικό συμφέρον νά νικήσει ή πολυεθνική. Ήν νικήσουν ό Σαντάμ και οι σάν αυτό Ήραβες, θά επιβάλλουν στό πετρέλαιο μονοπωλιακή τιμή κι όχι την τιμή της ελεύθερης αγοράς, δηλαδή δύο και τρεις φορές ακριβότερα από σήμερα, κι έτσι ή κοινωνία μας θά γυρίσει στή δεκαετία του '60, ταχύτατα ή συσσωρευμένη εδμάρεια των αυτοκινητών, της κατανάλωσης, της σπατάλης και των διαμερισμάτων θά πάει περίπατο. Πολύ πιό γρήγορα από άλλες κοινωνίες μέ μεγαλύτερες έσωτερικές άντοχές. Ήν' αυτήν την άποψη ή συμμετοχή του «Λήμνος» στόν πόλεμο, συμμετοχή έστω και συμβολική, είναι δικαιολογημένη και έπιβεβλημένη. Κάπως πρέπει και μεις νά συμβάλουμε στόν άγώνα γιά τό φτηνό πετρέλαιο, στην έν ειρήνη μεταπολεμική διαβίωσή μας μέ άθιχτη την εδμάρειά μας.

Ωs Έλληνες επίσης, μέρος του πολιτισμένου κόσμου, του δυτικού κόσμου, και παρά τίς ιδιαιτερότητες του πολιτισμού μας, είμαστε και πάλι μέ την πολυεθνική, γιατί ή νίκη της θά σημαίνει αύριαν ή ειρήνη μέ τίς αξίες του κόσμου αυτού άλώβητες και ισχυρές. Ήν Έλληνες επίσης είμαστε υπέρ της διεθνούς νομιμότητας πού όντως παραβίασε ό Σαντάμ εισβάλλοντας πασανόμως στό Κουβέιτ. Πέρα από τό θέμα άρχής γιά τό άπαραβίαστο της κρατικής ύπόστασης των σημερινών κρατών, προσδοκούμε και στό σχετικό δεδικασμένο. Ήν τιμωρηθεί ό Σαντάμ γιά την κατάλυση του κράτους του Κουβέιτ, αν άνααιρεθεί ή πράξη του, τότε, έν όνόματι της διεθνούς νομιμότητας, έμπορούμε νά προσδοκούμε και νά διεκδικούμε αντίστοιχη έφαρμογή των κανόνων και των αποφάσεων του ΟΗΕ στην κατεχόμενη άπό τούς Τούρκους Β. Κύπρο. Κι άπ' αυτή την άποψη πάλι τό «Λήμνος» όρθώς συμπλέει μέ τούς Δυτικούς, όρθώς πολεμάει κι αυτό έφ' ώ έτάχθη και δέν βρίσκεται εκεί κάτω γιά νά ψαρεύει συναγρίδες.

Ως δημοκράτες που είμαστε λίγο πολύ δλοι, αντιστρατοκράτες, αντιαυταρχικοί και αντιδικτατορικοί, δεν μπορούμε να είμαστε με τον Σαντάμ, τά στρατοκρατικά δικτατορικά καθεστώτα της Μ. Ανατολής που είναι και θεοκρατικά, γιατί επιπλέον ως Ευρωπαίοι είμαστε και ανεξίθρησκοι. Ποτέ δεν συμβιβαστήκαμε, έμεις οι δημοκράτες και χριστιανοί, με τον ολοκληρωτικό φανατισμό του Ίσλάμ, τό Κισμέτ και τό Κοράνι. Πώς να συμβιβαστούμε τώρα με μία ειρήνη όπου τούς δρους θά επιβάλει τό Κοράνι, ή μή άνοχή, ή λογική του «ιερού πολέμου» και ή διαίρεση του κόσμου σε πιστούς και άπιστους;

— Από τήν άλλη μεριά όμως, πολλοί από μās τούς Έλληνες είμαστε άριστεροί. Σάν άριστεροί δεν συμβιβάζομαστε με τον ιμπεριαλισμό και τή «νέα τάξη» που θέλει να επιβάλει, αν νικήσει, ο Μπούς κι όλος ο δυτικός ιμπεριαλισμός. Γι' αυτό πολλοί ανάμεσα μας είναι με τον Σαντάμ και τούς Άραβες, εϋχονται τή νίκη τους και μία ειρήνη όπου ο άμερικανικός ιμπεριαλισμός θά πάρει ένα καλό μάθημα, όπου ή δική τους νίκη, θά γίνει ίσως τό πρελούτιο για τή δική μας νίκη, τήν άπεξάρτηση δηλαδή τής ελληνικής κοινωνίας από τον ιμπεριαλισμό. Γι' αυτό τό «Άημονος» δεν έπρεπε να φύγει και να ξαναγυρίσει πάραυτα.

— Ως άριστεροί, με έντονο τό αίσθημα τής κοινωνικής δικαιοσύνης, ξέρουμε ότι τά πετρέλαια πρέπει ν' ανήκουν σ' αυτούς που τά έχουν στο έδαφος τής χώρας τους. Δικά τους είναι, ό,τι θέλουν άς τά κάνουν. Να τά πουλάνε όσο θέλουν και να μή βγαίνουν στο σφυρί για να πλουτίσουν οι άναπτυγμένες χώρες. Ο πόλεμος, λοιπόν, του Σαντάμ είναι δίκαιος άπ' τή μεριά του, μακάρι να νικήσει, γιατί θά είναι νίκη τής δικαιοσύνης. Έπιτέλους, οι υπανάπτυκτες χώρες θά πάρουν στα χέρια τους τις πετρελαιοπηγές που τώρα νέμονται οι πολυεθνικές. Έπιπλέον με τον Σαντάμ είναι και οι Παλαιστίνιοι, λαός χωρίς πατρίδα, τόσα συλλαλητήρια κάναμε γι' αυτούς. Αν νικήσουν θά αποκτήσουν πατρίδα, ο σιωνισμός θά δεχθεί, μετά σαράντα χρόνια, ένα πλήγμα. Για τήν παραβίαση τής διεθνούς νομιμότητας στο Κουβέιτ θά μιλάμε, που στο κάτω κάτω δεν προστάτετε παρά μία χούφτα ζάπλουτους έμίρηδες;

— Ως μικροαστοί τέλος — με τήν έννοια ότι τά μικροαστικά ιδεολογήματα είναι κυρίαρχα σε εργάτες, άγρότες, μικροαστούς, μεσοαστούς, μορφωμένους και άμόρφωτους— τά θέλουμε όλα: και ειρήνη και να μείνει χαμηλά ή τιμή του πετρελαίου, και έναντιον του φασίστα Σαντάμ και έναντιον του άμερικανικού ιμπεριαλισμού, και έναντιον του Ίσλάμ και ύπέρ του Τρίτου Κόσμου και ύπέρ των

Παλαιστινίων και τήν Κύπρο τή θέλουμε και να μήν αλλάξει ο παραγωγικός προσανατολισμός τής οικονομίας που βασίζεται στο πετρέλαιο και να σταματήσει άμέσως ο πόλεμος και οι έμπόλεμοι να τά βρουν με διάλογο.

Είμαστε μπερδεμένοι δηλαδή, τόσο μπερδεμένοι που ή άκατάσχετη φλυαρία του CNN και των ήμετέρων ύποκαταστάτων του να μās μπερδεύει ακόμα περισσότερο, καιτοι γνωρίζουμε όλες τις λεπτομέρειες χάρη στις εργώδεις προσπάθειες των ΜΜΕ. Μās έκλεψαν τον πόλεμό μας γιατί δεν ξέρουμε με ποιά ειρήνη είμαστε.

Στό μπερδεμα υπάρχει πάντα ή εδωκολη λύση: ο μανιχαϊσμός, τό άσπρο μαύρο. Έτσι πολλοί συμπολίτες μας — προσωπικά νομίζω οι περισσότεροι, αν προσθέσουμε τήν ιδεολογική έπιρροή ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ και διάφορων άλλων ρευμάτων— αν και δεν τό λένε καθαρά και καλύπτονται κάτω από εϋχολόγια για τήν ειρήνη, είναι με τον Σαντάμ άδιαφορώντας, δηλαδή άποδεχόμενοι τώρα τις συνέπειες τής πιθανής νίκης του, για να βάλουν βέβαια τις φωνές άδριο, όταν οι πιθανές συνέπειες γίνουν πραγματικότητα π.χ. να ακριβήνει πολύ τό πετρέλαιο. Ευπνάει έτσι εκείνος ο άντιμπεριαλισμός, αν και ξεχασμένος, τής δεκαετίας του '60 αν και δεν παίρνει ύπόψη του ότι ο Σαντάμ δεν είναι Τσε Γκεβάρα ούτε Χό Τσι Μίνχ, και ότι ή προεδρική φρουρά δεν είναι Βιετκόγκ. Άλλοι πάλι, πολλοί κι αυτοί αν πάρει κανείς ύπόψη τήν ιδεολογική έπιρροή τής Ν.Δ. και των Δυτικών, είναι με τούς Άμερικανούς, και τό εϋχονται και τό λένε και συμμαχούν άνοιχτά μαζί τους, άποδεχόμενοι τήν ειρήνη που θά επιβάλει ή νέα τάξη του Μπούς.

Εμείς, με ποιους είμαστε; Ποιοί έμεις, άς τήν αφήσουμε αυτή τήν λεπτομέρεια, που συνήθως όρίζεται με μερικά επίθετα ή αρχικά οργανώσεων. Έγώ προσωπικά δεν σκέφτομαι τον πόλεμο τόσο όσο τήν αδρανή ειρήνη. Άνατριχιάζω βέβαια όπως όλοι

στήν ιδέα ότι σκοτώνονται άνθρωποι στο Ίσραήλ και στή Βαγδάτη, ότι αβριο θά σκοτώνονται περισσότεροι με τήν αναπόφευκτη κλιμάκωση του πολέμου είτε είναι Τουρκικοί είτε Αιγύπτιοι, Ίρακινοί, Άμερικανοί ή Άγγλογάλλοι. Άνατριχιάζω στήν ιδέα τής τάξης των πραγμάτων που θά επιβάλει αν νικήσει ο Μπούς και τό CNN, όσο κι αν προσπαθήσει ο Μιτεράν, ο Όκέτο, ο Κόλ, κάπως να μετριάσουν τή βουλιμία τους. Άλλωστε δεν προσπαθούν. Άνατριχιάζω επίσης στήν ιδέα τό καθεστώς Σαντάμ και των άλλων διαφθαρμένων έπιτελείων τής Μ. Ανατολής να επιβάλουν, αν νικήσουν, τό νόμο τής δικιās τους ειρήνης: τό νόμο του μίσους, του θανάτου, τής μή άνοχής, του φερετζέ. Να ένας πόλεμος που ύπόσχεται τήν ειρήνη τής χολέρας ή τής πανούκλας. Πρέπει τάχα να διαλέξουμε;

Κι ωστόσο, είμαστε μέσα στή δίνη του πολέμου. Θέλουμε δεν θέλουμε διαλέγουμε ή μάλλον μās διαλέγουν, μās έγκαλει ή πανούκλα ή ή χολέρα. Κι αυτό γιατί σήμερα στον άμερικανικό ιμπεριαλισμό αντίπαλος είναι ο Σαντάμ κι όχι ή Άριστερά. Γιατί στή στρατοκρατία του Σαντάμ αντίπαλος είναι ο ιμπεριαλισμός κι όχι ή Άριστερά. Ξεπέσαμε δηλαδή στή μοίρα που έχουν τά άβουλα πράγματα που άλλοι άποφασίζουν γι' αυτά. Κι αυτή είναι ή μεγαλύτερη κατάρρευση, στή συνέχεια των καταρρέσεων που προηγήθηκαν τά δύο τελευταία χρόνια. Η πολιτική ανεπάρκεια τής ΕΟΚ άπέναντι στον πόλεμο και ή παράδοσή της στον Μπούς άντανακλά πλήρως τήν πολιτική χρεωκοπία τής ευρωπαϊκής Άριστεράς.

Τώρα φαίνεται πόσο γιγάντιο έργο είναι να ξαναποκτήσουμε τήν υπερηφάνειά μας, τήν παράταξή μας, τό ρόλο μας στην Ιστορία, τήν ήθική μας, τις δικές μας ιδέες. Τώρα φαίνεται, κάτω από τή φρικιαστική φαντασμαγορία των πυραύλων, πόσο γιγάντιο είναι τό έργο να ξαναφτιάξουμε ένα «έμεις». Άλλά και πόσο αναγκαίο.

Άγγελος Έλεφάντης

Λετονία

Ένας πόλεμος μπορεί να κρύψει έναν άλλο

Πυροβολούσαν προς όλες τις κατευθύνσεις. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Γιατί αυτοί ήταν εκατό φορές πιο εκπαιδευμένοι από εμάς και γιατί εμιασταν εντελώς ασυντόνιστοι. Τά λόγια αυτά ενός αστυνομικού της Ρίγας, πρωτεύουσας της Λετονίας, απεικονίζουν τις δραματικές στιγμές που έζησαν όλοι όσοι προσπάθησαν να αντισταθούν στους «μαυροσκούφηδες», στους έπιλεκτους κομμάντος που έστειλε η Μόσχα για να καταλύσουν την σχετική αυτονομία της χώρας.

Από ποιόν δόθηκε η διαταγή για τό αιματοκύλισμα της 20ης προς την 21η Ιανουαρίου; Όλα δείχνουν, και καμιά σχετική διάψευση δεν υπάρχει ως προς αυτό, ότι οι «ειδικές δυνάμεις» κινήθηκαν ύστερα από προσωπική εντολή του Σοβιετικού υπουργού των Έσωτερικών Μπόρις Πούγκο, ο οποίος παλαιότερα είχε χρηματίσει υπεύθυνος της ΚGB στην Λετονία... Για ποιό λόγο όμως όλα αυτά; Η επίσημη εξήγηση βέβαια δεν αναφέρεται στα περί αυτονομίας της χώρας. Οι κομμάντος έδρασαν για να εκδικηθούν την τοπική αστυνομία, ένα μέλος της οποίας φέρεται ότι βίασε τη σύζυγο ενός «μαυροσκούφη».

Όσο ελάχιστα πιστευτή και αν φαίνεται αυτή η δικαιολογία, δεν παύει να δείχνει την προϊούσα αποσύνθεση του Σοβιετικού κρατικού μηχανισμού, ισχυρίζονται αρκετοί Λετονοί, από τη στιγμή που ο δικαστικός μηχανισμός που σε τέτοια περίπτωση θα έπρεπε να δραστηριοποιηθεί όχι μόνο έμεινε «απέξω», αλλά και δεν κινήθηκε ούτε εκ των υστέρων για να τιμωρήσει τον ενδεχόμενο θύτη, αλλά και αυτό τό μέρος του μηχανισμού που «αυτονομήθηκε», προκαλώντας με την ένοπλη

δράση του πολλά θύματα, (πέντε νεκρούς).

Φυσικά όλη αυτή η ιστορία δεν ήταν παρά μία πρόφαση. Γιατί οι ένοπλοι άνδρες του Ρωσικού κράτους κινήθηκαν όμεσα για την κατάληψη του τοπικού ύπουργείου Έσωτερικών, με έπόμενο στόχο τό τοπικό Κοινοβούλιο. Αν δεν πέτυχαν τό δεύτερο στόχο τους, αυτό οφείλεται στην όμεση κινητοποίηση των Λετονών, που ήλθαν άκόμα και από την ύπαιθρο της χώρας, για να ύπερασπίσουν με τή ζωή τους την άυτονομία τους. Ό ρωσόφωνος πληθυσμός της χώρας έμεινε έπιδεικτικά άμετοχος, έμμεσα στην πλειοψηφία του έπιδοκιμάζοντας τή δράση της Μόσχας. Ό πρόεδρος του τοπικού κομμουνιστικού κόμματος άδραξε την εύκαιρία για να παρέμβει πυροσβεστικά, αλλά και για να βάλει τά πράγματα στη θέση τους, κάνοντας έτσι καθαρό προς όλους τόν βαθύτερο σκοπό της έπιχειρήσης. Άφενός μόν δεν καταδίκασε την έγκληματική δράση των «μαυροσκούφηδων», άφετέρου εξέφρασε την εύχή, όλες οι Βαλτικές Δημοκρατίες να θεθούν υπό τόν έμεσο έλεγχο του προέδρου Γκορμπατσώφ, αυτού του «μεγάλου δημοκράτη».

Η «λύπη» για τά γεγονότα που εξέφρασε ό ίδιος ό Γκορμπατσώφ και που τίς έπόμενες ήμέρες αυτή η λύπη έγινε από τόν ίδιο «καταδίκη» των στρατιωτικών έπεμβάσεων, είχε προηγηθεί και η άνάλογη έπέμβαση στό Βίλιους της Λιθουανίας, καθώς και η «άποδοκιμασία» του για τά τοπικά κομμουνιστικά κόμματα που έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να τίς διευκολύνουν, δεν μπορεί να άποκρύψει τούς στόχους του Ρωσικού έγχειρήματος. Η έγκαθίδρυση μιας όμεσης προεδρικής διοίκησης στις Βαλτικές Δημοκρατίες, η καταστολή στη γέννησή του κάθε έγχειρήματος που θά άπέβλεπε στην έλάττωση της ρωσικής κυριαρχίας, υπό τόν φόβο ότι και η πιο μικρή άυτονόμησή τους θά μπορούσε να καταλήψει στην άπόσχισή τους από την άυτοκρατορία.

Πρίν την «λύπη» και τή «καταδίκη» όμως, είχαν προηγηθεί δηλώσεις και συνεντεύξεις άλλων κορυφαίων άξιωματόχων του ρωσικού κράτους, όπως του έκπροσώπου του ύπουργείου των έξωτερικών που έμμέσως κάλυπτε τή δράση των πραιτωριανών. Άλλά και τό έπίσημο πρακτορείο ΤΑΣ είχε άρνηθεί να άποδώσει τά γεγονότα όπως αυτά εξέλιχθησαν, αναφέροντας ότι οι «μαυροσκούφηδες προκλήθηκαν από ντόπιους κατοίκους, που πρώτοι τούς πυροβόλησαν»!

Τά σενάρια βέβαια για τό με «ποιούς είναι» ό Γκορμπατσώφ, αν έπεσε στην παγίδα των «συντηρητικών», γιατί τελικά «καταδίκασε» τά

γεγονότα είναι, όπως συνηθίζεται σε αυτές τίς περιπτώσεις, πολλά. Στην όλιγόλεπτη συνέντευξη τύπου (της Τετάρτης 23.1.91) εξέφρασε την πεποίθηση ότι η περεστρόικα και η γκλασνόστ όχι μόνο δεν κινδυνεύουν, αλλά άποτελούν και τή μόνη βάση της Προεδρικής δραστηριότητας. Κάνοντας ένα βήμα πίσω από τό στόχο της έγκαθίδρυσης μιας όμεσης προεδρικής διοίκησης στις Βαλτικές Δημοκρατίες, η δικτατορία προς τό παρόν άναβλήθηκε, άπέδωσε τό αιματοκύλισμα στό Βιλνιους και τή Ρίγα στην παράνομη συνεργασία των στρατιωτικών με διάφορες τοπικές «έπιτροπές», που στην περίπτωση της Λιθουανίας συνέστησαν και «κυβέρνηση Έθνικής Σωτηρίας»...

Όσο τά γεγονότα στις δύο αυτές Δημοκρατίες μας δείχνουν με τόν πιο ώμό τρόπο όχι τά όρια, αλλά την ίδια την ύφή της Περεστρόικα. Μήπως η άενάως έπαναλαμβανόμενη έρώτηση με ποιους είναι ό Γκορμπατσώφ, αν κινδυνεύει η περεστρόικα λειτουργεί και ως άλλοθι για να άποκρύπτει πλευρές της όλης διαδικασίας όπως αυτή εξέλισσεται σήμερα; Πρόκειται για έρώτημα που βασανίζει άρκετούς στη Σοβιετική Ένωση, αν και πολλοί, όπως έδειξε και η συγκλονιστική διαδήλωση στη Μόσχα (20.1.91) 300.000 πολιτών με συνθήματα κατά του ίδιου του Γκορμπατσώφ, έχουν ήδη άπαντήσει.

Μιά άπάντηση, που γίνεται όλο και πιο άποκρουστική, γιατί πολλοί έχουν κατανοήσει και τό διεθνές παιγνίδι που παίζεται τή στιγμή που οι μαυροσκούφηδες σπάζουν κεφάλια στό Βίλιους και τή Ρίγα. Είναι άραγε τυχαία η έπιλογή του χρόνου των στρατιωτικών παρεμβάσεων, ενώ έχει ήδη ξεσπάσει ό πόλεμος στόν Περσικό; Η ήπια και καθυστερημένη αντίδραση των ΗΠΑ και της ΕΟΚ έπιβεβαιώνει ότι τό παιγνίδι έχει εκ των προτέρων «στηθεί». Φαίνεται όμως ότι η όλη έπιχείρηση δεν προέβλεπε «τόσο αίμα», έξο και οι κατευναστικές δηλώσεις του Γκορμπατσώφ προς τούς Δυτικούς: Η Περεστρόικα ζει, η έξωτερική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης «δέν άλλαξε»... Άλλά όχι μόνο τούς δυτικούς. Άποδέκτες και οι πρώην άδελφές χώρες, ό Πρόεδρος μιας έξ αυτών, άπαίτησε την όμεση διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας... Προς τό παρόν τά πράγματα βαίνουν προς έκτόνωση. Υπάρχουν εκτός των άλλων και εκείνα τά περίφημα ΕCU της δυτικοευρωπαϊκής βοήθειας, που όρισμένοι στη Δύση άπέλησαν στα σοβαρά, όπως ό πρώην πρθυπουργός της Γαλλίας Ζάκ Σιράκ, να την ανακόψουν. Προς τό παρόν λοιπόν, έξομάλυνση...

Άλέξης Παπαλιάς

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Η όσμή του χρήματος

Η φρίκη του πολέμου δεν είναι μόνο οι πύραυλοι, οι μπόμπες και τα πτώματα, «λιγιστά» τούτα τα τελευταία όπως μάς πληροφορούν τα διάφορα ειδησεογραφικά πρακτορεία και τα τηλεοπτικά κανάλια. Δεν είναι ακόμα οι αγωνίες των άμαχων ένθεν και ένθεν, τα κροταλίσματα των πυροβόλων που εντός ολίγου θα σημάνουν την έναρξη των χερσαίων επιχειρήσεων, δεν είναι ακόμα ούτε η εξοικειώσή μας, έμιας των τηλεθεατών, με τα «πυροτεχνήματα» που λάμπουν σχεδόν κάθε βράδυ στον γκριζό ουρανό του Τέλ Άβιβ και νύχτα μέρα στη νεφοσκεπή Βαγδάτη και Βασόρα· δεν είναι ακόμα, αν θέλετε, ούτε τα σύννεφα καπνού που υψώνονται πάνω από μερικές πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ, και που κατά τους ειδικούς αν συνεχισθεί το κακό απειλείται η οικολογική ισορροπία του πλανήτη, ούτε ακόμα η προδιούσα ρύπανση του Περσικού κόλπου από τις τεράστιες πετρελαιοκηλίδες. Είναι όλα αυτά και κάτι παραπάνω. Ένα «κάτι», που μόνο οι πιο...προσεκτικοί θεατές του CNN τό είδαν και τό άκουσαν, άλλο αν δεν τό κατάλαβαν.

Τή νύχτα τής 22ας Ίανουαρίου ένας Ιρακινός πύραυλος ξεφεύγοντας από την αντιαεροπορική άμυνα των Ίσραηλινών Patriot προσγειώνεται σε πυκνοκατοικημένη περιοχή του Τέλ Άβιβ προκαλώντας εκτός από ύλικές ζημιές τό θάνατο τριών και δεκάδες τραυματισμούς. Και ενώ τό CNN μέσα σε λίγα λεπτά από την «έναρξη» του γεγονότος άρχισε νά μεταδίδει τις πρώτες εικόνες, με τά ούρλιαχτά των άσθενοφόρων, τά βογγητά των τραυματιών, τόν πανικό των πληγέντων, ξαφνικά ή φωνή του ανταποκριτή κόβεται, ενώ ή εικόνα συνεχίζει τήν περιπλάνησή της: μιά άλλη φωνή πιο ψυχρή, δηλαδή έντελώς επαγγελματική, έξώχως πληροφορική θά τολμούσα νά ισχυριστώ, από τά «κεντρικά» του καναλιού, μάς κάνει γνωστό ότι έξ άφορμής αυτού του γεγονότος οι μετοχές στό

Χρηματιστήριο τής Νέας Ύόρκης «γνωρίζουν μιά μικρή πτώση»! Άμέσως μετά ή φωνή του ανταποκριτή από τό Ίσραήλ επανέρχεται με τήν άκριβή περιγραφή των γεγονότων. Άφιερώνεται έξαιρετικά όχι στους πείσμονες γεωστρατηγούς, ούτε σε φιλανθρώπους με τά εύγενή αισθήματα, αλλά στους κάθε άπόχρωσης έξσυγχρονιστές, που θεωρούν ότι ή εποχή τής «άντανάκλασης» πέρασε, πετώντας τό παιδί μαζί με τά βρωμόνερα...

Οι έμποροι του θανάτου I

Και ξαφνικά μέσα στή γενικευμένη συναίνεση των Δυτικών κοινωνιών για τήν αναγκαιότητα του πολέμου, αυτή τή συναίνεση, που τό ίσχυρό για τήν ώρα αντιπολεμικό κίνημα δεν μπορεί νά προσβάλλει, ένας κάποιος ήμιδιάσημος Γάλλος συγγραφέας Ζίλ Περρώ τήν τάραξε. Όχι γιατί προξένησε κάποιο ταρακούνημα στις συνειδήσεις των ανθρώπων, αυτό είναι δύσκολο νά μετρηθεί, αλλά γιατί βραχυκύκλωσε έξτω και για λίγο τά πολιτικο - στρατιωτικά έπιτελεία, τά έξέθεσε ανεπανόρθωτα, άφου με τό νά συνηγορήσει ύπέρ τής «λιποταξίας» των Γάλλων στρατιωτών που βρίσκονται στή Σαουδική Άραβία, προτρέποντάς τους νά προσφύγουν ακόμα και σε «σαμποτάζ», τά ύποχρέωσε νά πουν τήν τελευταία λέξη, πρώτη. Στείλτε τον άμέσως στή Δικαιοσύνη. «Αυτός ό πόλεμος δεν είναι δικός μου πόλεμος, αυτή ή Γαλλία δεν είναι δική μου Γαλλία, αυτός ό στρατός δεν είναι ό δικός μου στρατός, αυτή ή νίκη δεν θά είναι δική μου νίκη, αυτή ή ήττα δεν θά είναι ή δική μου ήττα». Ό Περρώ, που τόλμησε νά έξστομίσει αυτά τά λόγια, άντιμετώπισε τήν μήνιν των πάντων, ή Δεξιά κάλεσε νά έπιβληθούν «άμεσες κυρώσεις γι' αυτά τά προδοτικά λόγια», οι Σοσιαλιστές τά «καταδίκασαν», οι κομμουνιστές πήραν τις άποστάσεις τους έπισημαίνοντας ότι «ό καθένας γνωρίζει ότι έμεις δεν χρησιμοποιούμε τέτοιες μεθόδους», ό Λέ Πέν κάλεσε τους Μιττεράν και Ροκάρ νά άποπέμψουν τόν «φιλο τους τόν Περρώ», ενώ και ό στρατηγός Σμίττ, που έχει τό γενικό πρόσταγμα των επιχειρήσεων για τις γαλλικές δυνάμεις στόν Κόλπο, κινήθηκε «στά ίδια επίπεδα... Παραθέτουμε, χωρίς σχόλια, τις «εξηγήσεις» που ό συγγραφέας έδωσε σε πρόσκληση τής Liberation (26, 27.1.91). «Λένε ότι προέτρεψα τους στρατιωτικούς νά

λιποτακτήσουν. Είναι βλακεία. Άλλά εύχομαι οι νέοι Γάλλοι νά λιποτακτήσουν από τό πεδίο τής μάχης. Για τό σαμποτάζ, ό στρατηγός Σμίττ παρέφθειρε τά λόγια μου, κάνοντας ώστε νά πιστέψουμε ότι κάλεσε τους στρατιωτικούς νά σαμποτάρουν τό ύλικό τους. Αυτό είναι ρυπαρό και άποτρόπαιο. Αυτό που έκανα κατά τή διάρκεια του πολέμου τής Ίνδοκίνας όπου οι φορτοεκφορτωτές και οι εργαζόμενοι στους σιδηροδρόμους άρνούσαν νά φορτώσουν ή νά μεταφέρουν πολεμικό ύλικό. Ό στρατηγός Σμίττ αντιπροσωπεύει αυτό τό στρατιωτικό κατεστημένο που έφοδίασε τό Ίράκ με ένα σημαντικό όπλιισμό που θά του έπιτρέψει τώρα νά σκοτώσει τους Γάλλους στρατιώτες. Λέ Πέν - στρατηγός Σμίττ, κοινός άγώνας, είναι έκπληκτικό, όταν ξέρουμε ότι ό πρώτος πήγε νά σφίξει τό χέρι του Σαντάμ Χουσεΐν. Ποιός βρίσκειται στό πεδίο του θανάτου, αν όχι αυτοί που τώρα με κατηγορούν για προδοσία;».

Οι έμποροι του θανάτου II

«Μήπως ήρθατε νά μάς δώσετε ένα τσέκ, για νά ξεχάσουμε τί κάνατε»; ρώτησε ένας Ίσραηλινός δημοσιογράφος τόν Γερμανό ύπουργό έξωτερικών τής Γερμανίας Χάινς Γκένσερ, στή συνέντευξη τύπου που ύποχρεώθηκε νά δώσει στήν πρόσφατη έπίσκεψή του στό Ίσραήλ. Και ό δμολόγός του, ύπουργός Έξωτερικών του Ίσραήλ Νταβίντ Λεβί, στήν ίδια συνέντευξη είπε: «Υπάρχουν ανάμεσα μας άνθρωποι με σημάδια στα χέρια», έννοώντας τους σημαδεμένους από τους Ναζί Έβραίους, «που δεν πίστευαν ότι θά ξαναβρίσκονταν στή θέση νά άντιμετωπίζουν χημικά άέρια».

Οι δύο αυτές φράσεις δείχνουν από μόνες τους πολύ περισσότερο άπ' όλη τήν «πληροφόρηση» του CNN, και τή θεαματική άερομαχία Σκούντ Πάτριος. Μάς συνδέουν με τά προηγούμενα, γιατί τίποτε στόν κόσμο δεν πέφτει ξαφνικά από τόν ουρανό, τίποτε δεν είναι, παρθενογεννημένο. Η ειδικότητα των Γερμανών στα χημικά όπλα είναι άναμφισβήτητη, έχουν προύπηρεσία. Φυσικά και κέρδη. Η φαντασμαγορία των βεγγαλικών από τή γερμανική ένοποίηση δεν έκρυψε, τελικά, παρά τήν έντυπωσιακή σκηνοθεσία, τήν πραγματικότητα: Οι Γερμανοί έκαναν χρυσές δουλειές πουλώντας στόν Σαντάμ χημικά

δπλα ή βοηθώντας τον νά τελειοποιήσει τή δική του τεχνολογία. Π.χ. μικρόβια γρίππης μπόλιασμένα μέ δηλητήριο κόμπρας πού επιφέρουν άκαριαίο θάνατο σέ όσους γριππιάσουν. "Όπως έχει ήδη άποκαλυφθεί δεκάδες γερμανικές έταιρείες άναμείχθησαν στην ύπόθεση, άπό τίς όποιες ήδη τρεις θά δικασθούν γιά παράβαση τών νόμων γιά τίς διεθνείς οικονομικές και έμπορικές σχέσεις, αλλά υπάρχουν ένδείξεις ότι συμμετείχαν, και μόνο στην περίοδο του εμπάργκο, συνολικά 110 μέ 117 έταιρείες. Γιά νά μετριάσει αυτή τήν συμμετοχή τής Γερμανίας στόν χημικό - μικροβιολογικό έξοπλισμό του 'Ιράκ ό Γκένσερ τώρα ύπόσχεται μερικά έκατομμύρια μάρκα στό 'Ισραήλ. "Όταν είναι κανείς τόσο πλούσιος και τόσο πολιτισμένος έχει σίγουρα τήν πολυτέλεια νά ξοδεύει κάτι τι γιά τίς τύψεις του ή γιά τόν έξωραϊσμό του πορτρέτου του. Κατά τά άλλα τό Σύνταγμα τής Γερμανίας τήν «έμποδίζει» νά συμμετάσχει στρατιωτικά στόν πόλεμο. Τής άρκει τό έμπόριο του πολέμου. 'Εκ του άσφαλους.

'Ο κ. Παπανδρέου διευκρινίζει

«'Η 'Ελλάδα είναι επιτιθέμενη στόν Κόλπο», είπε ό κ. Παπανδρέου τή μιά μέρα, μέ τήν έννοια ότι «έχει έμπλακει στρατιωτικά στόν πόλεμο», είπε τήν άλλη μέρα. "Ετσι τά πράγματα «διευκρινίστηκαν». Δηλαδή; "Εχει έμπλακει στρατιωτικά ή 'Ελλάδα ως άμυνόμενη ή ως επιτιθέμενη, μέ τούς άμυνόμενους ή τούς επιτιθέμενους; "Ας έλπίσουμε ότι δέν θά επιχειρήσει νέα διευκρίνηση ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ. 'Αρκετά μās κούφανε τό CNN.

«'Η νέα τάξη» του κ. Μητσοτάκη

Δέν πρόλαβε νά άναφωνήσει ό Μπούς τά περί «νέας τάξης» και ό πρωθυπουργός ένορχηστρώθηκε στόν ίδιο χαβά. Στό «διάγγελμά» του πρós τόν έλληνικό λαό μίλησε κι αυτός γιά νέα τάξη. Τό νοικοκύρεμα πού ύπόσχεται ή Ν.Δ. μέ τίς «νέες ιδέες» έχει ανάγκη τήν Pax Americana, ή νέα τάξη έχει ανάγκη άπό παγκόσμια συναίνεση κι ό κ. Μητσοτάκης πιστός στις παραδόσεις τής άμερικανοφιλίας και του νατοϊσμού είναι πρόθυμος νά συναινέσει. "Άλλο κουφό κι αυτό...

'Άλλη «τάξη πραγμάτων»

'Ο λόγος γιά τήν όλοσέλιδη διαφημιστική καταχώρηση στό *Βήμα* τής 20.1.91 του νέου μοντέλου τής "Άλφα Ρομέο. «'Υπάρχουν», λέει τό λιτό κείμενο πού συνοδεύει τό «μοντέλο» τής άλλης τάξης πραγμάτων, «έκείνοι οι ξεχωριστοί, λίγο και μέ διαφορετική αντίληψη, φιλοσοφία. Σέ άλλο επίπεδο... ALFA 164. 'Επιβάλλει και επιβάλλεται... "Άλλος τρόπος ζωής. Νέα έποχή στη θεώρηση σχεδιασμού, έφαρμογή πρωτοποριακής τεχνολογίας... 'Εμπνευσμένη δημιουργία γιά λίγους και ξεχωριστούς μās άλλης τάξης

πραγμάτων».

Τούς «λίγους και ξεχωριστούς» βέβαια τούς ξέρουμε και άπό άλλου, πρό πολλου καιρού είχαν φροντίσει κάποιοι άλλοι νά μās τούς μάθουν, τό θυμόμαστε εκείνο τό οι «ξύπνιοι όδηγοίν Ρενώ». "Όμως είμαστε σίγουροι ότι ή συγκεκριμένη δημιουργία του μοντέλου είναι όντως «έμπνευσμένη». Μόνο ένα μικρό προβληματάκι ύπάρχει. 'Εκεί στη «θεώρηση, σχεδιασμού και έφαρμογή πρωτοποριακής τεχνολογίας» είναι σίγουρο ότι έχει γίνει ό,τι ήταν δυνατόν; Γιατί και άλλοι τά ίδια έλεγαν και τώρα βλέπουμε τήν άλλη τάξη πραγμάτων τους νά κάνει νερά... Δέν τό ξανασκεφτόμαστε λιγάκι;

'Ανεπάρκεια τής ΕΟΚ - άνεπάρκεια τής Ευρωπαϊκής 'Αριστεράς

Τό σύνολο τών ομάδων τής 'Αριστεράς και τών Πρασίνων, και όρισμένοι σοσιαλιστές ύποστήριξαν στην Ευρωβουλή κοινό ψήφισμα στό όποιο: καταδικάζουν τήν ιρακινή εισβολή στό Κουβέιτ, καταδικάζουν τίς επιθέσεις κατά του 'Ισραήλ, τή χρησιμοποίηση αιχμαλώτων ως άνθρωπίνων άσπίδων, ζητά τήν άποχώρηση τών 'Ιρακινών άπό τό Κουβέιτ, και άπό τό Συμβούλιο 'Ασφαλείας νά διοργανώσει διεθνή διάσκεψη στην όποία νά διεξαχθούν διαπραγματεύσεις γιά ειρηνική επίλυση όλων τών προβλημάτων τής Μ. 'Ανατολής. Τό ψήφισμα ύπεγράφη άπό 55 Ευρωβουλευτές, μεταξύ τών όποιών οι "Έλληνες Ευρωβουλευτές τής 'Αριστεράς, του ΠΑΣΟΚ και ό κ. Νιάνιας τής ΔΗΑΝΑ. Τό ψήφισαν τελικά 98, έναντι 202 πού ψήφισαν τό κοινό ψήφισμα δεξιών ευρωβουλευτών και Σοσιαλιστών (πλήν όρισμένων εξαιρέσεων). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι σοσιαλιστές πού είναι στην έξουσία ('Ισπανοί, Γάλλοι, 'Ιταλοί) ψήφισαν ύπερ του ψηφίσματος τής Δεξιάς, πλήν εξαιρέσεων. 'Αντίθετα όσοι δέν είναι στην έξουσία (ΠΑΣΟΚ, Βρετανοί 'Εργατικοί, Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες) τάχθηκαν μέ τό ψήφισμα τής 'Αριστεράς ή ψήφισαν λευκό.

"Όσο βέβαια κι άν τό ψήφισμα τής 'Αριστεράς - Πρασίνων γέρνει μάλλον πρós τή μιά μεριά άφου δέν ζητά και τό άμεσο σταμάτημα του βομβαρδισμού του 'Ιράκ άπό τήν Πολυεθνική, είναι σαφές ότι διακατέχεται άπό μιάν άριστερή - άντιπολεμική έγνοια. Δέν εξέφρασαν π.χ. και τήν άλληλεγγύη τους πρós τίς ένοπλες δυνάμεις πού έχουν παραταχθεί «ύπό τή σημαία του ΟΗΕ», όπως πράττει τό σοσιαλιστικό - δεξιό μπλόκ, και κυρίως διότι ζητά τήν άμεση διεξαγωγή διαπραγματεύσεων γιά τήν ειρηνική επίλυση όλων τών προβλημάτων τής Μ. 'Ανατολής.

'Η περιβόητη, λοιπόν, Ευρωαριστερά, πού τόσο διαφημίστηκε ως πλουραλιστική μέν αλλά σχετικά όμοιογενής δύναμη άποδείχθηκε βαθιά και άσυμβίβαστα διχασμένη. Οι σοσιαλιστές πού είναι στην έξουσία δέν δίστασαν νά βρεθούν στό ίδιο μπλόκ μέ τούς δεξιούς, γιατί ήταν τά κρατικά συμφέροντα πού μιλοΰσαν γιά λογαριασμό τους. 'Η έξουσία έχει τή δική της λογική. Τό ζήτημα όμως είναι ότι άφου οι άλλοι άριστεροί και Πράσινοι προϋποθέτουν τή συνεργασία μέ τίς δυνάμεις τής έξουσίας και οι πίο πολλοί άπ' αυτούς εργάζονται άκούραστα γι' αυτή τήν προοπτική (π.χ. οι 'Ιταλοί πρών κομμουνιστές), τελικά έρχεται ή διολίσθηση στις θέσεις του συντηρητικού μπλόκ κι όχι τό αντίθετο. 'Αλλά και ή ιδεολογική άποδυνάμωση τής 'Αριστεράς είναι μοιραία. "Ετσι ή χρεωκοπία τής ΕΟΚ και ή πολιτική της άνεπάρκεια μπροστά στόν πόλεμο του Κόλπου εικονογραφεί πολύ καλά τήν χρεωκοπία και άνεπάρκεια τής Ευρωπαϊκής 'Αριστεράς. 'Ο φιλειρηνισμός της τώρα είναι μέν συμπαθής και θετικός όπωσδήποτε, ώστόσο, είναι ένας φιλειρηνισμός άοπλος, ύπονομευμένος και τελικά άναποτελεσματικός.

Ἡ ἀποφυλάκιση τοῦ παρελθόντος

Γιώργος Καρράς

Όταν ἡ κυβέρνηση δημοσιοποίησε ἐπίσημα τὴν πρόθεσή της νὰ δοθεῖ χάρη στους χουντικούς, δύο κατὰ βάση ὑπῆρξαν οἱ ἀρνητικές ἀντιδράσεις. Ἡ πρώτη ἦταν κατηγορηματική: ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ μπορεῖ νὰ δοθεῖ χάρη σέ ὄσους καταδυνάστευσαν ἕναν ὀλόκληρο λαό, οἱ νεκροὶ καὶ οἱ βασανισμένοι δὲν μποροῦν νὰ συμφιζίζονται μὲ δεκάξι χρόνια Κορδαλλοῦ, ἢ ἔχατη προδοσία δὲν μπορεῖ νὰ ἐξομοιωθεῖ μὲ ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ἀδίκημα. Βέβαια ὀρισμένοι ἀπὸ ἐκείνους πού συντάχθηκαν μὲ μιά τέτοια θέση ἀρχῆς δὲν τὴν υιοθέτησαν καὶ ἐξαρχῆς. Ἡ στάση τῆς ἐπίσημης ἀντιπολίτευσης φαίνεται ὅτι ἀρχικά δὲν ἦταν ἰδιαίτερα σαφῆς (π.χ. κατὰ τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περίοδο τῆς οἰκουμένης), ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις κορυφαίων πολιτικῶν ἀφῆναν νὰ διαφανεῖ μιά πιθανὴ ἀνοχή (π.χ. ἀρχικὴ δήλωση Φλωράκη).

Ὅρισμένοι, λοιπόν, ἴσως εἶδαν, κάπως καθυστερημένα, ὅτι δινόταν καλὴ εὐκαιρία γιὰ ἀντιπολίτευση (ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ κλίμα δὲν σήκωνε) καὶ κατέληξαν στὸ ἀποφασιστικὸ ὄχι. Παράλληλα ὁμοίως ὁ «ἀντιχουντισμός» ἔχει ἀκόμα βαθιές ρίζες: ὑπῆρξε ἐπὶ τόσα χρόνια ἡ ἀστείρευτὴ δεξαμενὴ ἀπ' ὅπου τόσοι καὶ τόσοι μποροῦσαν νὰ ἀντλοῦν δημοκρατικὰ διαπιστευτήρια στὸ ἐπίπεδο τοῦ αὐτονόητου, νὰ πα-

ρουσιάζουν «θετικὸ» πρόσωπο χωρὶς δέσμευση, νὰ ὑπερθεματίζουν ἀνευ ἀντιπάλου. Ἄλλωστε ἡ «ἰδεολογικὴ καταδίκη» τῆς δικτατορίας, σημείωσε ὁ Δ. Ψυχογιός στὸ *Βῆμα*, ἀποτελέσει τὴ μόνη «ἀπόλυτη ἀλήθεια» τῆς πολιτικῆς ζωῆς τὰ μεταδικτατορικά χρόνια, ἔστω καὶ μόνο ἐπετειακοῦ χαρακτήρα. Μαζὶ μὲ μιά τέτοια χρῆση τοῦ ἀντιδικτατορισμοῦ συμβαδίζει προφανῶς καὶ μιά δεδομένη μεταφυσικὴ τῆς δημοκρατίας, πασοκικοῦ κυρίως περιεχομένου, πού θεωρεῖ τὴ δικτατορία κάτι σάν ἀρρώστια, σάν «καρκίνωμα», ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ἐξορκιστεῖ μὲ μέτρα τελετουργικοῦ χαρακτήρα (ἐξοῦ καὶ ἐκεῖνα τὰ «τρισεκάρτατα», «ἐπικατάρτατα» κ.λπ. τῆς *Ἐλευθεροτυπίας* καὶ τῶν ἄλλων).

Τέλος, φυσικά, ὑπάρχει ἡ βιωμένη ἀπέχθεια τοῦ κόσμου κατὰ τῆς δικτατορίας, δηλαδή προπάντων ἐκείνου πού τὴν πολέμησε μέχρι τέλους, τοῦ ἀριστεροῦ κυρίως κόσμου. Τὰ χρόνια πέρασαν ἀλλὰ τὰ τραύματα εἶναι ἀκόμα νωπὰ στους σαραντάρηδες, ἀλλωστε ὁ ἀντιδικτατορικὸς ἀγῶνας παραμένει ἀκόμα μιά κάποια πηγὴ ἐμπνεύσεως. Καὶ στὸ κάτω κάτω ὑπάρχει ἡ δεδομένη ἀντιπαλότητα ἀπέναντι σέ ἐκείνους πού εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ κοντύτερα στὴ δικτατορία καὶ οἱ ὅποιοι ἀλλωστε σήμερα μᾶς κυβερνοῦν. Ἡ στάση, ἔτσι, τῆς κατηγορηματικῆς ἀρνήσεως

ἀπέναντι στὴν ἀπονομὴ χάριτος, μὲ τὴ μιά φόρμουλα ἢ τὴν ἄλλη, δὲν εἶναι καθόλου ἐνιαία. Συστεγάζει μέσα της ἀπὸ ὑγιεῖς ἀντιδράσεις μέχρι προοῦσα νοσηρότητα.

Ἡ δευτέρη στάση συνοψίζεται στὴν ἀντίθεση: συμφωνία ὡς πρὸς τὴν «οὐσία» (τὸ νὰ ἀποφυλακιστοῦν οἱ χουντικοί), διαφωνία ὡς πρὸς τὴ «διαδικασία» (δηλαδή τὸν τρόπο πού θὰ γίνεαι αὐτό). Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα δίκιο. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐκτιμᾶται ὅτι κίνδυνος δικτατορίας δὲν ὑφίσταται, τὸ πρόβλημα μετατρέπεται πλέον σέ συμβολικόν. Ἄν ἐπομένως τὸ ζήτημα εἶναι ἁπλῶς κάποια ταλαιπώρα καὶ περιφρονημένα, ἀνήμπορα ἐρείπια νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ φυλακὴ γιὰ «ἀνθρωπιστικούς λόγους», κομμάτια νὰ γίνεαι, δὲν εἴμαστε δά καὶ ἀνθρωποφάγοι. Ἄν πρόκειται λοιπόν νὰ τοὺς μεταχειριστοῦμε ἁπλῶς ὡς ἀνθρώπινα ὄντα, ἄς βγοῦν τελοσπάντων. Ὅχι ὁμοίως νὰ βγοῦν μαζὶ μὲ τὸ «ἀδίκημά» τους: αὐτό θὰ πρέπει νὰ παραμείνει μέσα. Ὅτε πάλι μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχθεῖ νὰ βγοῦν ὡς ἀποτέλεσμα συναλλαγῶν καὶ παζαριῶν. Ἐκμεταλλεζόμενος μιά τέτοια διάκριση «οὐσίας-διαδικασίας» ὁ Μητσοτάκης εἶπε: «δὲν ὑπάρχει πολιτικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀποφυλάκιση παρά μόνο διαφωνία γιὰ τὴ διαδικασία».

Τὸ πρόβλημα ὁμοίως εἶναι ὅτι, ἔτσι ὁπως τέθηκε τὸ δλο ζήτημα καὶ ἐξ ἀντικειμένου λειτούργησε, οὐσία καὶ διαδικασία ἐμφανίζονται ἀντεστραμμένες. Ἡ οὐσία ἐν προκειμένῳ δὲν ἦταν νὰ ἀποφυλακιστοῦν οἱ χουντικοί. Πρὸς τοῦτο θὰ ἄρκοῦσε μιά ὁποιαδήποτε «τυπικὴ» καὶ «ἀπρόσωπη» ἀποφυλάκιση (π.χ. ἀνήκεστος βλάβη κ.λπ.), ἢ ὅποια ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔχει κατὰ κόρον ἐφαρμοστῆ στὴν περίπτωσή τῶν χουντικῶν καὶ ἐπιπλέον, καθότι μὴ προκλητικὴ, θὰ γινόταν ἀσυγκρίτως πιὸ εὐκόλα ἀποδεκτὴ. Ἀντίθετα, ἡ οὐσία ἦταν ἀκριβῶς ἡ διαδικασία μὲ τὴν ὅποια ἐπιλέχθηκε ὅτι θὰ ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἀποφυλάκιση, ἡ συγκυρία στὴν ὅποια αὐτὴ ἡ ἐπιλογὴ κλήθηκε νὰ παρέμβει, ἀκόμα τὸ ἰδεολογικὸ βᾶρος καὶ ὁ πολιτικὸς ρόλος πού τῆς ἐπιφυλάχθηκε. Τὸ πραγματικὸ πρόβλημα νομίζω ἦταν ὄχι ἡ ἀποφυλάκιση ἀλλὰ γιατί θέλησε ἡ κυβέρνηση νὰ τὴν ἐπιδιώξει. Σωστότερα: γιατί ἡ κυβέρνηση θέλησε νὰ δείξει ὅτι θέλει νὰ ἀποφυλακίσει τοὺς χουντικούς.

Γράφτηκε ὅτι ἡ πρόθεση τῆς κυβέρνησης σχετίζεται μὲ πληρωμὲς «ληξιπρόθεσμων προεκλογικῶν γραμματίων», «παζάρια», «συμμηνησιμους», «μικροκομματικές ὑστεροβουλίες τῆς στιγμῆς». Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία κυριάρχησε. Δὲν ἀρκεῖ. Μιά κυβέρνηση σέ τόσο δεινὴ θέση δὲν ἀνοίγει στὰ καλά καθούμενα (ἔστω κι ἂν, καθὼς φαίνεται, ὑποτίμησε τίς ἀντιδράσεις) τέτοια δευτερεύουσα σημασίας μέτωπα.

‘Αλλά δύσκολα μπορεί κανείς να δεχτεί και ότι η ενέργεια της κυβέρνησης οφείλεται απλώς στην ανάγκη να προσεγγίσει τον άκροδεξιό χώρο. Κατ’ αρχήν γιατί η πολιτική Μητσοτάκη υπήρξε από χρόνια μία τέτοια ακριβώς πολιτική σύμφιξης (άρχης γενομένης επί ‘Αβέρωφ). Με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του πολιτικού προσωπικού της δικτατορίας να παρέχει ευδόκιμες υπηρεσίες σε ένα σωρό θέσεις, κομματικές ή στον κρατικό μηχανισμό. «‘Ο κ. τάδε με τό γνωστό παρελθόν» είναι η μόνιμη και συνήθως σωστή επωδός των διαφόρων καταγγελιών της αντιπολίτευσης. ‘Ως προς τό κύριο ή άφομοίωση έχει επέλθει και δέν υπήρξε λόγος για μία τέτοια επιδεικτική κίνηση.

Όπτε πάλι μπορεί να ύποστηριχθεί ότι η χειρονομία άπευθύνεται μόνο στο τμήμα εκείνο του έκλογικού σώματος (τό 1% ή 2%) που είναι φιλικό προς τούς δικτάτορες. Βέβαια τό πρόβλημα του όριακού ποσοστού της Ν.Δ. είναι καθόλα ύπαρκτό. ‘Αφορὰ όμως τίς έκλογές και οί έκλογές έχουν γίνει.

Τό πρόβλημα του 47% αφορὰ λοιπόν τίς έκλογές. Τά νούμερα, οί ψηφοί, δέν έχουν χρώμα. ‘Ας έρθουν άπ’ όπου είναι δυνατόν, από χουντικούς, από Μίκηδες, από κουνοχέρηδες, από ύστερικούς αντιπασοκικούς, από οίκομενικούς. Μόλις όμως ή κ. Στάη άνακοινώσει τά άποτελέσματα, τό έρώτημα τίθεται πλέον τελειώς διαφορετικά. Συγκεκριμένα: μπορώ να κυβερνήσω — με τά άνύπαρκτα εφόδιά μου, τήν αντιλαϊκή πολιτική που προτίθεται να εφαρμόσω και μέσα στίς σημερινές συνθήκες κρίσης — με αυτό τό έτερογενές, χαλαρό ποσοστό που απέσπασα; Μπορώ να στηρίξω τίς έπερχόμενες συγκρούσεις σε αυτό τό άμορφο και άποπροσανατολισμένο από τήν «κατάργηση των διαχωριστικών γραμμών» έκλογικό μου σώμα;

‘Η άπάντηση του Μητσοτάκη, που βέβαια ήθελε πλέον να κυβερνήσει, όχι να έκλεγεί, ήταν όχι. ‘Η διάθεση της κυβέρνησης να μόν αναζητήσει παράθυρα για τή σιωπηρή άποφυλάκιση των χουντικών αλλά να έπιμείνει για τήν αυτεπάγγελτη και αυτόκλητη ενέργεια του ύπουργείου της, να δείξει εύθαρσώς ότι πρόκειται για άμεσα πολιτικό χειρισμό που έπιζητεί να βγάλει τούς χουντικούς χωρίς αυτοί να δείξουν καμία «μεταμέλεια», ότι δηλαδή έμεις τό έπιδιώκουμε, όχι αυτοί — όλα τούτα δέν ήταν παρά ή πιστοποίηση, κατά κάποιον τρόπο και τυπικά, μιας ήδη διαγραμμένης συνολικής πολιτικής κατεύθυνσης.

Σέ αυτήν τήν πολιτική κατεύθυνση άντέδρασαν, ίσως πρώτα αυτά, τά ευαίσθητα έν προκειμένω τμήματα της δεξιάς, εκείνα δηλαδή που προκρίνουν μία συνολικά διαφορετική πο-

λιτική. Πχ. ό κ. Ράλλης και, κυρίως, ή *Καθημερινή*. ‘Η τελευταία δέν μίλησε για παζάρια και συναλλαγές. Παρουσίασε τήν πρόθεση για άποφυλάκιση ως «σύμπτωμα δεξιάς στροφής με συνέπεια τήν άπώλεια του κεφαλαίου που είχε κερδηθεί μετά τίς έκλογές του ‘Ιουνίου του ‘89». ‘Η Ν.Δ. «τούς λίγους μήνες που κυβερνά αυτοδύναμη άπώλεσε σταδιακά τή δυνατότητα έπιρροής και έδραιώσής της σε έναν χώρο πέραν της παραδοσιακής Δεξιάς. Προτίμησης τήν αναδίπλωση στον έαυτό της...». ‘Αποτέλεσμα είναι να παίρνει τό πάνω χέρι «μία έξαλλη κομματική βάση. ‘Η όποια, πέραν του “αυτονόητου” της άλωσης της κρατικής μηχανής, θεωρεί αυτονόητη και τήν παραβίαση των δημοκρατικών ελευθεριών». ‘Ηδη μάλιστα από τά τέλη Δεκεμβρίου ή έφημερίδα σημειώνει: «ή άποφυλάκιση θά ένισχύσει έξ αντικείμενο όλους εκείνους που πιστεύουν ότι τά κατασταλτικά όργανα του κράτους είναι τά κύρια και κατεξοχήν μέσα για τήν άσκηση της πολιτικής έξουσίας».

Στά παραπάνω ένυπάρχει βέβαια μία ύπερβατική νοσταλγία για τό ρομαντικό ίντερουτίδιο της οικουμενικής, της κατάργησης των διαχωριστικών γραμμών, της λήξης. Τότε που ή Δεξιά είχε «αλλάξει» και αυτό τό ‘χαν πιστέψει μέρος των φίλων και πάμπολλοι αντίπαλοι.

‘Ομως στήν τοποθέτηση αυτή της «φωτισμένης» Δεξιάς έπισημαίνονται δύο σημεία που είναι καθοριστικά. ‘Η καταστολή και, κυρίως, ή κομματική βάση. Γιατί γνώμη μου είναι ότι τό μέτρο της άποφυλάκισης δέν άπευθυνόταν στους άκροδεξιούς όσο στήν ίδια τή δεξιά βάση συνολικά. Τό χαλαρό, «διαβρωμένο» 47% (που στο κάτω κάτω δέν είναι βέβαια έξ όλοκλήρου «δικό της») δέν άρκοϋσε για μία κυβέρνηση που με τό καλημέρα διέλυσε τον μύθο της «δημοκρατικής», της «άποτελεσματικής», της «σοβαρής», εκείνης που έχει έτοιμες «λύσεις». Μέσα στίς παλινωδίες, τήν κακομοιριά, τήν άδράνεια των πρώτων μηνών φάνηκε ότι εκείνο τό «νά φύγουν οί κλέφτες του ΠΑΣΟΚ» που άπέτέλεσε τήν κεντρική πολιτική της Ν.Δ. επί δύο χρόνια έχει φάει όριστικά τά ψωμιά του. Και ότι τό μόνο που ήταν σε θέση αυτή ή κυβέρνηση του άυταρχισμού να κάνει ήταν να πάρει μονόπλευρα εισπρακτικά μέτρα στήν οικονομία και να παραπέμψει όλα τά ύπόλοιπα στήν ιδεολογία με τή συνεπικουρία διαφόρων μειλίχων αντιδραστικών τύπου Γιανναρά. Μήπως και τά ίδια τά μέτρα για τήν παιδεία που πυροδότησαν τήν τελευταία έκρηξη σκέτης μεταφυλακής ιδεολογία δέν ήταν; ‘Ατομικότητα, λεί, στήν οικονομία, όμοιομορφία παντού άλλου.

Τό 47% υπήρξε λοιπόν κίνδυνος να

έχανε από όλες τίς μεριές παρασέρνοντας μαζί του στήν άδράνεια και τον σκληρό πυρήνα του δεξιού έκλογικού σώματος. Με τό να καταργήσουμε τίς «διαχωριστικές γραμμές» κοντεύουμε να γίνουμε ξεφραγο άμπέλι. Χρειαζόταν δηλαδή να άνασυγκροτηθεί σε «νέες» βάσεις εκείνο τό 30% με 35% που είθισται να θεωρείται ότι άποτελεί τή δεδομένη δεξιά, τή δεξιά κοινωνική ένδοχώρα. Τό μαχητικό, «άγανακτισμένο» τμήμα του πληθυσμού που, άν δέν άυτενεργεί και δέν αυτοδικεί τό ίδιο, πλαισιώνει και στηρίζει όσους έχουν τά μέσα να παρέμβουν δυναμικά στίς εξελίξεις όταν και όσο χρειάζεται. Και χρειάστηκε πρώτα άπ’ όλα στίς καταλήψεις των σχολείων, όπου συσπειρωμένοι δεξιοί γονείς και τραμπούκοι ανά τή χώρα έμπνέονται από τά έκστρατευτικά τέλεξ της Ρηγάλλης και των νομαρχιακών για να «πάρουν τήν κατάσταση στα χέρια τους». Τό πλέγμα κόμματος-παρακόμματος, κράτους-παρακράτους για να δράσει άποτελεσματικά χρειάζεται και τήν μαχητική κοινωνική του βάση. Και όταν ή κυβέρνηση άποδίδει με τόση άνευση τήν μαθητική άγωνιστικότητα και ώριμότητα στίς ύποκινήσεις της αντιπολίτευσης, δέν τό κάνει από άφέλεια ή μικροκομματική πολεμική. Στή δική της βάση άπευθύνεται γιατί, έλλειψει «νέων ιδεών», μόνο μία τέτοια αντιπαράθεση μπορεί να τή συγκροτήσει.

Μέ τήν άποφυλάκιση των χουντικών ή κυβέρνηση έδωσε χειροπιαστά τό στίγμα για τον έαυτό της και τή βάση της, περιέγραψε με μία και μόνη συμπυκνωμένη κίνηση τυπικά και άναγνωρίσιμα δεξιού χαρακτήρα «τί είναι και τί θέλει ή Ν.Δ.» — όχι ή Ν.Δ. του θλιβερού Τρίτη ή του πλαδαρού πολιτικά ‘Ανδριανόπουλου, αλλά ή Ν.Δ. που θέλει να κυβερνήσει με τον μόνο τρόπο που ξέρει και μπορεί. ‘Ως παραδοσιακή Δεξιά με παραδοσιακούς δεξιούς. ‘Αποφυλάκιση των χουντικών, σωστότερα ή τολμηρή δήλωση της πρόθεσης για τήν άποφυλάκιση, δέν σήμαινε άποδοχή της δικτατορίας, των δικτατόρων σήμαινε άποενοχοποίηση του δεξιού παρελθόντος συνολικά, των μέσων και των μεθόδων του, των ιδεολογικών και κατασταλτικών του παραδόσεων, νόμιμων ή «παράνομων». Σήμαινε άπευθείας έκκληση στα δεξιά άντανακλαστικά για τήν άπελευθέρωσή τους.

Δέν ήταν ήττα της κυβέρνησης ή ύπόθεση της άποφυλάκισης, άφου με αυτήν έδειξε τό πρόσωπο ακριβώς που θέλησε να δείξει. ‘Αν έρθει ή ήττα, θά είναι γιατί τό πρόσωπο αυτό είναι πρόσωπο μιάς πολιτικής αντιλαϊκής και ήδη πρό πολλού ήττημένης.

Γιώργος Καρράς

Νέα Δημοκρατία καί Ίστορία

της Άγγελικης Κωσταντακοπούλου

Στίς 5 Δεκεμβρίου 1990 τό ύπουργείο Παιδείας ανήγγειλε βασικές αλλαγές στό σύστημα τών Γενικών Ξεετάσεων γιά τά ΑΕΙ. Μ' αυτές θέλησε νά εκτονώσει τήν εξέγερση τών μαθητών τής μέσης εκπαίδευσης, πού γίνονταν δλο καί πίο μαχητικοί. Στά νέα μέτρα συμπεριλαμβανόταν καί ή απόφαση νά αποσυρθεί τό βιβλίο *Εισαγωγή στίς Ιστορικές σπουδές* (Η' έκδοση 1990, 120.000 αντίτυπα) καί επομένως νά μήν αποτελέσει εξεταστέα ύλη τών γενικών ξεετάσεων γιά τά ΑΕΙ.

Θά μπορούσε κανείς νά υποθέσει ότι ή κυβέρνηση τής Ν.Δ. αποφάσισε τό συγκεκριμένο μέτρο εντάσσοντάς το μέσα στην κατάργηση του ύπάρχοντος ξεεταστικού συστήματος. Άπό αυτή τήν άποψη θά μπορούσε νά εκληφθεί ως έκφραση καλής θέλησης γιά ικανοποίηση ορισμένων μαθητικών αιτημάτων, μιά καί, όπως δλοι ξεέρουμε, τό βιβλίο αυτό, γνωστό καί ως «κόκκινο», «μανίκι» κ.λπ., ταιπωρούσε τούς μαθητές καί τούς καθηγητές πού αναγκάζονταν συλλήβδην — μέ ελάχιστες ξεαιρέσεις — νά τό άποστηθίζουν.

Άν όμως συνυπολογίσουμε ότι καί τό βιβλίο *Ίστορία του άνθρώπινου γένους*, πού εκκλησιαστικοί καί άλλοι συντηρητικοί κύκλοι καταδίκάζαν δλα αυτά τά χρόνια καί πιεστικά άπαιτούσαν νά αποσυρθεί, σιωπηρά άντικαταστάθηκε άπό ένα παλιότερο καί ξεπερασμένο έγχειρίδιο Άρχαίας Ίστορίας, τότε καταλαβαίνουμε καλύτερα τή σκοπιμότητα αυτού του μέτρου.

Τό αντικείμενο *Εισαγωγή στίς Ιστορικές σπουδές* καί ειδικά τό Α' κεφάλαιο του αντίστοιχου έγχειριδίου «Θεωρητικά προβλήματα» άρχισε νά διδάσκεται γιά πρώτη φορά άπό τό 1983 καί, όπως είχαμε επισημάνει άπό τίσ στήλες του ίδιου περιοδικού (Σεπτέμβριος 1988), αποτελούσε ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον καί χρήσιμο γνωστικό αντικείμενο, γιατί έδινε στό μαθητή μιά

συνολική κατά τό δυνατό εικόνα τών θεωρητικών ζητημάτων πού θέτει σήμερα ή επιστήμη τής Ίστορίας. Άκόμη περισσότερο, μέ βάση τήν εμπειρία αυτή στή μέση εκπαίδευση, διακρίνουμε σήμερα τή δυναμική πού έμπεριείχε αυτή ή επιλογή, άφου συνέβαλε στό νά διδαχτεί τό ίδιο γνωστικό αντικείμενο καί σε κάποια άπό τά πανεπιστημιακά τμήματα Ίστορίας στή χώρας μας.

Αυτό τό γνωστικό αντικείμενο ώστόσο φαίνεται πώς ελάχιστα συμβάδιζε μέ τή γενικότερη αντίληψη ήγετικών στελεχών τής Ν.Δ. σχετικά μέ τή θεώρηση του Ιστορικού παρελθόντος καί τής Ιστορικής επιστήμης. Η προσήλωση δηλαδή τής πολιτισμικής καί σε μεγάλη έκταση καί τής ξεωτερικής κυβερνητικής πολιτικής σε ένθικούς στόχους μαζί μέ τή γενικότερη άπροθυμία κριτικής ξεέτασης του παρελθόντος τείνουν νά άποκλείουν εκ τών προτέρων ζητήματα σχετικά μέ τήν παραγωγή καί τή λειτουργία τής Ιστορικής γνώσης στην κοινωνία. Η σύσταση π.χ. επιτροπής στό ύπουργείο Προεδρίας στίς 29 Νοεμβρίου γιά τή χάραξη ένιαίας πολιτικής γιά τήν ένθική καί πολιτισμική μας ταυτότητα, όπως αυτή θά κατασκευάζεται στα κρατικά κανάλια τής τηλεόρασης, ή ματαιώση γιά τρίτη φορά χωρίς καμιά ξεήγηση τής προβολής μιάς σειράς

ντοκουμαντέρ μέ θέμα Νεώτερη Πολιτική Ίστορία (*Καθημερινή*, 30.11 καί *Έλευθεροτυπία* 3 καί 10.12.90) καί φυσικά δηλώσεις του κυβερνητικού εκπροσώπου γιά τίσ «δύο νερομάνες του νέου έλληνισμού: τήν Όρθοδοξία καί τον κοινοτισμό» (Β. Πολύδωρας, *Καθημερινή*, 14.12.90), άποτελούν, άνάμεσα σε άλλα, βάσιμες ένδείξεις γιά τίσ σχετικές κυβερνητικές επιλογές. Δέν ήταν τυχαίο μάλιστα πού αυτές τελικά δίνουν τόν κυρίαρχο τόνο καί στην ξεωτερική πολιτική. Κι αυτό συμβαίνει, γατί, παρά τήν ισχυρή πολιτική βούληση τής Έλλάδας γιά συμμετοχή στην πολιτική έννοποίηση τής Εύρώπης, δέν φαίνεται νά ύπάρχει ή αντίστοιχη ιδεολογική ξεεξεργασία αυτών τών επιλογών, μέ αποτέλεσμα νά συγχέουμε τήν πατρίδα μας (Εύρώπη) μέ τήν ιδιαίτερη πατρίδα μας (Έλλάδα) ή νά άκροβατούμε άνάμεσα στό υπερεθνικό ευρωπαϊκό πλαίσιο καί τίσ ένθικιστικές επιλογές του ένθους-κράτους. Σε τέτοιο σημείο μάλιστα ώστε ο ύπουργός Ξεωτερικών νά θεωρεί τίσ δύο αυτές τάσεις, τήν υπερεθνική καί τήν ένθικιστική, «συμπληρωματικές» καί νά ισχυρίζεται πώς «εμείς οι Έλληνες χρειαζόμαστε μιά πολιτική πού θά ένισχύει καί τίσ δύο τάσεις, φροντίζοντας όμως καί οι δύο τους νά συλλειτουργούν, νά λειτουργούν άπό κοινού, χωρίς καμιά τους νά επικρατεί πλήρως» (*Εποπτεία* 155, Άπρ. 1990, σελ. 18).

Τά σχετικά παραδείγματα πού εκφράζουν άνάγλυφα τίσ αντίληψεις ήγετικών στελεχών τής Ν.Δ. γιά τό Ιστορικό παρελθόν θά μπορούσαν βέβαια νά πολλαπλασιαστούν πάντα πρós τήν ίδια κατεύθυνση. Οι γενικότεροι επομένως προβληματισμοί γιά τήν παραγωγή καί τή λειτουργία τής Ιστορικής γνώσης στην κοινωνία, ζητήματα πού αναδεικνυε ή εισαγωγή στίς Ιστορικές σπουδές καί τό αντίστοιχο σχολικό έγχειρίδιο του Λυκείου — παρ

δες τίσ άντιρρήσεις μας γιά τόν τρόπο σύνταξης του — φαίνεται πώς όχι μόνο άπείχαν πολύ άπό τούς αντίστοιχους προβληματισμούς τής Ν.Δ. αλλά καί κρίθηκαν ως ένα άρκετά επικίνδυνο προηγούμενο.

Έτσι λοιπόν μέσα στην άναταραχή τών καταλήψεων τών Λυκείων ξεχειρήθηκε τό τερπνόν μετά του ώφελίμου: μέ τό νά άποσύρει τό συγκεκριμένο έγχειρίδιο ή Ν.Δ. έδωσε άπτά παραδείγματα καλής θέλησης στους μαθητές καί ταυτόχρονα διευθέτησε πρós δφελός τής μιά άπό τίσ «παραφωνίες» του αναλυτικού προγράμματος πού κληρονόμησε. Μαζί μέ τό βιβλίο ξεαφανίστηκε λοιπόν — πρós τό παρόν; — καί τό γνωστικό αντικείμενο *Εισαγωγή στίς Ιστορικές σπουδές*.

ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Δέν μᾶς τὰ κάνατε καλά, ἔσεῖς οἱ μεγάλοι

Ἄν ρωτήσῃ κανεὶς ἕνα Νεοέλληνα γιὰ ποιό λόγο δουλεύει, γιὰ ποιό λόγο σκοτώνεται καὶ ἀγχώνεται, ἡ ἀπάντηση πού θά πάρει εἶναι ὅτι κάνει ὅσα κάνει «γιὰ τὰ παιδιά». Τὴν ἴδια ἐμπειρική διαπίστωση θά βρεῖ κανεὶς καὶ σὲ ἀκριβέστερες ἔρευνες τῆς κοινῆς γνώμης, γιὰ παράδειγμα σὲ πρόσφατη μελέτη τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν πού διαπιστώνει ὅτι ἔννεα στούς δέκα Ἕλληνες ὑποστηρίζουν πῶς ἡ οἰκογένεια πρέπει νὰ εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς κοινωνίας, κι ἀκόμη, σύμφωνα μὲ συγκριτικά στοιχεῖα, ἡ παθολογική φροντίδα τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας πρὸς τὸ παιδί δέν ἔχει τὸ ἀνάλογό της στίς χώρες τῆς ΕΟΚ*.

Η ΓΕΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΚΑ ΚΟΛΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΒΑΛΕ

Πολλές οἱ φροντίδες, λοιπόν, πολὺ τὸ χρῆμα, πολὺς ὁ κόπος γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς, τὸ παιδί. Ἀλλά τὰ παιδιά, πότε μὲ ἐκρήξεις σάν κι αὐτές πού ζοῦμε μὲ τὸ μαθητικὸ κίνημα καὶ πότε μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἀμφισβήτηση πού παίρνει τίς πιὸ ἀλλόκοτες μορφές, μὲ ἀγνώμονα καὶ χλευαστικὸ τρόπο πολλές φορές, σαρκάζουν τοὺς κόπους τῶν μεγάλων. «Δέν μᾶς τὰ κάνατε καλά», εἶναι σὰ νὰ λένε, κι ὅς ἔχουν νὰ φᾶνε, νὰ ντυθοῦν, νὰ διασκεδάσουν, νὰ μορφωθοῦν, νὰ γιαντρεθοῦν. Αὐτὴ ἡ γενιά, πού τώρα βρίσκεται στὰ Λύκεια καὶ τὰ Γυμνά-

σια, μεγάλωσε ἔχοντάς τα ὅλα. Ἔτσι τουλάχιστον τοὺς τὸ χτυπᾶνε στὰ μούτρα κάθε μέρα οἱ μεγάλοι. Μεγάλωσε μὲ τὰ μπουφανάκια, τὰ μπλοῦτζήν, τὰ βίντεο καὶ τὰ ἠλεκτρονικά, μὲ τὰ ἀγγλικά, τὰ γαλλικά, τὰ σπόρ, τὴ ρυθμική, τοὺς γιαιτροὺς, ἀνάμεσα σὲ σωροὺς παιχνιδιῶν πού λανσάρει κάθε χρόνο τὸ Μινιόν καὶ οἱ ἐνοχῆς τῶν μεγάλων καθὼς θεραπεύουμε τίς τύψεις μας μὲ γυαλιστερές κορδέλες καὶ κουτιά συσκευασμένης εδτυχίας.

Ἐνα πράγμα ὥστόσο ἔλειψε στὰ παιδιά πού γεννήθηκαν μετὰ τὴ δικτατορία καὶ τώρα βρίσκονται στὰ Λύκεια καὶ τὰ Γυμνάσια: ἡ παιδικὴ κοινότητα, ἡ παρέα, ἡ ἐφηβικὴ κοινότητα. Δηλαδή τὸ κυριότερο. Γνώριζαν τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν περικλειστο κύκλο τοῦ διαμερίσματος καὶ τοῦ σχολείου στίς ἀχαρες παιδικές χαρές μὲ τίς κούνιες καὶ τίς τσουλήθρες ὑπὸ τὴν ἐπιτήρηση τῆς μαμᾶς ἢ τῆς γιαγιάς, σπανίως τοῦ μπαμπᾶ, ἀκριβῶς ὅπως ὁ σκύλος γνωρίζει τὴν ἐλευθερία δταν τ' ἀφεντικό του τὸν βγάξει τσάρκα μιά φορά τὴν ἡμέρα γιὰ κατούρημα.

Στίς πόλεις μας, ἀφοῦ κτίστηκαν τὰ

πάντα, ἀφοῦ δρόμοι καὶ πεζοδρόμια γέμισαν ἀπὸ τὰ σταθμευμένα αὐτοκίνητα τῶν περιοίκων, ἀφοῦ «ἀξιοποιήθηκε» καὶ ἡ τελευταία ἀλάνα τοῦ λεκανοπεδίου κι ὁ οὐρανὸς στένεψε σάν χαραμάδα ἀνάμεσα στίς πολυκατοικίες, χώρος γιὰ παιδιά καὶ γέρους δέν ἀπέμεινε πουθενά. Λές καὶ οἱ σημερινοὶ κάτοικοι, ἰθύνοντες κι ἀπλοὶ πολίτες, δέν ὑπῆρξαν ποτέ παιδιά ἢ δέν θά γίνουν ποτέ γέροι. Ὅποιες κι ἂν ἦταν οἱ πολιτικές ἢ ἄλλες ἀντιλήψεις τῶν συμπολιτῶν μας τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἔργων τους, τῶν δημόσιων ἢ τῶν ἰδιωτικῶν, ἦταν ὅτι τὸ παιδί, ἰδιαίτερα τῆς προσχολικῆς καὶ πρωτοσχολικῆς ἡλικίας, ἀπέκτησε ἕναν μεγάλο ἐχθρὸ πού δέν γνώριζαν οἱ προηγούμενες γενιές: τὸν ἐλεύθερο χρόνο. Πῶς νὰ τὸν γεμίσουν; Πόσες φορές νὰ ἐπαναληφθοῦν τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια μέσα στοῦ διαμέρισμα;

Τὸ παιδί στριμώχτηκε ἀπὸ παντοῦ γιὰ νὰ γίνοι παιδί τῆς πολυκατοικίας, παιδί προδιαγεγραμμένων λειτουργιῶν, κινήσεων, χρήσεων προκατασκευασμένων εὐαισθησιῶν (ἢ ἀναισθησιῶν) καὶ δεξιοτήτων. Ἀκριβῶς

* Βλ. *Καθημερινή* 13.1.91, ἀναφορὰ σὲ ἔρευνα τοῦ ΕΚΚΕ, πού πραγματοποιήθηκε ἐρευνητικὴ ομάδα τῶν Κ. Τσουκαλά, Θ. Μαλούτα, Σ. Πεσμαζόγλου, Ν. Ρουτζούνη καὶ Ν. Ἀγγουράκη.

όπως σχεδιάζονται και προκατασκευάζονται τα στοιχεία της πολυκατοικίας, τó ασανσέρ, τά καλοριφέρ, τά πατώματα και τά ντουλάπια, μέ μόνο αφηνίδιο τή βλάβη ή τή φθορά. 'Ο χώρος περιορίστηκε σέ ένα «μέσα», χωρίς «έξω», τó έξω μίκρυνε, μίκρυνε κι ó χρόνος άφου κι αυτός περιορίστηκε στή σταθερή έπαναλειπτικότητα τών κινήσεων μέσα στόν προδιαγεγραμμένο χώρο.

Σύστοιχη μέ τήν όργάνωση τού χώρου και τού χρόνου ήταν και ή ψυχική διαμόρφωση. Τό παιδί θά ντρεσαριστεί χωρίς εκείνη τήν έπιπονη, αφηνιδιαστική και πλούσια διαδικασία πού είναι ή οικείωση τού χώρου και τού χρόνου, χωρίς τήν έξισου μεγάλη περιπέτεια πού είναι ή συνάφεια τού κόσμου, ή γνωριμία τών άλλων. 'Αντί γιά τήν οικείωση τού ζωντανού κόσμου θά καταναλώνει τήν εικόνα τών ανθρώπων και τών πραγμάτων. Τά σίριαλ, τó ακούραστο «ζάπινγκ», τά μηχανικά παιχνίδια θά αντικαταστήσουν τίσ ζωντανές μορφές και τίσ σχέσεις τους. Γιά τόν υπόλοιπο χρόνο θά έρθει ή έπιμόρφωση: τά άγγλικά, τά γαλλικά, ή ρυθμική, τά κασετόφωνα, άνάλογα μέ τά οικονομικά μέσα τών γονιών και, κυρίως, άνάλογα μέ τίσ ιδεοληψίες τους. 'Αργότερα θά έρθουν τά γήπεδα και τά ντισκάδικα πού θά υποδεχθούν άγέλες περιφερόμενων νεαρών και νεανίδων εις άναζήτησιν ευτυχίας κάτω άπό τó σαλάγισμα ρυθμών κατατονικών και ήχων έκκωφαντικών.

Η ΧΑΜΕΝΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Οί νέοι μεγάλωσαν μέσα στήν υπερκορεσμένη άφθονία τών μηχανικών έξαρτημάτων, τόν πληθωρισμό τής εικόνας και τού όμοιώματος τής ζωής, έχοντας χάσει ή μάλλον μήν έχοντας ποτέ ζήσει ό,τι περισσότερο έχουν ανάγκη: τήν παιδική, τήν έφηβική κοινότητα. Δέν υπάρχει ή παιδική κοινότητα μέ τίσ δικές της, τίσ ιδιαίτερα διαφοροποιημένες και λεπτές ηλικιακές διαστρωματώσεις, τίσ δικές της όμαδοποιήσεις, τίσ δικές της συγκρούσεις, τήν άμεση σωματικότητα πού τήν διαμορφώνει, τήν άνεση αυτοκαταστροφή και άναδημιουργία, τούς δικούς της ρυθμούς. Και δέν υπάρχει γιατί, άπό τή μιά αφαιρέθηκε άπό τά παιδιά ό ζωτικός κι αυτόνομος χώρος, άπό τήν άλλη μεριά σκλαβώθηκε ό χρόνος μέσα στό συνεχές ντρεσάρισμα τής μόρφωσης και τής έπιμόρφωσης, πνίγηκε άπό τήν πολλή φροντίδα, άπ' τó άγχωτικό σφιχταγκάλισμα. Γιατί ή παιδική έφηβική κοινότητα δέν μπορεί νά φτιαχτεί μέ τηλεφω-

νήματα ούτε μέ τίσ προγραμματισμένες έξόδους στήν άχαρη παιδική χαρά και μέ ζάπινγκ στήν τηλεόραση. Δέν μπορεί νά άνθισει κάτω άπό τó άγρυπνο βλέμμα τής γιαγιάς πού έπιβλέπει μήν τυχόν ό Κωστάκης χτυπήσει τó γόνατό του και ή Νίκη λερώσει τó φουστανάκι της.

'Ανέστια και άκοινωνητα, χωρίς τή δική τους έστία και τή δική τους κοινότητα, μεγάλωσαν τά παιδιά πού τώρα είναι έφηβοι.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ: ΒΑΡΕΜΑΡΑ ΚΑΙ ΦΟΒΟΣ

'Υστερα ήρθε τó Σχολείο, πού θά μόρφωνε, θά τά καλλιεργούσε θά τά προετοίμαζε μέ έφόδια πολλά και γνώσεις, όπως λέγεται. Και σίγουρα κάτι γίνεται άπ' όλα αυτά κουτσά στραβά και άνάποδα. 'Ομως τó πραγματικό πνευματικό και ψυχολογικό κλίμα τού σχολείου είναι βαρεμάρα και φόβος. 'Οχι βέβαια φόβος τής σφαλιάρας πού έπεφτε άλλοτε αλλά ό φόβος τής δυσκολίας, τού λάθους, τής τιμωρίας, τής άποτυχίας. Βαρεμάρα άπό τήν άνούσια ήθικολογία, άπό «γνώσεις» πού δέν γνωρίζονται και δέν αναγνωρίζονται, βαρεμάρα μέ τούς δασκάλους πού δέν καταφέρνουν νά δείξουν ότι δέν υπάρχει λόγος οι μαθητές νά φοβούνται τά Μαθηματικά, νά τρέμουν τά 'Αρχαία, νά παραλύουν μέ τή Φυσική. Βαρεμάρα γιατί δέν υπάρχουν γιορτές, δέν υπάρχει παιχνίδι, δέν υπάρχει τραγούδι (μουσικήν ποίει και εργάζου, έλεγε ό Πλάτων, αλλά ούτε ό Τρίτσης, ούτε ό Βερυβάκης, ούτε ό Κοντογιαννόπουλος θά τόν δρι-

ζαν υπεύθυνο τού Παιδαγωγικού 'Ινστιτούτου μέ τέτοιες ιδέες πού είχε). Φόβος και βαρεμάρα γιατί ό σχολικός μηχανισμός δέν μπορεί νά φανταστεί τó ρόλο του χωρίς τó κόκκινο μολύβι νά σημειώνει τίσ έκτροπές, χωρίς ή προσωπική ήθική τού καθηγητή ή τής καθηγήτριας νά υπαγορεύει τίσ υποχρεωτικές συμπεριφορές και τίσ αξίες στή νέα γενιά. Τό μόνο μάθημα πού διδάχθηκαν καλά τά παιδιά και φαίνεται ότι τó εμπέδωσαν, είναι ότι τó σχολείο άποτελεί ένα διάδρομο. 'Ενιά χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης στό Δημοτικό και τó Γυμνάσιο, άλλα τρία χρόνια στό Λύκειο γιά μιά μεγάλη κατηγορία άπ' αυτά, αλλά τó νερό πού μαζεύεται τελικά είναι πολύ λίγο και μάλλον βρώμικο. Λίγα άπ' όλα, φύρδην μείγδην, παπαγάλισμα γνώσεων, ασάφεια νοητικών εργαλείων, όποτες και συμβατικές οι εδαισθησίες, άνυπαρκτη ή καλλιέργεια τής κριτικής σκέψης πού τόσο εβγλωττα εικονογραφεί κάθε χρόνο τó εξαιρετικά ύψηλό ποσοστό άποτυχίας στήν 'Εκθεση κατά τίσ Γενικές 'Εξετάσεις. Τό Δημοτικό είναι ό διάδρομος γιά νά πάει τó παιδί στό Γυμνάσιο, τó Γυμνάσιο γιά νά συνεχίσει στό Λύκειο, τó Λύκειο διάδρομος γιά τά ΑΕΙ και τά ΤΕΙ. Στο τέλος όμως έρχεται όδυνηρά ή άποκάλυψη άφου άπ' τίσ εκατοντάδες χιλιάδες νέους πού συνωστίστηκαν στόν σχολικό διάδρομο μόνο τó ένα τρίτο μέ ένα τέταρτο τών άποφοίτων Λυκείων βγαίνουν μέ έπιτυχία άπό τó λούκι.

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Κάθε χρόνο, γύρω στους 150.000 νέοι διαγωνίζονται γιά μιά θέση στα ΤΕΙ και τά ΑΕΙ τής χώρας, εισάγονται περι-

τίς 20.000 χιλιάδες στά ΑΕΙ, περί τής 25.000 στά ΤΕΙ και στά υπόλοιπα δίδεται ένα πιστοποιητικό άποτυχίας ώς εισιτήριο γιά τή ζωή. Έκει καταλήγει, ή φροντίδα, τό χρήμα, ό άγώνας, άκόμη και γιά τούς πιό εδνοημένους άπό κοινωνική άποψη γόνους του ρωμέικου (δσους δηλαδή τελειώνουν και τό Λύκειο): *στήν άποτυχία*. Νέοι άνθρωποι πού έταξαν σκοπό τής ζωής τους, ή πού ή οίκογένειά τους ένστάλλαξε ώς σκοπό τής ζωής τους, τήν είσοδο στά ΑΕΙ, —δ,τι και νά σημαίνει γιά τούς ίδιους αυτός ό σκοπός— πρέπει νά παραδεχθούν ότι πήραν λάθος τή ζωή τους, πριν άκόμη βγούν άπό τό αύγό.

Όλοι βέβαια έδώ και χρόνια οίκτιρουν τά χάγια τής εκπαίδευσης. Οί κυβερνήσεις, ή μία μετά τήν άλλη μεταρρυθμίζουν μετά πάθους τήν μία μετά τήν άλλη τίσ προηγούμενες μεταρρυθμίσεις, πού πριν άκόμη μεταρρυθμιστούν γίνονται μεταρρυθμιστές. Άλλά κι δλη αυτή ή προσπάθεια, στην πραγματικότητα, δέν είναι παρά ένα άνεκδιήγητο κουβεντολόι όπου ό καθένας εκ τών Ιθυόντων μετράει τή μικρόνοια και τήν άσχετοσύνη του προκατόχου του μέ τά μέτρα τής δικής του μικρόνοιας και πολιτικής ιδιοτέλειας. Ένα στοιχείο μπορεί νά δείξει εδγλωττα ότι όπου περισσεύει ή ρητορεία περί άναμόρφωσης τής εκπαίδευσης λιγοστεύει ή συναίσθηση του προβλήματος. Τό ποσοστό του προϋπολογισμού τής Παιδείας άπό 12,2% πού ήταν τό 1966 (είχε βλέπετε προηγηθεί κι εκείνο τό άνεπανάληπτο «15% γιά τήν παιδεία» τής γενιής του 1.1.4) τό 1972, επί δικτατορίας, έπεσε στό 7,6% γιά νά άνέβει στό 11,9% τό 1979, νά πάρει εκτοτε, και σταθερά, τήν κατιούσα και νά προσγειωθεί στό 7,7% τό 1990. Κι ύστερα, σέ μία κοι-

νωνία όπου, άπό τό συνολικό κοινωνικό κόστος γιά τήν εκπαίδευση, τό μεγαλύτερο μέρος πέφτει στις πλάτες τής ιδιωτικής οικονομίας κι όχι του δημοσίου, παρά τόν δήθεν δημόσιο χαρακτήρα τής εκπαίδευσης, ώς έσχατο ρεμέδιο λανσάρεται ή συνταγή τής Ν.Α. γιά περισσότερη ιδιωτικοποίηση τής εκπαίδευσης. Γιατί, αν υπολογίσει κανείς τά έξοδα του ιδιωτικού σχολείου, αυτού του άκρογωνιαίου λίθου του εκπαιδευτικού συστήματος, τά έξοδα τών φροντιστηρίων (γιά μία τριετία περίπου γιά δσους επιθυμούν νά περάσουν στά ΑΕΙ, δηλαδή γιά 150.000 νέους κάθε χρόνο), τά έξοδα φοίτησης στό έξωτερικό πάνω άπό 40.000 νέων, τά ειδικά μαθήματα εκτός σχολείου (γλώσσες, μουσική, χορός, άθλητικά κ.λπ.), ένα μεγάλος μέρος τών μεταπτυχιακών σπουδών στό έξωτερικό χάρη στις όποιες κυρίως άναπαράγεται τό προσωπικό του Πανεπιστημίου, αν προσθέσει κανείς σ' αυτά τά έξοδα στά όποια υποβάλλονται χιλιάδες οίκογένειες για νά άποκτήσουν τά παιδιά τους μία κάποια επαγγελματική ειδίκευση στά κέντρα ελευθέρων σπουδών, σέ τεχνικές σχολές κι άλλα λαθρόβια έπιμορφωτήρια, τότε ό καχεκτικός προϋπολογισμός του κράτους γιά τήν εκπαίδευση θά φαντάζει καχεκτικότερος και κανένας μεταρρυθμιστής ύπουργός δέν θά μπορεί νά αισθάνεται ύπερήφανος γιά τίσ μεταρρυθμίσεις του.

Δέν θέλω έδώ νά περιγράψω τά στοιχεία πού συνιστούν τήν συνολική εκπαιδευτική κακοδαιμονία σέ όλες τίσ βαθμίδες, νά άναφερθώ στις αιτίες και τίσ συνέπειες αυτής τής κακοφομισμένης πληγής. Πιστεύω ότι ή έμπειρία του καθενός μπορεί νά τόν πείσει γιά τή συνολική άποτυχία ενός συστήματος πού ύπάρχει, ύποτίθεται,

γιά τή νέα γενιά, χάρη τής νέας γενιής. Όστόσο, άκόμη και ή στοιχειωδέστερη γνώση τών σχολικών πραγμάτων και γενικά του τρόπου πού μορφώνεται και εκκοινωνίζεται ή νεολαία, άκόμη και ή πιό άπλοϊκή συνειδητοποίηση τών προβλημάτων τής εκπαίδευσης, πού πιστεύω τήν έχουν οι πάντες, θά μπορούσε άνετα νά δείξει στον καθένα γιατί ή νέα γενιά, μέ τόν τρόπο της λείει στους μεγάλους: *δέν μᾶς τά κάνουνε καλά*. Τής αφαιρέθηκε ό τρόπος νά μπορεί ν' άναπτυχθεί και νά έξανθρωπισθεί μέσα άπό τίσ δικές της ιδιαιτερότητες, μέσα δηλαδή άπό τή δική της κοινότητα πού δέν είναι δμόλογη μέ τήν κοινωνία τών μεγάλων. Τής δόθηκε ένα σχολείο πού ενώ γράφει στην προμετωπίδα του «δλα γιά τή μόρφωση και τήν καλλιέργεια» οδηγεί στην πλήξη, τό κενό, τή βαθμοθηρία, τόν επαγγελματισμό. Τής δόθηκε ένα εκπαιδευτικό σύστημα πού αντί νά εκπαιδεύει άποτελεί άπλώς τήν ύποχρεωτική διαδρομή γιά νά περάσει στό Πανεπιστήμιο ένα άσήμαντο ποσοστό τής νέας γενιής, ένα Πανεπιστήμιο ύποχρεωτικό διάδρομο κι αυτό προς τό περιπόθητο έπάγγελμα.

Στή διαδρομή τής εκπαίδευσης έμεινε μεσοστρατίς ό σκοπός του σχολείου: ή παιδεία, ή καλλιέργεια, ή γνώση. Τά εκπαιδευτικά πράγματα ήταν έτσι και πριν τό ΠΑΣΟΚ, παρέμειναν τά ίδια και στην δικιά του όκταετία, ίδια και χειρότερα είναι τώρα μέ τή Νέα Δημοκρατία. Για νά μήν πάμε σέ παλιότερες εποχές, παρά τό γεγονός ότι ύπήρξαν όρισμένες σημαντικές βελτιώσεις, ή κοινωνία μας χάνει συνεχώς τή μάχη τής άναπαραγωγής της. Άναπαράγεται όλοένα και σέ χαμηλότερο επίπεδο, χάνοντας έτσι τή μάχη τής ζωής. Η πολιτική της τάξη, τά άρμόδια όργανα εκπαιδευτικών φορέων, ή πνευματική τάξη και όλοι οι ένεχόμενοι άμεσα ή έμμεσα δέν κατάφεραν ως τώρα νά δώσουν στην εκπαίδευση μία κάποια πνοή. Προγράμματα πολιτικά, ρυθμίσεις και άπανωτές μεταρρυθμίσεις, «νέες ιδέες», κινήσεις, κινήματα, μελέτες κι έπεξεργασίες δέν γιάτρεψαν τίσ κακοφομισμένες πληγές τής εκπαίδευσης.

ΚΑΙ ΞΑΦΝΙΚΑ ΕΚΡΗΣΗ ΣΤΑ ΛΥΚΕΙΑ

Και ξαφνικά ή εκρήξη. Έκει πού δέν τό περίμενε κανείς ξεχύθηκαν στό δρόμο χιλιάδες πιτσιρικά μέ κέφι και πείσμα. Οί «καταλήψεις τής πλάκας», έγραφε ή *Καθημερινή* όταν άρχιζαν οι πρώτες καταλήψεις τών Λυκείων, δίνοντας τό μέτρο τής άσχετοσύνης της.

Γιατί αυτή η ξαφνική έκρηξη; Γιατί τα παιδιά της «κόκα-κόλα και του χαβαλέ», όπως τα βάφτισε η κοινωνιολογία της κυριακάτικης εφημεριδογραφικής ραθυμίας, έβγαλαν τη γλώσσα στη μεταρρυθμιστική φλυαρία του Κοντογιαννόπουλου; Από πού κι ως πού οι δεκαεξάρηδες συνειδητοποίησαν όσα οι μεγάλοι ή οι μεγαλύτεροι τους δεν μπόρεσαν να δουν τόσα χρόνια; Γιατί, στην πραγματικότητα οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις του Κοντογιαννόπουλου, ναί μόν διακατέχονταν από ένα συντηρητικό και αναχρονιστικό πνεύμα, δέν ήταν ώστόσο παρά μία σχολαστική και πουριτανική φλυαρία πού κι αν ακόμα εφαρμόζονταν δέν θά χειροτέρευε ουσιαστικά ή κατάσταση, πού από μόνη της ήταν αρκετά σάπια χάρη στις έργώδεις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των προκατόχων του. Ο ύποχρεωτικός εκκλησιασμός, τό πόντ σύστημα, ή εϋπρεπής ένδυμασία, ακόμα και οι άπουσίες ήταν μέτρα πού αυτά καθεαυτά δέν δικαιολογούσαν τήν ένταση, τήν έκταση και τή διάρκεια τής έκρηξης.

ΜΙΑ ΕΞΟΥΣΙΑ ΑΥΤΑΡΧΙΚΗ, ΠΟΥΡΙΤΑΝΙΚΗ

Ήταν κατ' αρχήν τό ύφος του άνδρός και των προτεινομένων ρυθμίσεων πού πυροδότησαν τήν αντίδραση. Ένα ύφος πού παραγνώριζε πολιτισμικού τύπου αλλαγές. Αν ή «εϋπρεπής ένδυμασία», ή άστυνόμηση του σχολείου και ο ύποχρεωτικός εκκλησιασμός ήταν μέτρα άφ' ενός σαχλά κι άφ' ετέρου ανεφάρμοστα, κι επομένως όχι τόσο τραγικά, ώστόσο έρχονταν σέ κατάφωρη αντίφαση προς παγιωμένες συμπεριφορές και τά ήθη τής νέας γενιάς. Κι όχι μόνο. Κανείς πιά, ούτε από τό σπίτι ούτε από τό σχολείο, δέν μπορεί νά επιβάλλει στους νέους και τίς νέες νά ντυθούν έτσι ή άλλως ή νά πάνε μέ τό ζόρι στην εκκλησία. Τά τελευταία είκοσι χρόνια τά πουριτανικά ήθη ένταφιάστηκαν χάρη σέ κινήματα και γενικότερες πολιτισμικές ανατροπές, έτσι πού κανένα ύπουργείο του κόσμου δέν μπορεί νά επαναφέρει τό ύφος και τά ήθη τής δεκαετίας του '50, τήν ήθική του καθηγητικού και τήν «εϋπρέπεια» τής μικροαστικής αϊδημοσύνης. Τό ύπουργείο όμως του Κοντογιαννόπουλου κι όλη ή συντηρητική συνοδοιπορία εκκλησιαστικών παραγόντων νόμισαν ότι ήταν εύκολο μέ διατάγματα νά επαναφέρουν τόν παλιό καλό καιρό τής άσφικτικής περιφρούρησης των νέων και τής ήθικολογικής σεμνοτυφίας. Δέν είχαν πάρει χαμπάρι ότι αυτή άκριβώς ή σεμνοτυφία είχε πληγεί ανεπανόρθωτα, αν όχι από τίποτε άλλ-

λο, τουλάχιστον από τήν τηλεόραση μέσα στό ίδιο τό σπίτι πού άδιαφορεί για τό πόσα και ποιά έκατοστά γυμνού κορμιού έντάσσονται στά περί σεμνότητας, καθωσπρεπισμού και τής άρμόζουσας σέ νέους κανόνες ήθικης. Ήταν δηλαδή τά μέτρα του Κοντογιαννόπουλου κατ' αρχήν μία προβολή σέ νέες ευαισθησίες και σέ παγιωμένες συμπεριφορές πού αποτελούν πλέον τρόπο ύπαρξης τής νέας γενιάς.

Ήταν στή συνέχεια ο τρόπος πού τό ύπουργείο πήγε νά επιβάλλει τά μέτρα: άρκούοντας άυταρχικός, άλλαζονικός και ψευτοκαλωσυνάτα πατερναλιστικός. Ένας τέτοιος πατέρας, πού μέ βάση τήν προσωπική του ήθική πάει νά σώσει μέ τό έτσι θέλω τά παιδιά του, γίνεται γελοϊός αλλά και μισητός. Οι νέοι δέν άργησαν νά του βγάλουν τή γλώσσα, έτσι πού μόνο τά παιδιά ξέρουν νά βγάλουν τή γλώσσα πίσω άπ' τήν πλάτη των μεγάλων, αλλά αυτή τή φορά κατά πρόσωπο, χωρίς νά κοκκινίζουν.

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΗΨΗΣ

Τό μέσον πού βρήκαν οι μαθητές για ν' αντιδράσουν, ή κατάληψη του σχολείου τους, ήταν μέσον παραγωγικό. Παρήγαγε κατ' αρχήν μία συλλογικότητα, άμεση, σωματική, συνεκτική. Έφερε στην επιφάνεια τή χαμένη έφηβική κοινότητα, μία κοινότητα μέ έσωτερική άλληλεγγύη, εύθυνες, άνάγκες άυτοπροστασίας και άυτοοργάνωσης, μέ διαδικασίες πού οικοδομούσαν τίς έσωτερικές της δχυρώσεις. Μέσα άπ' αυτή τήν παραγωγική μήτρα τής κοινότητας πού εφτιαχνε ή κατάληψη, μέρα τήν ήμερα, φτιάχονταν ή ιδεολογία του μαθητικού κινήματος, ή γλώσσα του. Οι νέες και οι νέοι «τήν έβρισκαν» μέσα σ' αυτή τή συλλογικότητα πού τους προέκυβε ξαφνικά. Ή κατάληψη και ή διαδήλωση ήταν όχι μόνο μέσα άγώνα αλλά και άυτοσκοπός. Ήταν ο επίκαιρος χώρος στον όποιο έντάσσονταν άυτο-

δικαίως δλοι ὅσοι βρίσκονταν στήν Ἰ-δια συνθήκη, ὅλοι ὅσοι ἦταν στοιχεῖα τῆς μαθητικῆς συνθήκης, χωρίς δια-μεσολαβήσεις, ἀποκλεισμούς, ἀντι-προσωπεύσεις. Ἡ κοινότητα βρῆκε τό χώρο της: τό ἴδιο τό σχολεῖο. Καί ὡς ἐκ τούτου, ἀναγκάστηκε νά μιλή-σει γιά τό ἴδιο τό σχολεῖο: νά τό φρον-τίσει, νά τό καθαρίσει, νά τό βᾶσει, ἀλλά ταυτόχρονα νά κρίνει τίς ἐσωτε-ρικές του δομές, τήν ἀτμόσφαιρά του, τή χρεοκοπία του. Ἡ κοινότητα τῆς κατάληψης φτιάχνοντας τό «μέσα», τήν ἐσωτερική της συνοχή, ἔφτιαχνε ταυτόχρονα τό «ἔξω» καί τό εἰκονο-γραφοῦσε ἀπειλητικό καί συνοφρω-μένο: διεύθυνση, ὑπουργεῖα, κόμματά, μέτρα, γονεῖς καί κηδεμόνες, μέ τόν ὑπουργό ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς ἀπει-λῆς.

Ἔτσι ἔρχονταν ἡ μία μετά τήν ἄλλη οἱ συνειδητοποιήσεις, μέσα ἀπ' τήν πλάκα, τό γλέντι, τή συλλογική ζωή, τήν ἔγνοια γιά τήν ἐπιτυχία, τήν ἀνάγκη ἀντίστασης στίς παραινέσεις, τίς ὑποσχέσεις καί τούς τραμπουκισμούς

τῶν «ἀντιφρονούντων», ὡσπου, ἀρα-γῆς καί μαζική ἡ κοινότητα, ἐξέφερε ἕναν συλλογικό λόγο, μιά συνολική ἔρρηση. *Ἐλεγε ὄχι σέ ὄλα.* Ὅχι στά λί-γα λεφτά γιά τήν παιδεία, ὄχι στά μέ-τρα τοῦ Κοντογιαννόπουλου, ὄχι στά **ΜΑΤ**, ὄχι στά κομματικά ἐπιτελεῖα, ὄχι στίς ἀγχωτικές φροντίδες γονέων καί κηδεμόνων, ὄχι στό σχολεῖο πού δέν μορφώνει, ὄχι στόν αὐταρχισμό καί τήν ἠθικολογία, δακτυλοδεικτών-τας ταυτόχρονα τούς ὑπαίτιους τῆς χρεωκοπίας:

«Φταῖνε οἱ πολιτικές ἡγεσίες γιατί ποτέ δέν εἶδαν τά πραγματικά προβλήματα τῆς παιδείας, τά πραγματικά προβλήματα τῆς ἑλ-ληνικῆς κοινωνίας, γιατί ἀντιμε-τώπιζαν τούς μαθητές σάν πολιτι-κούς ἀντιπάλους, σάν ἄτομα πού θά μπορούσαν νά ζημιώσουν τούς ἐκάστοτε κυβερνῶντες, γιατί ἔβλεπαν τό χώρο τῆς παιδείας σάν ἀκόμα ἕνα πρόσφορο ἔδαφος γιά μικροκομματικές σκοπιμότητες.

Μ' αὐτό τόν τρόπο μᾶς ἐξευτέλι-ζαν, μᾶς διέσυραν, μᾶς καπηλεύ-τηκαν καί ποτέ δέν μπόρεσαν νά προγραμματίσουν ὅσα ἔπρεπε νά εἶχαν ἀπό χρόνια δημιουργηθεῖ»,

γράφει τό πρωτοχρονιάτικο μήνυμα τῶν μαθητῶν, πρὸς τό ἔθνος, τόσο εὐ-θηντικά εἰλικρινές ἀλλά καί τραγικά ἀναντίστοιχο πρὸς τή ρητορεία τῶν ἐπίσημων μηνυμάτων τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας.

ΚΙΝΗΜΑ ΑΡΝΗΤΙΚΟ ΚΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟ

Τό μαθητικό κίνημα ἦταν *ἀρνητικό*. Ἔνα ἀπό τά πῖο αὐθεντικά κοινωνικά κινήματα πού ἀναπτύχθηκαν στόν τό-πο μας. Κατήγγειλε μέ τρόπο ἀπόλυτο ὄχι μόνο τό εἶδος ἐγκλεισμοῦ πού ὀνο-μάζεται ἐκπαιδευτικό σύστημα ἀλλά συνάμα κι ὀλόκληρο πολιτικό σύστη-μα πού μέ ἐναλλαγές κομμάτων στήν ἐξουσία καί παραλλαγές ρυθμίσεων καί μεταρρυθμίσεων ὀδηγεῖ τήν ἐκπαί-δευση συνεχῶς σέ μιά ὀλοκληρωτική ἀποτυχία. Ἐκεῖνο τό σύνθημα *«Ἴδιοι εἶναι οἱ ὑπουργοί, δεξιοί κι ἀριστεροί»* θά μπορούσε νά διαβαστεῖ σάν μανι-φέστο ἀναρχικῆς ἰδεολογίας, μπορεῖ ὄμως νά διαβαστεῖ καί σάν πυκνή καί ἀκριβῆς περιγραφή τοῦ πολιτικοῦ συ-στήματος καί τοῦ τρόπου πού ἡ πολι-τική ὀργανώνει τήν κοινωνία.

Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη τό μαθητικό κίνημα, μέσα ἀπό τήν ἀρνητικότητά του, εἶναι κίνημα δυνάμει ἀναγεννητι-κό, *ἐκσυγχρονιστικό*. Ὁ ὄρος βέβαια ἐκσυγχρονισμός εἶναι ἀφερέγγυος γι-ατί παραπέμπει σέ μιά ὀρισμένη ἰδεολο-γία πού ἀφοπλίζει τήν ἀριστερά καί ὀδηγεῖ στίς πρακτικές τῶν συναινετι-κῶν διαδικασιῶν ὡστόσο, νομίζω ὅτι, ἂν κάτι τό *θετικό* ἀπορρέει ἀπό τήν ἀρνητικότητα τῶν μαθητικῶν κινητο-ποιήσεων εἶναι ὅτι μέ τρόπο ἄμεσο, σωματικό, ἐμπράγματο, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου *ἐντοπίζεται* τό πρόβλημα, στό Σχολεῖο, καί ἀπ' αὐτούς πού ὕφισταν-ται τίς συνέπειες τῆς μαθητείας, τούς μαθητές, προκύπτει ἕνα αἷτημα γενι-κῆς *ἀναγέννησης τῆς Παιδείας* καί συ-νολικοῦ *ἐκσυγχρονισμοῦ* τοῦ ἐκπαι-δευτικοῦ συστήματος. Οἱ μαθητές ἔ-δειξαν μέ τρόπο κοινωνικό τί δέν πάει καλά, καί συνάμα ὕπεδειξαν ὅτι *ὄλα πρέπει νά πάνε καλά*. Ἐπειγόντως.

Δέν εἶπαν, βέβαια, τί καί πῶς. Ποιοί νέοι θεομοί, ποιά νέα ὀργάνωση τοῦ Σχολεῖου, ποιά Μαθηματικά, ποιά Γε-ωγραφία, πῶς οἱ ἄλλου τύπου σχολές, καθηγητές, τρόποι διδασκαλίας, εἶδος σχολικῆς ζωῆς. Καί δέν θά μπορού-σαν ἄλλωστε νά τό ποῦν γι' αὐτό τίπο-τε δέν ἦταν πῖο βᾶναυσο καί ταυτό-χρονα φαρισαϊκό ἀπό τό νά ἀκοῦς τήν

πολιτική ηγεσία του υπουργείου ή ιδεολόγους στην ύπηρεσία του να λένε: «πείτε μας τίς θετικές σας προτάσεις», αυτοί μάλιστα που ποτέ δεν μπόρεσαν να προτείνουν και να εφαρμόσουν κάτι που να αξίζει την ιδιότητα του θετικού. Γι' αυτό, επειδή τίποτε δεν είχαν καταλάβει οι ιθύνοντες, χρειάστηκε το ματοκύλισμα της Πάτρας κι ο θάνατος του καθηγητή Νίκου Τεμπονέρα, χρειάστηκαν τὰ ΜΑΤ, τὰ δακρυγόνα και νέοι νεκροί στην Αθήνα για να σαρωθούν τὰ μέτρα του Κοντογιαννόπουλου, να έρθει ο Σουφλιάς και ή «μηδενική βάση» για τή συζήτηση.

Η Ν.Δ. γνώρισε τήν πρώτη μεγάλη ήττα της, μιά ήττα που ούτε τό συνδικαλιστικό κίνημα ούτε οι εκπαιδευτικοί ούτε ή αντιπολίτευση ήταν σε θέση να της επιβάλλουν. Δυό μήνες πρίν, στην κορύφωση της πανεργατικής και πανυπαλληλικής απεργίας μαζεύτηκαν στο Σύνταγμα μόλις και μετά βίας τρεις τέσσερις χιλιάδες άνθρωποι για να ακούσουν τίς μελοδραματικές ρητορείες της συνδικαλιστικής ηγεσίας. Οι μαθητές αντίθετα, ξανάφεραν τόν κόσμο στο δρόμο, ξανάφτιαξαν τό *σλλαλητήριο*, όπλο τρομερό στά χέρια μιάς κοινωνίας, που όλοι οι ιδεολόγοι της εξουσίας και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί προσπάθησαν, μέ έπιτυχία είναι αλήθεια, μέ τό πάρονο από τά χέρια του κόσμου. Οι σημερινοί μαθητές θά μπορούν, έστω μόνο γι' αυτό τό λόγο, να αισθάνονται νικητές: ξανάδωσαν στον κόσμο τά όπλα του.

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΩΓΗ

Βεβαίως ύπηρεξε ή κτηνώδης συμπεριφορά της άστυνομίας. Βεβαίως μιά άνικανη και άντιδραστική κυβέρνηση έπηρε τό δρόμο της φυγής μέσα στον άυταρχισμό, τή βία, τήν άνυποχώρητη άλαζονεία. Καμιά ή άμφιβολία ότι ή εύθύνη για τό ματοκύλισμα ήταν άποκλειστικά της άστυνομίας, δηλαδή της κυβέρνησης, που άφοδ δημιούργησε τό πρόβλημα μέ τὰ ανήκουστα μέτρα της για τήν παιδεία θέλησε να περιμαζέψει τὰ πράγματα μέ δακρυγόνα, άντιφρονούντες γονείς, και ξυλοδαρμούς. Βεβαίως άλλη γλώσσα δεν ξέρει ή Δεξιά. Άκριβώς όπως τό έλεγαν οι διαδηλωτές στη συγκλονιστική διαδήλωση της 10.1.91: *Δέν ζεχνά ή Δεξιά τί σημαίνει Δεξιά.*

Τά γεγονότα όμως ύπαγορεύουν και μιάν άλλη διαπίστωση, μεγαλύτερης σημασίας από τό συμπέρασμα ότι ή Δεξιά είναι ή Δεξιά, κι ότι, έπιπλέον, είναι και κακιά: τή συνολική άναπρία της αντιπολίτευσης που βρήκε στο μαθητικό κίνημα τό πρόσχημα για να ξανατραβήξει τή διαχωριστική γραμ-

μή των «δυό κόσμων», κατά τήν φιλοσοφική διατύπωση του Μένιου Κουτσόγιωργα. Προσπάθησε έτσι να «πολιτικοποιήσει» τό πρόβλημα στον οικείο γι' αυτήν χώρο: στην αντιπαράθεσή της προς τή Δεξιά συνολικά, κι όχι στον χώρο που άναδείκνυε τό ίδιο τό μαθητικό κίνημα: *στό ζήτημα της εκπαίδευσης*. Τό καταρακωμένο κύρος της αντιπολίτευσης έψαξε για δεκανίκια στο μαθητικό κίνημα, προσπαθώντας ν' άντλήσει άπ' αυτό λόγους αντιπαράθεσης προς τήν κυβέρνηση, να ξανακερδίσει τούς χαμένους πόντους. Άλλά στην αντιπαράθεση της αντιπολίτευσης προς τήν κυβέρνηση δεν αντιπαράτεθηκαν δυό διαφορετικά πολιτικά προγράμματα για τήν εκπαίδευση. Η αντιπολίτευση δεν είχε να προτείνει ένα άλλο σχολείο, ένα σχολείο που δεν θά συναντούσε εκείνο τό κατηγορηματικό όχι των μαθητών. Άλλωστε τό σχολείο που άρνιόταν τό μαθητικό κίνημα ήταν εκείνο τό ίδιο που είχε άφήσει σε άφασία ή όκταετία του ΠΑΣΟΚ και που τὰ μέτρα Κοντογιαννόπουλου του έξυναν άκόμη περισσότερο τίς πληγές. Η «πολιτικοποίηση» που έπεδίωξε ή αντιπολίτευση ήταν επί τό πολιτικού, οι «δυό κόσμοι» ήταν οι δυό αντίπαλοι για τή νομή της εξουσίας κι έτσι ή αντιπαράθεση διεύρνε άκόμη περισσότερο τό χάσμα πολιτικής τάξης και κοινωνίας των πολιτών: στη Βουλή μόνο για τήν εκπαίδευση δεν έγινε συζήτηση.

Τό μαθητικό κίνημα, ένα κίνημα μέ άπαστράπτουσα κοινωνική ευκρίνεια και τεράστιο εύρος κοινωνικών νοημάτων, έμεινε άκάλυπτο πολιτικά. Τήν πολιτική άντικατέστησε ένας πόλεμος άνακοινώσεων κυβέρνησης και αντιπολίτευσης που τίς τροφοδοτούσε ο άγριος πετροπόλεμος περί τήν Όμόνοια και που συρικνώνονταν στο γνωστό παιχνίδι μέ κλέφτες κι άστυνόμους. Οι μαθητές έθεσαν μέ τόν πιο ρηξικέλευθο τρόπο τό έρώτημα τί σημαίνει Σχολείο σήμερα, αλλά ή κοινωνία των μεγάλων στο έρώτημα αυτό έδινε τήν άπάντηση *«παίζτε λοττό να στείλετε τὰ παιδιά σας στο Ιδιωτικό»*.

Τό δραματικό αυτό έρώτημα, που δεν είναι αναγώγιμο ούτε στις άπουσίες ούτε στον ύποχρεωτικό εκκλησιασμό ούτε στο πόνιτ σύστημα άντικαθίσταται μέ τή θλιβερή στατιστική των νεκρών, των σπασμένων κεφαλών, της φωτιάς στο κέντρο της Αθήνας. Μιά έναγώνια και εμπράγματη άναράτηση για τή ζωή και τό μέλλον, μιά άναράτηση μέ πείσμα και κέφι, χαρούμενη και σαρκαστική από τή μιά μεριά, γκριζο τό συνοφρύωμα της εξουσίας από τήν άλλη, που δεν ξέρει ή δεν μπορεί να είναι πραγματική πολιτική: να άναδεικνύει δηλαδή τήν κοινωνική ζήτηση σε πολιτική.

Στή άκρη αυτής της παθολογίας ή άκραία άναγωγή, ή άκραία ύποκατά-

σταση από ρεύματα που αυτοχαρακτηρίζονται έναλλακτικά, άντικαπιταλιστικά, ριζοσπαστικά, άντιαυταρχικά. Ήταν αυτά που άποδέχτηκαν τήν κυβερνητική πρόκληση και τό δλο ζήτημα να παιχθεί μέ πετροπόλεμο περί τό Πολυτεχνείο, μέ δακρυγόνα και μολότωφ. Άνασταίνονταν έτσι νοσταλγικά τό παλιό Πολυτεχνείο για να πάρει άπάντηση ή καταστολή. Αυτό που έφτιαχνε τό μαθητικό κίνημα άνάγονταν σε κάτι άλλο, γνώριμο μέν άσήμαντο δέ. Ψόφιο, άλεσομένο μέσα στα γρανάζια της νοσταλγικής άναπόλησης κι ενός άπολιτικού «άντιμπατισμού», καθοδηγημένο από εκείνον τόν άντιαυταρχισμό και άντικρατισμό που έρεθίζεται όχι από τήν τάξη του κράτους αλλά από τή στολή των όργάνων του. Άντιπολίτευση και έναλλακτισμός γιουχάρωντας τό «παράκράτος» ζέχασαν τό κράτος.

Οι καταλήψεις τώρα τελειώνουν. Δεν είναι ήττα αυτό τό σταμάτημα της μαθητικής Έκρηξης ούτε ύποχώρηση. Ό,τι ήταν να κάνει τό «κανε». Ο λόγος τώρα στους μεγάλους. Άλλά ή μηδενική βάση διαλόγου που προτείνει ο Σουφλιάς είναι πράγματι μηδενική. Κυβέρνηση και αντιπολίτευση δεν φαίνεται να είναι σε θέση να βγάλουν τὰ εκπαιδευτικά ζητήματα από τήν μηδενική στάθμη στην όποία είναι καθλωμένα. Ο άταφος νεκρός θά παραμένει και νεκρός και άταφος για καιρό γιατί στις τρεις μεγάλες πολιτικές οικογένειες στις όποιες συρικνώθηκε ή πολιτική ζωή δεν ύπάρχουν ιδέες για τή ζωή.

18/1/91

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Ειμνηνο περιόδικο για τήν εκπαίδευση

Κυκλοφόρησε τό 8ο τεύχος

- * Για τα νέα Π.Δ.
- * Καθηγητές: ο απολογισμός της απεργίας
- * Οι εξελίξεις στην ιδιωτική εκπαίδευση
- * Για τη μέση τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση
- * Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη Γαλλία

Συνδρομές (1200 δρχ.): Μπισκίνη 1, 15772 Ζωγράφου - Τηλ. 4968287, 3647001

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Σέ αναζήτηση ενός νέου νοήματος

Βασίλη Ζουναλή

Τά συγκλονιστικά γεγονότα τής τελευταίας διετίας καί κυρίως ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο διαλύθηκε τό «διεθνές σοσιαλιστικό σύστημα» ἐπικύρωσαν καί τυπικά τήν ιστορική ἀναξιοπιστία τής Μεγάλης Ὑπόσχεσης: κατάργηση τής ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο, κατάργηση τής καπιταλιστικῆς βαρβαρότητας, μετάβαση ἀπό τήν «προϊστορία στήν ἱστορία».

Στήν «νέα τάξη πραγμάτων» τῶν Μπούς-Γκορμπατσόφ, ἡ ὁποία ἀφενός ὑπόσχεται ἕναν κόσμο διευρυμένης συνεργασίας, ἀλληλοκατανόησης, ὕλικῆς εὐημερίας, ἕναν «ἐλεύθερο κόσμο τής ἐλεύθερης Ἀγορᾶς», καί ἀφετέρου συγκλονίζεται ἀπό τίς νέες κρίσεις (ἐθνικισμοῦ, ρατσισμοῦ, πλούτου/φτώχειας, ἀποσύνθεσης τής ΕΣΣΔ, ἀποσύνθεσης τοῦ «ἀμερικανικοῦ ὄνειρου», οἰκολογικῆς καταστροφῆς, κρίσης στόν Κόλπο), τί σημαίνει ἡ πρόταση «εἶμαι κομμουνιστής»;

Καταλαβαίνουμε, πάρα πολύ καλά, ὅτι ἡ πρόταση «ἡ γῆ εἶναι στρογγυλή» δέν εἶχε τό ἴδιο νόημα πρῖν καί μετά τόν Κοπέρνικο. Καταλαβαίνουμε, ὅτι καί στήν ἀντίστροφη περίπτωση (ἂν καί ἄλλο πράγμα ἢ γῆ κι ἄλλο πράγμα ὁ κοινωνικός σχηματισμός) ἡ κομμουνιστική προοπτική τής «ἀταξικῆς κοινωνίας» δέν ἔχει τό ἴδιο νόημα πρῖν καί μετά τόν θάνατο τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ. Τό ζήτημα, ὅμως, εἶναι ἂν αὐτός ὁ θάνατος ἀφησε κάποιο ὑπόλοιπο, ἂν ὁ κομμουνισμός παραμένει «ἐνυπαρκτή τάση στόν καπιταλισμό», ἢ ἂν θά πρέπει νά ποῦμε *ἀντίο* ὄχι μόνο στό προλεταριάτο, ἀλλά καί στόν μαρξισμό, νά ποῦμε «ἀντίο σέ ὅλα».

Ἄντίο σέ ὅλα;

Εἶμαστε, λοιπόν, καταδικασμένοι νά ποῦμε «ἀντίο σέ ὅλα»¹; Πρέπει νά ποῦμε ὀριστικά ἀντίο στόν μαρξισμό, στόν κομμουνισμό, στήν πάλη τῶν τάξεων, στό προλεταριάτο, στό ἱστορικό ὄλισμό, στό *Κεφάλαιο*, στό *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* στά κομμουνιστικά κόμματα, στήν ἐπανάσταση; Πρέπει νά ἀσπασθοῦμε ὡς ἀληθινῆ τή σκέψη τοῦ Τοκβίλ καί τῶν ἐπιγόνων του καί νά διαγράψουμε ὡς λαθεμένη τή σκέψη τοῦ Μάρξ καί ὄλων τῶν μαρξιστῶν ἀνεξαιρέτως; Πρέπει ν' ἀρχίσουμε τά πάντα ὄχι μόνον ἀπό τήν ἀρχή, ἀλλά καί ἀπό τό μηδέν; Πρέπει νά θάψουμε βαθιά, μέσα στήν

ἀπόθμενη τρύπα τής ρουμανικῆς σημαίας, ἀκόμα καί τήν «ἀνανεωτική» σκέψη καί πρακτική μας;

Μακάρι νά μπορούσαμε! Θά ἀντικρῦζαμε ἔτσι τό παρελθόν μας, ὅσο ἐπιχειροῦσαμε νά τό ἀντικρῦσουμε, λυτρωμένοι, καθαρμένοι ἀπ' ὅλα. Μακάριοι, καθόσον πιό «πτωχοί τῶ πνεύματι» λόγω «ἀντίο», πλὴν ὄχι τόσο συγκεχυμένοι.

Γιατί ὁ ἄκριτος ἐκσυγχρονισμός τής κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς, μιά ιστορική περιπέτεια πού φάνταζε κάθε φορά τελειωμένη, ἀλλά χωρίς τελειωμό (ὁ κατάλογος τῶν ἀποτυχιῶν καί τῶν ἀπογοητεύσεων ἀπό τό 1956 ὡς σήμερα εἶναι ἀτελείωτος), ἐμπεριείχε πάντοτε μιά κάποια ἐπιλεκτική ἐπανερμηνεία τοῦ παρελθόντος κατά πῶς βόλευε τίς πολιτικές σκοπιμότητες τῶν ἐκάστοτε πολιτικῶν γραφείων. Ἡ ἐπανεκτίμηση τοῦ παρελθόντος βρῖθει, σχεδόν πάντοτε, πολιτικῶν ἐπιλογῶν. Ὑπάρχουν, ὅμως, ἐπιλογές καί ἐπιλογές. Οἱ δικές μας ἐπιλογές, τό λέμε ἔτσι χοντρά καί μέ περισσή ἀναίδεια, ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς ἀντιπάλους μας.

Μακάρι νά μπορούσαμε νά ποῦμε «ἀντίο σέ ὅλα» γιά νά κρατήσουμε μάλιστα μόνον αὐτά πού μᾶς ἀκυρώνουν. Θά ἀποκοτοῦσαν ἔτσι ἕνα νόημα οἱ ἐλπίδες ἀναμονῆς μιάς νέας καθαρότητος, οἱ προσδοκίες ἀνάδυσης ἑνός νέου κομμουνιστικοῦ κινήματος, ἱκανοῦ νά ἀμφισβητήσει καί νά ἀπειλήσει ἐκ νέου μέ ἐξαφάνιση αὐτές τίς ταξικές κοινωνίες τής ἀδικίας, τής ἀνισότητος, τής οἰκολογικῆς καταστροφῆς, τής ἐκμετάλλευσης. Ὅσοι θά ἐπιμέναμε νά συντηροῦμε τέτοιες

ἐλπίδες, θά κερδίζαμε, τουλάχιστον, τήν *εὐ-λογία* τῆς σιωπῆς.

Ὅμως, ἀλίμονο, δέν εἶναι εὐκολο νά δραπετεύσουμε ἀπό τόν *παρα-λογισμό* τῆς φλυαρίας. Δέν μπορούμε νά δραπετεύσουμε ἀπό τήν ἱστορία μας: αὐτή δέν εἶναι ἕνα κάποιο ἀπόβλητο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅπως εἶναι παραδείγματός χάριν τά πυρηνικά ἀπόβλητα, γιά νά ταφεῖ μέ τίς μέγιστες —ἔστω— προφυλάξεις. Ἐνυπάρχει στήν παγκόσμια ἱστορική κίνηση κι ἐπιβιώνει, ὅπως ἐπιβιώνει: διαμελισμένη, παραμορφωμένη, ἀνέκδοτη.

Ὁ καπιταλισμός, ἂν καί τροπαιοῦχος, ὁ ἱμπεριαλισμός, καί γαλαντόμος, δέν εἶναι σέ θέση νά γιαιτρευτοῦν ἀπό μόνοι τους. Κι ἐμεῖς δέν μπορούμε παρά νά κλωθογυρίζουμε ἀνάμεσα στά παλιά καί στά νέα «γιατρικά». Ὅσο κι ἂν ἀλλάξαν (καί πράγματι, ἀλλάξαν), ὅσο κι ἂν ἀλλάξουν (καί πράγματι ἀλλάξουν), ὁ καπιταλισμός καί ὁ ἱμπεριαλισμός παραμένουν ἐν πολλοῖς ἀπαράλλακτοι. Πῶς, λοιπόν, μπορούμε νά ποῦμε «ἀντίο» σ' ὅλα ἀνεξαιρέτως τά παλιά θεωρητικά καί πρακτικά ἐργαλεῖα, ὅταν κάποια ἀπ' αὐτά παραμένουν *ἀνίκητα*; Ἄλλωστε, τί νόημα θά εἶχε νά ἀποχαιρέτισουμε ὀριστικά τά πάντα, ἀκόμα καί τίς εὐτυχέστερες στιγμές μιάς κληρονομιάς, ἐκεῖνες τίς στιγμές πού παραχωροῦσαν τήν πρωτοκαθεδρία στήν πάλη τῶν τάξεων; Ἡ ἔκβαση αὐτῆς τῆς πάλης εἶναι πάντοτε ἄγνωστη ἐκ τῶν προτέρων. Καί συνήθως δέν εἶναι ἐκεῖ, ὅπου θά ἐπιθυμοῦσαμε νά εἶναι. Ἐξαιρουμένων τῶν «Θιβητιανῶν», ἕνα δικό μας «ἀντίο σέ ὅλα» φαντάζει *ἀνέφικτο*.

Ἄ «νέος κομμουνισμός» εἶναι ἀγέννητος

Ἔνα τέτοιο «ἀντίο σέ ὄλα» εἶναι ἀνέφικτο, γιατί κανένας δέν μπορεῖ ἀκόμα νά ἀναφωνήσῃ, μπροστά στό πτώμα τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ, «Ζήτω ὁ νέος κομμουνισμός!». Αὐτός ὁ «νέος κομμουνισμός» εἶναι ἀγέννητος. Καί μόνο τό νέο μπορεῖ νά θάψῃ τό παλιό, κληρονομήσας το.

Ἐδῶ ἡ κάθε λέξη μετράει μ' ὄλο τό βάρος τοῦ παρελθόντος καί μ' ὄλο τό βαθύ σκοτάδι, μ' ὄλη τήν ἀπέραντη ἀγνοία τοῦ μέλλοντος. Γι' αὐτό ἀπαιτοῦνται οἱ μέγιστες, μέχρις ἀκινήσιας, ἐπιφυλάξεις. Γιὰ νά μὴ ἐπισπεύσομε, μαζί μέ τό ὀριστικό τέλος μιᾶς ἐποχῆς, καί τήν ὀριστική ἀπώλεια μιᾶς ἐλπίδας.

Ἡ ἐποχή τῶν μαζικῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων τελείωσε σ' Ἄγατολή καί Δύση. Οἱ μάζες προσφεύγουν στίς οὐτοπίες τῆς ἀτομικῆς ἐπιτυχίας πού προβάλλει ὁ καπιταλισμός. Ἡ φιλελεύθερη δημοκρατία δέν ἔχει σήμερα ἀντιπάλους. Ἡ ἰδεολογία τῆς τείνει νά πάρει πλανητικές διαστάσεις. Ὁ σκληρός πυρήνας αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας, τό ἀδιάρητο πολιτικό καί οἰκονομικό φιλελευθερισμοῦ, λιβανίζει τήν σύγχρονη Ἄγία Τριάδα: ἰδιωτική πρωτοβουλία, ὕλική εὐημερία, πολιτική ἐλευθερία. Ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία, τουτέστιν ἡ ἰδιωτική ἐπιχείρηση, φαντάζει πλέον ὡς ὁ μοναδικός ἐγγυητής τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας.

Ἄλλά καί ἡ ἐποχή τῶν μικρῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, «μαρξιστικο-λενινιστικῆς» ἢ «ἀριστεριστικῆς» ἢ «ἀνανεωτικῆς» χροιάς πού ἐμπνέονταν ἀπό τήν πίστη στήν πρωτοποριακά κομμουνιστική αὐθεντικότητά τους, τελείωσε. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν θά παραμείνουν κάποιες κομμουνιστικές συλλογικότητες, κάποιες ἐστίες ἀντίστασης μέσα στά ἱστορικά ἐρείπια, οὔτε συνιστᾶ προτροπή πρὸς διάλυση τῶν ὑπαρχόντων σχημάτων ἢ σύσταση ἀποφυγῆς δημιουργίας νέων κομμουνιστικῶν συλλογικότητων. Ἄπλῶς εἶναι μιά διαπίστωση: τό «ὑπόλοιπο δυναμικοῦ» πού ἄφησε πίσω του ὁ θάνατος τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι τόσο ἀσήμαντο, ὅσο τό σύνολο τῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων πού ἐπιμένουν στήν ὑπόθεση τοῦ κομμουνισμοῦ. Γι' αὐτό καί ἡ κάθε ἀτομική ἀπώλεια μετράει.

Τό μοιραῖο ἴσως εἶναι πάρα πολύ δύσκολο νά ἀποτραπῆ. Οἱ αὐτοκτονίες εἶναι ἐπί θύραις, ἐλλείπει νοήματος.

Ὁ ἱστορικός κομμουνισμός ἦταν κάποτε ἀκμαῖος καί ἡ μόνη πραγματική ἀπειλή γιά τόν καπιταλισμό γιατί, παρόλες τίς πλάνες του, εἶχε ἓνα νόημα. Σήμερα εἶναι στά ἀζήτητα γιατί στερεῖται νοήματος. Αὐτή ἡ στέρηση, αὐτή ἡ ἀπώλεια νοήματος, ὀφείλεται

στόν τρόπο καί στό μέγεθος τῆς ἤττας του στήν γιγαντομαχία του μέ τόν καπιταλισμό. Δέν πρόκειται γιά ζητήματα ἀλήθειας/ψεύδους, δικαίου/ἀδίκου, σωστοῦ/λαθεμένου, παρά τίς συγκεκριμένες καί σημαντικές ἐπιπτώσεις τῶν παραπάνω κατά τή διάρκειά αὐτῆς τῆς μακρόχρονης πάλης, ἀλλά γιά ζητήματα δύναμης/ἀδυναμίας. Ἄν τό νόημα ἐνισχύει τή δύναμη καί ἐνισχύεται ἀπ' αὐτή, ἐγκαταλείπει τήν ἀδυναμία καί ἐξορίζεται ἀπ' αὐτή.

Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά μιά ἀπλή ὑπόθεση θεωρίας, πρόκειται γιά μιά μαζική ἰδεολογική μεταστροφή: εἶναι ἡ πραγματική ἱστορία πού ἀποποιήθηκε καθεῖ κομμουνιστικό, ἀκόμα καί τό κομμουνιστικό λεξιλόγιο, πού συνέδεσε τό σφυρί μέ τό δρεπάνι, τό κόκκινο χρώμα τῆς «κόκκινης σημαίας» μέ τίς δυστυχίες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ὅμως, ὅτι ὁ καπιταλισμός γέννησε τόν κομμουνισμό κι αὐτός μέ τή σειρά του ἐπέτρεψε, ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν μιά πραγματική ἀπειλή γιά τόν καπιταλισμό, τήν ἀνασυγκρότηση/ἀναδιάρθρωση τοῦ καπιταλισμοῦ μέ μεταρρυθμίσεις (κεῦνσιανισμός, κράτος προνοίας, κοινωνικά δικαιώματα), προετοιμάζοντας ἔτσι τή δική του κατάρρευση. Βέβαια, αὐτό πού κατέρρευσε μαζί μέ τόν ἱστορικό κομμουνισμό δέν ἦταν καθόλου οἱ αἰτίες τῶν καπιταλιστικῶν δεινῶν, τό ἀντίθετο μάλιστα, αὐτές γλύτωσαν προσωρινά ἀπό τίς συνέπειές τους.

Θά πρέπει, ἴσως, νά ξαναγίνουν ἀνυπόφορες αὐτές οἱ συνέπειες, τόσο ἀνυπόφορες ὅσο ἡ πείνα καί ὁ πόλεμος παλαιότερα, γιά νά ξαναβρεθῆ ἰσχυροί στή γωνία καί ἀδύναμος ὁ καπιταλισμός, γιά νά ἀπειληθοῦν οἱ αἰτίες τῶν δεινῶν του, γιά νά γεννηθεῖ ὁ «νέος κομμουνισμός», γιά νά ξαναπαρουσιασθεῖ τό ἀπόν νόημα. Ὄταν αὐτό συμβεῖ.

Κριτική καί πάλι κριτική;

Κι ἐμεῖς τί κάνουμε σήμερα; Περιμένουμε ὡς χλιαστές, τήν ἔλευση τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ κομμουνισμοῦ; Ἄναζητοῦμε τό χαμένο νόημα στόν μαρξισμό, στήν ἐπανάσταση τοῦ 1917, στήν ἱστορία τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος;

Οἱ ὅποιες ἀτομικές ἀπαντήσεις σ' αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι μικρῆς ἀξίας ἔως ἀκυρες πέραν καί ἐκτός ἐνός κάποιου «ἐμεῖς». Πέραν καί ἐκτός ἐνός συλλογικοῦ στοιχείου. Ἐξάλου προσφέρουμε πολύ λίγα μιλώντας κατά τήν ὁποιαδήποτε ἐποχή, μέ τόν ὁποιοδήποτε τρόπο, γιά ὅτιδήποτε.

Ὄταν μάλιστα δέν ἔχουμε νά ποῦμε κάτι ιδιαίτερα σημαντικό, κάτι πραγματικά νέο. Δυστυχῶς, δέν ἀρκεῖ ν' ἀνοίξουμε τά μάτια μας, νά δεῖσουμε προσοχή, δέν φτάνει νά κατακτήσουμε τή σοφία μιᾶς συνειδητῆς γνώσης, γιά νά φωτισθοῦν παρευθῶς τά παλιά καί τά νέα ἀντικείμενα, γιά ν' ἀποκτήσουν σαφήνεια.

Ἄλλά καί ἂν ἀκόμα αὐτό ἦταν δυνατό, δέν ἀρκεῖ. Γιὰ νά υπάρξει μιά κομμουνιστική πολιτική παρουσία πρέπει νά υπάρξει καί ἓνα κοινωνικό κίνημα καί μιά θεωρία καί μιά στρατηγική. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιφρημῆς συγχώνευσης τῶν παραπάνω παραμένει πάντοτε ἀδήριτη. Τό νόημα ἔρχεται «κατόπιν ἔορτης». Φαῦλος κύκλος; Καθόλου: ἀναζήτηση μιᾶς νέας ἱστορικής τομῆς.

Ἡ ζωή, ὅμως, συνεχίζεται, τά πράγματα κινούνται γύρω μας, οἱ ἀναπτυσσόμενες καπιταλιστικές κοινωνίες τῶν «δύο τρίτων» παράγουν μαζί μέ τήν εὐημερία καί τήν δυστυχία καί τήν καταστροφή, παγκοσμίως. Τό ναυάγιο τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ δέν ἐγκαινιάσε ταυτόχρονα καί τήν εὐζωία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐγκαινιάσε μᾶλλον μιά νέα ἐποχή χωρίς ἄλλοθι γιά τόν καπιταλισμό. Παλαιότερα, παρ' ὄλα τά δεινά του μπορούσε νά ἰσχυρισθεῖ «ἐδῶ εἶναι καλύτερα ἀπό ἀπέναντι». Τώρα πού τό «ἀπέναντι» κατέρρευσε, δέν θά ὑπάρχει (ἤδη δέν ὑπάρχει) ἄλλη δυνατή σύγκριση παρά μόνον ἐκείνη τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τόν ἑαυτό του, τοῦ αὐτοῦ μέ τόν ἑαυτό του. Τό μέχρι χθές ἐξωτερικό γίνεται ἐσωτερικό: οἱ ἐθνικιστικές καί κοινωνικές ἐκρήξεις στίς χώρες τοῦ πρώην «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» δέν θά θεωροῦνται πλέον ὡς «ἀντικομμουνιστικές ἐξεγέρσεις», ἀλλά ἐκρήξεις στό ἐσωτερικό τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ὁ καπιταλισμός θά πρέπει νά διαχειρισθεῖ ἐκεῖνο πού ὡς χθές ἀρκοῦσε νά στιγματίσει.

Ἐπιστρέφουμε, ἔτσι, κατά κάποιο τρόπο στήν ἀρχή. Δέν ὑπάρχουν πλέον καί τυπικά δύο συστήματα (τό κατὰ πόσο ἦταν δύο τά συστήματα καί κατὰ πόσο ἀνταγωνιστικά ἦταν μεταξύ τους, εἶναι ἓνα ἄλλο ζήτημα), ὑπάρχει μόνον ἓνα. Φορτωμένο, μέ ὄλα τά προβλήματα: παλιά καί νέα (νέος ἐθνικισμός, νέος ρατσισμός, οἰκολογικές καταστροφές, ὑπερκατανάλωση/ὑπερφτώχεια, μαζική εἰσβολή τοῦ πεινασμένου Νότου καί τῆς Ἀνατολῆς στή Δύση, τριτοκοσμική ἀθλιότητα, ἄγριος ἀνταγωνισμός, ἐφιαλτικές μεγάλοι πόλεις, κατάλογος χωρίς τελειωμό). Φορτωμένο μέ ὄλες τίς ἀντιφάσεις: ὁ καπιταλισμός δέν εἶναι πλέον οὔτε τυπικά ἀθάωτος γιά τίποτε. Οὔτε συγκριτικά πιό ἀξιόπιστος: ἡ ἐναντίον του κριτική θά εἶναι ἐφεξῆς τό ἀδιαμφισβήτητο γέννημα καί θρέμμα τῶν ἐ-

σωτερικών του αντιφάσεων σέ παγκόσμια κλίμακα.

Ποιάς έμβέλειας, όμως, και ποιάς κατεύθυνσης θά είναι μιά κριτική άνευ θεωρίας; Τί τό καινούριο προσκομίζουμε, έπαφιέμενοι μόνο στην κριτική πού έπιτρέπει ή πραγματικότητα στόν έαυτό της;

Χωρίς ψευδαισθήσεις

Ένδεχομένως, αυτή ή «κριτική των πραγμάτων», νά επανακτήσει τή χαμένη *ανατρεπτική* της διάσταση, ή έλλειψη της όποίας σήμανε τήν άρχή του τέλους της ανάπτυξης του κομμουνιστικού κινήματος. Καθώς ή επαναστατική προοπτική έξορίστηκε στους έπίσημους λόγους και στίς φροϋδες έλπίδες των εύκολοπιστων, άρχισε ό κατήφορος.

Στίς αρχές της δεύτερης δεκαετίας μετά τήν Όκτωβριανή Έπανάσταση, καθώς ό Στάλιν όρμώμενος από τίς τότε ύπαρκτές άνάγκες της Σοβιετικής Ένωσης (στερέωση και ένίσχυση των θεσμών, της τάξης, της οικονομίας), μιάς χώρας καθυστερημένης και άφαιμαγμένης, προώθησε ως τό πιο άκραιο τους σημείο τήν ένίσχυση της κρατικής μηχανής, τή συσσώρευση κεφαλαίων γιά τήν ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας, τήν κατάπιξη κάθε δημοκρατίας, κάθε κριτικής και κάθε πρωτοβουλίας, ταυτίζοντας τόν σοσιαλισμό μέ ένα σύστημα ταχύρρυθμης οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας βάνουσα τά γραπτά και τήν πρακτική των Μάρξ-Λένιν, ή κομμουνιστική επανάσταση άρχισε νά ξεστρατίζει. Τό περίφημο δόγμα γιά τήν άπόλυτη προτεραιότητα στην «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων», ή όποια μέ τή σειρά της θά άνέτρεπε τίς ύπάρχουσες παραγωγικές σχέεις, ήταν ή ταφόπετρα του κομμουνισμού: ό καπιταλισμός πέτυχε τελικά γιά λογαριασμό του αυτή τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κέρδισε τή μάχη της παραγωγικότητας και των τεχνολογικών επαναστάσεων, κέρδισε κατά κράτος στην ιστορική περιπέτεια των δεκαετιών πού διέρρευσαν έξτοτε.

Δέν επιδιώκουμε νά συντηρήσουμε τήν ψευδαίσθηση ότι τά ιστορικά διδάγματα (πάντοτε εκ των ύστερων και πάντοτε πολύ πιο σύνθετα άπ' ότι φαντάζουμ) μπορεί νά είναι άσφαλής όδηγός της μελλοντικής δράσης. Ούτε ό ότι ό σταλινισμός είναι ό μοναδικός υπεύθυνος γιά τή σημερινή άπώλεια νοήματος από κάθε διακήρυξη καθολικής κοινωνικής άλλαγής, από κάθε επαναστατική έπαγγελία. Γιατί παρόλες τίς σταλινικές παρεκκλίσεις

ύπῆρξαν έξτοτε ή κινέζικη επανάσταση, ή Βόρειος Κορέα, ή Κούβα, τό Βιετνάμ: ό κομμουνισμός παρέμενε άπειλητικός έως ότου ό καπιταλισμός κέρδισε κατά κράτος στό μέτωπο της παραγωγικότητας μέ τήν εφαρμογή των νέων τεχνολογιών και έπιτάχυνε δραματικά τίς έθνικές και κοινωνικές εκρήξεις στό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» έλέω της εκστρατείας γιά τά «άνθρώπινα δικαιώματα», έλέω των πληροφοριών πού έφταναν στους κατοίκους αυτών των χωρών γιά τήν εημερία στη Δύση (βλέπε τουρισμό και κυρίως δορυφορική τηλεόραση), έλέω περεστρόικα. Θέλουμε, άπλως νά ξανατονίσουμε ότι ή κατάρρευση του κομμουνισμού δέν ήταν μοιραία, ότι ήταν άποτέλεσμα μιάς ιστορικής ηττας και όχι ενός άλγεβρικού λάθους κάποιας δήθεν παντοδύναμης θεωρίας. Χωρίς ταυτόχρονα νά άπαλλάσουμε τή θεωρία, τόν μαρξισμό εν προκειμένω, από τίς όποιες ευθύνες της. Ζήτημα πού δέν μπορούμε νά συζητήσουμε έδώ.

Χωρίς ψευδαισθήσεις γιά τό παρελθόν, αλλά και χωρίς ψευδαισθήσεις γιά τό παρόν, ότι μπορεί δήθεν νά ξαναβίσει ή κομμουνιστική προοπτική και νά άποκτήσει ξανά νόημα, άρκει νά «έκσυγχρονισθεί», άρκει νά άλλοιωθίσει πρόσ τή σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία (παρ' όλο τόν νεοφιλελεύθερο άνερα πού πνέει άκόμα, ή σοσιαλδημοκρατία θά ξαναπάρει τό πάνω χέρι στό άμεσο μέλλον), ή άρκει νά γυρίσει πίσω τό ρολόι του χρόνου γιά νά ξαναάποκτήσει τήν «πρωταρχική της γνησιότητα», δέν μπορούμε αυτή τή στιγμή νά κάνουμε τίποτε καλύτερο, *άν βέβαια είμαστε σέ θέση νά τό πράξουμε, από τό νά επανακτήσουμε μιά θεωρητική ταυτότητα*, γιά νά άναβαθμίσουμε τήν κριτική μας στό ύπάρχον σύστημα παραγωγής.

Δέν είναι δυνατό νά συζητήσουμε έδώ τό κατά πόσο έχει νόημα σήμερα ό μαρξισμός, τό κατά πόσο καλώς ή κακώς θάφτηκε, όσο θάφτηκε, στά έρείπια του τείχους του Βερολίνου. Πρόκειται γιά μιά συζήτηση πού μās έμπεριέχει, αλλά μās ξεπερνάει ταυτόχρονα. Τονίζουμε μόνο τήν άνάγκη νά άναζητήσουμε έπειγόντως μ' όσες δυνάμεις διαθέτουμε και πριν άπ' ότιδήποτε άλλο ένα θεωρητικό καταφύγιο, ένα *θεωρητικό νόημα*.

Καμιά πολιτική πλατφόρμα δέν έχει νόημα, γιατί δέν έχει άποδέκτες, σήμερα. Κανένος είδους έπαρχιωτισμός δέν μετράει. Όπως δέν μετράει και κανένος είδους «πολιτικός ζτανοφισμός»: ή άγωνιά και πάντοτε εκ των ύστερων άναζήτηση ύπαρκτών και άνύπαρκτων συνδέσεων μεταξύ του όποιουδήποτε προβλήματος και της κομμουνιστικής θεωρίας. Γιά νά άντιμετωπίσουμε τή λαίλαπα των προβλημάτων πού άναζητούν άπαντή-

σεις και λύσεις, πρέπει πρώτα νά τά *άνασυνθέσουμε κατά πώς μπορούμε καλύτερα*: γιατί αυτά τά προβλήματα μās σερβίρονται άποδιοργανωμένα. Μόνον ως *άθει* της κάθε θρησκείας, όχι άπλως ως άιρετικοί, θά μπορούμε νά επιβιώσουμε κάτω από τό βάρος των άποριών μας. Και ή θεωρία δέν είναι θρησκεία.

Μαρξισμός: «ιδεολογικά άπελεύθερος»

Δέν έχουμε τήν ψευδαίσθηση ότι ή άναζήτηση ενός νέου νοήματος είναι άποκλειστικά και μόνον θεωρητική άναζήτηση. Δέν ύπάρχει άμιγώς θεωρητική διέξοδος στην *πρωτίστως ιστορική και πολιτική* κατάρρευση του κομμουνισμού. Συναπαιτείται μιά κοινωνική, πολιτική, άγωνιστική *έπικαιροποίηση* ενός νέου κομμουνιστικού όρίζοντα. Οί δυνατότητες της θεωρίας έχουν τά όρια τους, είναι πάντως *άπαραίτητες* γιά τήν επιβίωσή μας, όσοι θέλουμε νά επιβιώσουμε ως κομμουνιστές. Οί όποιες, όμως, δυνατότητες του μαρξισμού φαντάζουμ σήμερα πάρα πολύ περιορισμένες, καθόσον αυτός είναι πλέον *ιδεολογικά άπελεύθερος*. Τά εισαγωγικά είναι έδώ *άπαραίτητα*, επειδή δέν πρόκειται άπλως γιά τήν άπώλεια κάποιων ιδεολογικών δεσμών, πού εύτυχώς έσπασαν κάτω από τήν πίεση της ιστορικής κατάρρευσης, ούτε γιά τήν άναπλήρωσή τους μέ νέα ιδεολογικά δεσμά. Ταυτόχρονα, όμως, τό ζήτημα είναι άκριβώς αυτό: *ή άπουσία και ή εκ νέου παρουσία μιάς κομμουνιστικής ιδεολογίας μέσα στον μαρξισμό*. Άντίφαση; Παράδοξολογία;

Καμιά αντίφαση, καμιά παραδοξολογία: όταν ή σκέψη δέν βολεύεται μόνο μέσα στα άκαδημαϊκά πλαίσια μιάς έπιστήμης, της έπιστήμης του ι-

1. «Άντίο σέ όλα», τίτλος άρθρου του Άγγλου ιστορικού Έρικ Χομπσμπάουμ στό περιοδικό *Marxism Today*, Όκτώβριος 1990. Δημοσιεύτηκε σέ τρεις συνέχειες στην έφημερίδα *Έποχή*, 11/18/25 Νοεμβρίου 1990 (μετάφραση: Όλγα Άθανίου).
2. Βλέπε Νάρρα Μπουβιέ, «Ηρωισμός και όρμότητα μιά γυναίκα ματιά στή ρητορική της άτοκτονίας», *Πολίτης*, τεύχος 106, Ιούλιος 1990.

στορικού ύλισμου έν προκειμένω, αὐτῆς τῆς πάντοτε ἐπικαιρῆς θεωρίας τῶν τρόπων παραγωγῆς καὶ ἰδιαίτε- ρως τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου πα- ραγωγῆς, ἀλλὰ ἀναζητᾶ νά λειτουργή- σει καί ὡς στρατηγική, ἀναζητᾶ ἐρεί- σματα ἐμπλοκῆς τῆς μέσα στήν ταξι- κή πάλη τῆς ἐκάστοτε θεωρητικῆς καὶ πολιτικῆς συγκυρίας, ὅταν ἡ σκέψη πασχίζει νά ἐννοήσῃ τόν ἀντικαπιτα- λιστικό ἐπαναστατικό μετασχηματι- σμό, νά εἶναι καὶ πολιτική σκέψη, νά καταστῆ «ὕλική δύναμη», σκέψη με- τασχηματίζουσα, τότε ἔχει καὶ ἰδεολο- γικές ἀνάγκες.

Δέν θά ἐξετάσουμε ἐδῶ τίς περίπλο- κες σχέσεις ἐπιστήμης - ἰδεολογίας γιά τίς ὁπότες, ἐξάλλου, ὑπάρχει ἤδη τόσο πλούσιο ὕλικό. Θέλουμε ἀπλῶς νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι: ἂν καί «σήμε- ρα (ἐδῶ) δέν διαθέτουμε πατρίδες πρὸς ὑπεράσπιση, κόμματα καὶ καθο-

δηγητές, θεσμούς καὶ μηχανισμούς δι- κούς μας»,² ἂν καί ἡ ἱστοριστική ἀνά- γνωση τοῦ μαρξισμοῦ πού θεμελίωνε τόν ἱστορικό ὕλισμό «πάνω σ' ἓνα κοι- νωνιολογικό Ὑποκείμενο»³ εἶναι στά ἀζήτητα λόγω τῆς πολιτικοκοινωνι- κῆς ἐξάντλησης αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμέ- νου (ἡ «ἐργατική τάξη» εἶναι κοινω- νιολογικά ξεδοντιασμένη στήν σημε- ρινὴ κοινωνία), ἂν καί σήμερα νοιώ- θουμε ἀπελεύθεροι ἀπὸ τὰ φαντάσμα- τα τοῦ παρελθόντος, εἴμαστε ταυτό- χρονα ἄοπλοι. Καί θά παραμένουμε ἄ- οπλοι, ἔως ὅτου καταφέρουμε (ἂν πο- τέ τό καταφέρουμε) νά διακηρύξουμε ἀνεκδοῖαστα, πρὸς θεοῦ ὄχι αὐτό τό ἴ- διο ἀλλὰ ἐκεῖνα (τά ἀνεύρετα) πού ἀν- τιστοιχοῦν στή σημερινὴ πραγματικό- τητα, παρόμοιας ἰδεολογικῆς ἐμβέ- λειας (γιά τὴν ἐποχὴ του) διαπιστώ- σεις: «τό προλεταριάτο εἶναι ἐπανα- στατικό ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη,

γιατί, μεγαλωμένο τό ἴδιο στό ἔδαφος τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ἐπιδιώκει ν' ἀπαλλάξῃ τὴν παραγωγή ἀπὸ τόν κε- φαλαιοκρατικό χαρακτήρα πού ἡ ἀ- στική τάξη ζητᾶ νά διαωνίσει».⁴

Καί γιά τὰ «ἀνεύρετα», ποιὸς θά μι- λήσει; Ποιὸς θά μιλήσῃ θετικά γιά ν' ἀποκτήσῃ σάρκα καὶ ὄστα ἓνα νέο νόημα; Ὅλοι μας, ὁ καθένας μέ τίς δυνατότητές του. Σ' αὐτό, ὁμως, θά ἐ- πανέλθουμε.

3. Βλέπε Κωνστάνζο Πρέβε, «Ἡ σημερινὴ κρίση τοῦ ἱταλικοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἡ ὄντο- λογία τοῦ κοινωνικοῦ Εἶναι», *Πολίτης*, τεύχος 103, Μάρτιος 1990.

4. Βλέπε Κάρλ Μάρξ, «Κριτικὴ τοῦ Προ- γράμματος τῆς ΓΚότα», σελ. 20, ἐκδόσεις *Κλασικά Κείμενα*, Ἀθήνα.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

■ ΤΕΥΧΟΣ 43-44
■ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1990

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ
Γράφουν οι: Αλεξής Πολίτης, Α. Μπρεδήμας, Αθανάσιος Βαλαβα- νίδης, Αναστασία Μ. Παπαρή, Σ.Ν. Πανταζίδης

ΘΑΝΟΣ ΛΙΠΟΒΑΤΣ Η Ελλάδα μια διχασμένη ταυτότητα

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Το όριο της λογικής της ελευθερίας του λόγου και η κοινωνία των πολιτών. Σκέψεις για τη συνταγμα- τικότητα της πρότασης νόμου που απαγορεύει τη δημοσίευση προκηρῦξεων τρομοκρατικών οργανώσεων

ΠΑΥΛΟΣ ΕΛΥΘΕΡΙΔΗΣ Η νομοθεσία για τα μονοπώλια στον Τύπο

ΤΑΣΟΣ Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ Πολυσημία. Σημασία και ιστορία

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Παιδαγωγική λογική και μέθοδος στις κοι- νωνικές επιστήμες

ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Ανώτατη Εκπαίδευση και κοινωνική επι- λογή. Λειτουργία και ιστορία

ΕΛΕΝΗ ΑΓΑΘΟΝΟΣ-ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Η βία στην οικογένεια. Ανα- σκόπηση

ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ - ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΤΣΟΥΛΟΥΒΗΣ Όψεις της Γεωγρα- φίας της Βιομηχανίας: Βιομηχανικές περιοχές και δομή της απασχόλησης

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΟΤΗΣ Πλησιάζοντας στο τέλος του γύρου της Ουρου- γουσης

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗΣ Χημικά και Βιολογικά όπλα: η αθεάτη πλευρά των τεχνολογιών πολέμου

ΧΑΙΔΩ ΣΩΤΙΚΑ - ΣΥΛΒΙΑ ΚΕΡΕΣΤΕΤΖΗ Παραδοσιακές μορφές της Μέσο Μανής: Δομή και διαθέρωση

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΕΣΤΟΣ Η κληρονομιά του Πικιώνη «ιδεογράμματα» ενός αρχι- τεκτονικού ιδιώματος

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ - ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

2ο ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΗ
ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
«Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ
ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ»

Διήμερο θεωρητικής και
πρακτικής ευαισθητοποίησης

9-10 Μαρτίου 1991

Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 6445140
Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 9-11 & ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644 7533-643 5980

Ντροπή σας διανοούμενοι

του Άριστειδη Μπαλτά

ΤΟ ΘΕΜΑ

Ο κ. Δημοσθένης Κούρτοβικ επιμελείται κάθε Τετάρτη τη σελίδα του βιβλίου στην *Έλευθεροτυπία*. Τά βιβλία που επιλέγει ο κριτικός, τό πώς τά παρουσιάζει, τά δσα λέει γιά τό καθένα, μέ μιά λέξη, ο τρόπος πού αυτός κάνει τή δουλειά του δέν είναι τού παρόντος. Αυτό πού είναι τού παρόντος είναι ή «πλατφόρμα» επί τών Έλλήνων «διανοουμένων» γενικώς, συγχρονικά καί διαχρονικά (τουλάχιστον από τό 1922), τήν όποία αυτός εισηγείται έν όψει τού Νέου Έτους (σίς 12 Δεκεμβρίου, γιά τήν ακρίβεια) μέ τόν λιτό τίτλο πού λέει όμως πολλά καί ύπαινίσσεται περισσότερο: «Μιλούν, κι άς σωπαίνουΝ».

ΕΝΔΟΙΑΣΜΟΙ, ΕΠΙΦΥΛΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Πρίν προχωρήσω σέ όσα έδω θέλω νά παρουσιάσω, όφείλω νά όμολογήσω πώς θεωρώ τό έγχείρημά μου ιδιαίτερα ρισοκίνδυνο. Αυτό επί τού όποιου θά άποπειραθώ νά μιλήσω είναι τό κείμενο ενός επαγγελματία βιβλιοκριτικού, δηλαδή ένα επαγγελματικό κείμενο επί κειμένων γενικώς ή μετα - κείμενο. Τό δικό μου κείμενο, ως κείμενο, επί ενός τέτοιου κειμένου, δέν μπορεί, κατά συνέπεια, νά συνιστά παρά κείμενο «τρίτης τάξης» ή μετα - κείμενο. Άρα αυτό όφείλει νά είναι αντίστοιχα (δηλαδή «τρίτης τάξης» ή μετα - μετα) προσεκτικό καί ακριβολόγο, έστω καί άν δέν είναι τό ίδιο επαγγελματικό.

Ίσως, λοιπόν, είναι χρέος μου νά έκφράσω ήδη από τήν άρχή τούς ένδοιασμούς μου καί νά όμολογήσω άμέσως ότι δέν είμαι βέβαιος άν ο όρος «πλατφόρμα» πού μόλις χρησιμοποίησα είναι έν προκειμένου ο καταλληλότερος. Ίσως ο όρος «μανιφέστο» είναι ακριβέστερος, δεδομένου ότι τό κείμενο τού κριτικού δηλώνει μέ τό ξεκίνημά του ότι δέν επιδιώκει τίποτε

λιγότερο από τό νά «ανανεώσει τό δικαίωμα τής σελίδας νά άσχολεϊται μέ βιβλία». Καί έπειδή μιά τέτοια δήλωση (σωστότερα, διεκδίκηση) δέν μπορεί παρά νά ύπονοεί ότι τό δικαίωμα αυτό από κάπου βάλλεται — καί μάλιστα καίρια — μόνο οι παραδηλώσεις οι σχετικές μέ άρχές καί θέσεις, μέ παρρησία, μέ ευθύτητα, μέ θάρρος — άκόμα καί μέ ήρωισμό κάποιες φορές — πού συνοδεύουν τόν όρο «μανιφέστο» μπορούν νά χαρακτηρίσουν μέ τήν δέουσα ακρίβεια τήν πράξη ευθύνης πού θέλει νά συνιστά τό κείμενο τού κριτικού. Ήδη ή δεύτερη φράση τού κειμένου επιβεβαιώνει ευθέως αυτή μου τήν εκτίμηση. «Πιστεύω», γράφει, «καί σέ αυτή τήν πεποίθηση στηρίζονται οι κριτικές μου — ότι τά βιβλία μäs άφορούν όσο κρατούν άνοι-) τές τίς διόδους επικοινωνίας μέ τή ζωή, άντί νά σκάβουν όχυρωματικές τάφρους άπομόνωσης». Τώρα, βέβαια, τό πώς είναι δυνατόν ή έξ όρισμού πράξη επικοινωνίας, δηλαδή πράξη έγγενώς άντιαπομονωτική (καί εκ τών ούκ άνευ συστατικών συστατικού τής ανθρώπινης, τουλάχιστον, ζωής) πού συνιστά ή συγγραφή καί ή έκδοση ενός βιβλίου νά «σκάβει όχυρωματικές τάφρους άπομόνωσης» παραμένει άπόλυτο (άπό λογική άποψη) μυστήριο. Αυτή όμως είναι ή θεμελιώδης άρχή, πίστη ή πεποίθηση, μέ βάση τήν όποία ο κ. Κούρτοβικ, συνθέτοντας τό μανιφέστο του, δηλώνει ότι άσκει τό έν γένει επαγγελματικό του έργο. Καί, όπως είπαμε, τό έργο αυτό δέν είναι τού παρόντος. Άλλωστε, τό γεγονός ότι δέν άσκή τό έπάγγελμα (λειτουργήμα τό άποκαλούν πολλοί) τού βιβλιοκριτικού (στήν άρμοδιότητα τού όποιου ύπάγεται ή τοποθέτηση τών κειμένων στό πλαίσιο τής παραγωγής καί τής κατανάλωσής τους, ή ταξινόμηση καί ή κατάταξη τους, ο χαρακτηρισμός καί ή άποτίμησή τους) μου στερεί *de jure* τό δικαίωμα νά επιμείνω στόν επιστημονικώς όρθό χαρακτηρισμό τού κειμένου τού κ. Κούρτοβικ. Κατά συνέπεια, είμαι ύποχρεωμένος νά επανέλθω σέ αυτό τούτο τό κείμενο τού κριτικού, άφηνοντας κατά μέρος τόν χαρακτηρισμό του. Πιστεύω, άλλωστε, ότι αυτό έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον γιά τούς άναγνώστες τού άνά χείρας έντύπου

(«διανοουμένους» στήν πλειοψηφία τους, κατά τίς έγκυρότερες δημοσκοπήσεις).

Άρχίζοντας, λοιπόν, όφείλω νά παρατηρήσω ότι ο κ. Κούρτοβικ δέν άναφέρει ειδικά σέ κανένα σημείο τού κειμένου του συγκεκριμένα από ποιόν έχθρό καί συγκεκριμένα μέ ποιόν τρόπο βάλλεται τό «δικαίωμα τής σελίδας (του) νά άσχολεϊται μέ βιβλία». Ο κίνδυνος άνφέρεται μόνον έμμεσα, σχεδόν μεταφορικά: «... (Ο) ο βιβλιοκριτικός πού δέν σηκώνει τά μάτια του άπ' τίς σελίδες, ένώ γύρω του επικρατεί ή άίσθηση ότι χαλάει ο κόσμος καί ο ίδιος καλείται νά τοποθετηθεί, δέν έχει μόνο μικροσκοπική ματιά αλλά ίσως καί μικροσκοπική καρδιά», γράφει ο ίδιος ποιητικά, ύπερασπιζόμενος ήδη από τήν τρίτη φράση τού μανιφέστου του, καί μέσα σέ μιά λυρική έξαρση ύπευθυνότητας, τήν ουσία τού λειτουργήματός του.

Δυστυχώς, όμως, είμαι ύποχρεωμένος νά παρατηρήσω ότι ή σαφήνεια αυτής τής φράσης δέν μέ ίκανοποιεί. Μπορεί μέν αυτή νά δείχνει τή γενική κατεύθυνση από τήν όποία προέρχεται ο κίνδυνος πού άπειλεί καίρια τή «σελίδα» τού κριτικού («χαλάει ο κόσμος»), αλλά, γιά κάποιους λόγους πού όφείλω τουλάχιστον νά προσπαθήσω νά ψηλαφήσω, άφήνει πολλά κενά. Κάποιος κακόπιστος θά μπορούσε, μάλιστα, νά φτάσει στό σημείο νά ίσχυριστεί ότι ή φράση αυτή συσκοτίζει άντί νά φωτίζει τά πράγματα. Συγκεκριμένα, ο κ. Κούρτοβικ δέν τοποθετείται ο ίδιος στό άν καί κατά πόσον, κατά τή δική του, βέβαια, εκτίμηση, *δντως* (σίς 12 Δεκεμβρίου 1990) «χαλάει» ή όχι «ο κόσμος». Γράφει μόνο πώς «γύρω του (άπλώς) επικρατεί ή *άίσθηση* ότι χαλάει ο κόσμος». Καί έτσι ο ίδιος μου δίνει τό δικαίωμα νά θέσω τήν έξής σειρά έρωτημάτων: Πού παραπέμπει τό «γύρω» τού κριτικού, δηλαδή εκεί όπου «επικρατεί ή άίσθηση ότι χαλάει ο κόσμος»; Στόν προσωπικό του (οικογενειακό, συγγενικό, φιλικό κ.λπ.) κύκλο; Στόν επαγγελματικό του χώρο, δηλαδή αυτόν τών επαγγελματιών τής βιβλιοκριτικής; Ή στήν εφημερίδα όπου αυτός διατηρεί τή σελίδα του;

Άν ίσχύει αυτό τό τελευταίο καί έπειδή, ως γνωστόν, οι εφημερίδες

άσκουν *πολιτική*, ό συγκεκριμένος τρόπος μέ τόν όποιο είναι διατυπωμένη ή φράση τού κ. Κούρτοβικ έγειρεί αναπόφευκτα μιά νέα σειρά έρωτημάτων: Μήπως, κατά τόν κ. Κούρτοβικ πάντα, συνιστά πολιτική τής εφημερίδας ή δημιουργία (στους αναγνώστες της έν γένει) τής «αίσθησης» ότι «χαλάει ό κόσμος»; Όπότε ό βιβλιοκριτικός, όποχρεωμένος όπως είναι νά δεχτεί τήν πολιτική αυτή, επιλέγει ό ίδιος προσεκτικά τήν έν λόγω διατύπωση γιά νά εκφράσει διακριτικά τή *διαφοροποίησή του* άπ' αυτήν τήν πολιτική; Δηλαδή, άρα, γι' αυτόν τελικά δέν «χαλάει ό κόσμος»; Καί όταν, άμέσως μετά, δηλώνει ότι ό ίδιος «καλείται νά τοποθετηθεί», ή ποιός αυτός πού τού άπευθύνει τήν σχετική πρόσκληση; Είναι ή φλόγα εϋθύνης πού τόν καίει έσωτερικά ή μήπως είναι και πάλι, πολύ πιό πεζά όμως τώρα, ή ίδια εφημερίδα; Όπότε τό έν λόγω κάλεσμα είναι άπλώς ή (έπαχθής μ' αυτά τά δεδομένα και σ' αυτές τίς συνθήκες) πρόσκληση άν όχι έντολή νά εφαρμόσει αυτός στόν ιδιαίτερο τομέα τής επαγγελματικής του άρμοδιότητας τήν πολιτική τού έργοδότη του;

Τά σύνθετα αυτά έρωτήματα δέν άποτελούν λεπτομέρειες και βυζαντινισμούς. Τά όσα ίσχυρίζεται ό κ. Κούρτοβικ γιά «τους διανοούμενους» γενικά (συγχρονικά και διαχρονικά, όπως είπαμε) είναι τόσο συνταρακτικά ώστε καμιά προσπάθεια νά διευκρινιστούν οι συγκεκριμένοι όροι πού πλαισιώνουν και άρα καθορίζουν αυτά πού τό κείμενό του έχει επί τής ουσίας, νά πει δέν μπορεί νά είναι περιττή.

Άλλά, όπως ίσως ήδη θά άνέκραξε μέ έντεινόμενη άνυπομονησία ό ταλαίπαρος αναγνώστης τού παρόντος πονήματος, ποιά επιτέλους είναι αυτή ή ουσία;

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ

Ή έν λόγω ουσία είναι ή άπάντηση πού δίνει ό κ. Κούρτοβικ σέ ένα καιριο από κάθε άποψη έρώτημα, τό όποιο «όλο και συχνότερα άκούγεται τόν τελευταίο καιρό». Πρίν όμως αναφέρω αυτό τούτο τό έρώτημα — και άς μου συγχωρέσει ό άνυπόμονος αναγνώστης αυτή τήν τελευταία παρέμβαση, αλλά θεωρώ όποχρέωσή μου νά άναδείξω όσο καλύτερα μπορώ τόν πλούτο τών άποχρώσεων τού όποδειγματικού κειμένου τού κριτικού — όφείλω νά παρατηρήσω ότι ό κ. Κούρτοβικ παραλείπει νά διευκρινίσει τό πού ακριβώς άκούγεται και από ποιόν συγκεκριμένα διατυπώνεται τό έρώτημά του. Ή παράλειψη αυτή, σέ συνδυασμό μ' έναν ιδιαίτερα προσεκτικό χαρακτηρισμό τού ίδιου έρωτήματος (ό κ. Κούρτοβικ θεωρεί τό έρώτημά του

«δικαιολογημένο» μόνο σέ «μεγάλο βαθμό», ύπογραμμίζω έγώ) παραπέμπει εϋθέως στις μόλις παραπάνω διατυπωμένες άπορίες μου, πιστοποιώντας έτσι, γιά μιά άκόμη φορά, τήν ευαίσθητη πολιτική θέση στην όποία βρίσκεται ή «σελίδα» τού κριτικού και άρα — έμμεσα — τόν κίνδυνο πού τήν άπειλεί. Ή άνάγκη τού ίδιου νά προχωρήσει στην σύνταξη μανφέστου γίνεται έτσι περισσότερο κατανοητή.

Τό έρώτημα, λοιπόν, στό όποιο τό κείμενο - μανφέστο τού κ. Κούρτοβικ άναλαμβάνει νά άπαντήσει μέ τή μεγαλύτερη δυνατή πληρότητα είναι τό έξης συγκλονιστικό: «Γιατί ό "πνευματικός κόσμος", πού ύψωσε, έστω και καθυστερημένα, φωνή διαμαρτυρίας στην τελευταία φάση τού πασοκικού έκτραχλισμού τηρεί σιγή ίχθύος γιά τήν πολιτική συμπεριφορά τής σημερινής κυβέρνησης»;

Πρίν προχωρήσει στην άπάντηση, ό κριτικός φροντίζει νά άποσαφηνίσει τήν συγκυρία (ύπενθυμίζω ότι πρόκειται γιά τίς 12 Δεκεμβρίου 1990 και όχι γιά τίς 12 Ίανουαρίου 1991) έντός τής όποιίας τίθεται τό έρώτημά του. Γράφει λοιπόν ότι («ή κυβέρνηση) όχι μόνο διαιωνίζει γνωστές κακοδαιμονίες, ένώ έχουν έξαντληθεί τά όρια άντοχής πρός αυτές αλλά και επαναφέρει ή ύποθάλλει πρωτόγονες μορφές αυταρχισμού». Καί, λίγο παρακάτω, ότι πρόκειται σήμερα «γιά περιστολή τών άτομικών έλευθεριών, άνάμεσά τους τού ίδιου τού δικαιώματος έλευθέρης έκφρασης (ιδού, άπτά πλέον, ό κίνδυνος πού άπειλεί τήν σελίδα τού κ. Κούρτοβικ) και γιά άναβίωση άντιδραστικών θεσμών, μεθόδων και άντιλήψεων στόν ευαίσθητο (άναισθητα όμως άντιμετωπιζόμενο από τό κράτος, δηλαδή από όλες τίς κυβερνήσεις χάρω και όχι μόνον από τήν παρούσα) χάρω τής παιδείας». Είναι σ' αυτήν τήν συγκεκριμένη συγκυρία και γι' αυτούς ακριβώς τούς λόγους πού τό έρώτημα τού κ. Κούρτοβικ «είναι σέ μεγάλο βαθμό δικαιολογημένο».

Όμως, σπεύδει νά διευκρινίσει ό κ. Κούρτοβικ, τό έρώτημα είναι δικαιολογημένο. «Δυστυχώς μόνον ως πρός τήν δεοντολογική πλευρά» (ύπογραμμίζω έγώ). Ναι, «θεωρητικά οι πνευματικοί άνθρωποι θά έπρεπε πράγματι έξ όρισμού νά έχουν ιδιαίτερη ευαισθησία σέ ζητήματα παιδείας και πολιτικών δικαιωμάτων», γράφει αυτός και ύπογραμμίζω έγώ, αλλά, από τήν πλευρά τής συγκεκριμένης άνάλυσης τής συγκεκριμένης κατάστασης, τό έρώτημα είναι άδικαιολόγητο, γιατί, συνεχίζει ό ίδιος, «βασίζεται σέ μιά έντελώς άντιρεαλιστική έκτίμηση γιά τόν σημερινό χαρακτήρα τού "πνευματικού κόσμου" στην Έλλάδα και τού ρόλου του». Τό μανφέστο τού κ. Κούρτοβικ στοιχειοθετεί πειστικά αυ-

τήν τήν άπαισιόδοξη, άν όχι τελεσίδικα καταδικαστική θεώρηση.

Πρίν όμως προχωρήσει στό ζητούμενο, ό κ. Κούρτοβικ έξηγει, γιά νά μήν παρεξηγηθεί, ότι τά όσα γράφει κατά κανένα τρόπο δέν θέλουν νά καλέσουν «τους διανοούμενους» σέ μιάν «όλομέτωπη επίθεση έναντίον τής σημερινής κυβέρνησης» πράγμα πού «θά όδηγούσε στή μαζική ύποστήριξη (τους) πρός τό αντίπαλο πολιτικό σχήμα (στή μονοσθενή ή τή δισθενή έκδοχή του)». Ό κ. Κούρτοβικ, μέ τήν αίσθηση άντικειμενικότητας πού τόν διακρίνει, δέν θέλει νά πριμοδοτήσει πολιτικά κάποιο ή κάποια κόμματα τής αντιπολίτευσης έναντι τού κυβερνητικού. («Άς μου έπιτραπεί μόνο νά παρατηρήσω έδώ ότι, κατά τά άσθενή, ένδεχομένως, έλληνικά μου, οι όροι «μονοσθενής» και «δισθενής», τούς όποιους ό Κ. Τσουκαλάς εισήγαγε στην κοινωνιολογία άπ' τήν χημεία, ειδικά έδώ δέν σημαίνουν άπολύτως τίποτε. Μέ τό ίδιο δέ άσθημα άντικειμενικότητας και άνεξαρτησίας, διευκρινίζει λίγο παρακάτω, ακολουθώντας μέ παρησία και θάρρος τό μεταμοντέρνο πνεύμα τών καιρών, ότι κατά κανένα τρόπο δέν θέλει νά παραπέμψει στις «άναχρονιστικές άντιλήψεις περί στρατευμένης διανόησης», οι όποιες ούδέποτε προήγαγαν τήν κοινωνική δικαιοσύνη και τίς πολιτισμικές άξίες». Προχωρά δέ στην ιδιαίτερα πρωτότυπη θεώρηση τού μόνον άφου περιορίσει ρητά τό κατ' αυτόν πεδίο εϋθύνης «τών διανοούμενων» άποκλειστικά σ' αυτό πού όρίζουν οι «πολιτικές έλευθερίες και οι προσανατολισμοί τού έκπαιδευτικού συστήματος». Έκεί είναι πού «δοκιμάζονται ή ευαισθησία και ή άξιοπιστία τών έπωνύμων πνευματικών ανθρώπων», όπως και εκεί είναι πού ή «δημόσια συλλογική παρέμβασή τους θά είχε ιδιαίτερη βαρύτητα».

Δέν θέλω νά σταθώ καθόλου στην πολιτική λογική πού διέπει αυτόν τόν ιδιαίτερα πρωτότυπο περιορισμό τού πεδίου δοκιμασίας τής «ευαισθησίας» και τής «άξιοπιστίας» τών «διανοούμενων», όσο κι άν θεωρώ ότι ή λογική αυτή μπορεί νά άποδειχθεί έξαιρετικά ένδιαφέρουσα. Ήδη όποχρέωθηκα νά κάνω πολλές παρεκβάσεις και ό αναγνώστης τού πονήματός μου στό τέλος θά επαναστατήσει δικαιολογημένα, άδικώντας έτσι τό μανφέστο τού κ. Κούρτοβικ, χωρίς αυτό τό τελευταίο νά φταίει έν προκειμένω σέ τίποτε. Έρχομαι λοιπόν άμέσως στή θεώρηση τού κ. Κούρτοβικ αυτήν καθ' έαυτήν.

Η ΘΕΩΡΗΣΗ

Οι ιστορικές αίτιες και οι δομικές συνθήκες, οι όποιες όδηγησαν και όδη-

γούν τους «διανοούμενους» στή σημερινή τους κατάντια, αναλύονται απ' τόν κ. Κούρτοβικ σέ τρία στάδια: πρώτο στάδιο, διαχρονική θεώρηση, δεύτερο στάδιο, συγχρονική θεώρηση, τρίτο στάδιο, εμπειρικά παραδείγματα πού επιβεβαιώνουν τή θεώρηση.

Ἡ διαχρονική διάσταση τῆς θεώρησης ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Στή σύγχρονη Ἑλλάδα», γράφει ὁ κριτικός, «ὅπως διαμορφώθηκε μετά τό 1922, οἱ διανοούμενοι δέν ὑπῆρξαν γενικά ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ἦταν ἔτοιμοι νά πάνε κόντρα στό ρεῦμα». Περισσότερα θεωρητικά ἢ πραγματολογικά στοιχεία γι' αὐτή του τή θέση ὁ ἴδιος δέν δίνει ἀλλά τήν ἐξειδικεύει ἐγγλωττα καί τήν ἀναπτύσσει πειστικά μέ τρόπο πού ἀξίζει, πιστεύω, νά παραθεθεῖ in extenso:

«Ἡ ἐνδοτικότητα τούς (τῶν διανοουμένων) στούς συρμούς καί ἡ τάση τούς γιά "ἔνταξη" ἦταν μεγαλύτερες ἀπ' ὅσο θά θέλαμε νά πιστεῦσαμε. Ἐτσι, ἀφοῦ στήν δεκαετία τοῦ '30 ἐρωτοτρόπησαν μέ τόν φασισμό καί τίς "ἰδεολογίες τοῦ αἵματος καί τῆς γῆς", ἔγιναν ξαφνικά τό 1940 στρατευμένοι (καί ἐπιστρατευμένοι) ἀντιφασίστες πατριώτες (γιά τόν μεταξικό φασισμό δέν τούς εἶχε καεῖ καρφί) στή συνέχεια καί γιά τρεῖς δεκαετίες, οἱ περισσότεροί τούς συνέδεσαν τίς τύχες τούς μέ τήν πολύ δημοφιλή, σχεδόν παλλαϊκή τότε ὑπόθεση τῆς Ἀριστερᾶς, καί ὑπῆρξαν σχεδόν ἀπό τούς πιό πειθῆνιους ὁπαδοῦς τῆς ἐκάστοτε κομματικῆς γραμμῆς. Ἡ σχετικά μεγάλη διάρκεια καί οἱ τραγικές γιά τούς ἴδιους συνέπειες αὐτῆς τῆς τελευταίας περιπέτειάς τούς δημιούργησαν τήν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ φυσική θέση τῶν διανοουμένων εἶναι ἀνάμεσα στίς δυνάμεις "τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς προόδου"».

Ἄς σταθοῦμε γιά λίγο ἐδῶ. Ὅχι βέβαια γιά νά κάνουμε κριτική ἀλλά ἀπλῶς γιά νά ἀποπειραθοῦμε νά χωνέψουμε (ἐγώ μαζί μέ τούς κατά τεκμήριο «διανοούμενους» ἀναγνώστες τοῦ παρόντος) τήν τολμηρή ἀποψη τοῦ κριτικοῦ μέ τήν εὐρεία (δηλαδή, μὴ μικροσκοπική) ματιά καί τή μεγάλη (δηλαδή, μὴ μικροσκοπική) καρδιά.

Μᾶς λέει λοιπόν ὁ κ. Κούρτοβικ πῶς «οἱ διανοούμενοι» ἀφοῦ ἐρωτοτρόπησαν μέ τό φασισμό, ἀδιαφορώντας ὡστόσο γιά τή μεταξική ἐγχώρα ἐκδοχή του, ἔγιναν ξαφνικά ἀντιφασίστες πατριώτες. Καί κατόπιν οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς συνέδεσαν τίς τύχες τούς μέ τήν Ἀριστερά ἐπειδή ἡ ὑπόθεσή της ἦταν πολύ δημοφιλῆς. Αὐτά τὰ ἔκαναν «οἱ διανοούμενοι» γενικῶς. Καί τὰ ἔκαναν συλλήβδην, ἀθρόως καί κατά συρροήν. Δηλαδή ὁ Πα-

λαμάς, ὁ Γληνός, ὁ Τσάτσος, ὁ Δελμούζος, ὁ Σεφέρης, ὁ Κανελλόπουλος, ὁ Βάρναλης, ὁ Θεοτοκάς, ὁ Καραγεώργης, ἡ Παπαδάκη, ὁ Μπάτσης, ὁ Θεοδωρακόπουλος, ὁ Τζίμας, ὁ Ἐμπερικός, ἡ Κάλλας, ὁ Κάλας, ὁ Παπανούτσος, ὁ Μινωτής, ὁ Παρθένος, ὁ Λέων Μελάς, ὁ Κακριδής, ὁ Βενέζης, ὁ Καραγάτσης, ἡ Κοτοπούλη, ὁ Ἰμβριώτης, ὁ Μυριβήλης, ὁ Βουρνᾶς, ἡ Παξινού, ὁ Ρίτσος, ὁ Αὐγέρης, ὁ Τσαρούχης, ὁ Κιτσίκης, ὁ Τσίρκας, ὁ Τερζάκης, ὁ Κριτικός, ὁ Μινωτής, ὁ Λίνος Πολίτης, ὁ Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου (γιατί ὄχι), ὁ Ἐγγονόπουλος, ὁ Φῶτος Πολίτης, ὁ Σβροῦνος, ὁ Ἀποστολόπουλος, γιά νά ἀναφέρω ἔτσι σκόρπια ὀρισμένα ὀνόματα «διανοουμένων» πού δέν ζοῦν, ἐρωτοτρόπησαν μέ τό φασισμό (ἀδιαφορώντας γιά τόν Μεταξά), στρατεύθηκαν (καί ἐπιστρατεύθηκαν) ξαφνικά ὡς ἀντιφασίστες πατριώτες καί συνέδεσαν τίς τύχες τούς μέ τήν Ἀριστερά (ἐπειδή ἡ τελευταία εἶχε γίνει πολύ δημοφιλῆς) παραμένοντας ὡστόσο πειθῆνιοι ὁπαδοί τῆς ἐκάστοτε κομματικῆς γραμμῆς. Ἄρα, νομίζω πῶς τό κατάλαβα. Ἐπειδή δέ ὁ κ. Κούρτοβικ ἀναφέρεται ρητά καί σέ «συλλογικές παρεμβάσεις», συμπεραίνω ὅτι ἡ θεώρησή του συνεπάγεται ἐπιπλέον ὅτι ἡ Ἐνωση Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν (ἡ ὁ,τι τελοσπάντων «κάλυπτε» τόν ἀντίστοιχο «χῶρο» στίς περιόδους πού περιλαμβάνει ἡ θεώρηση), ἡ Ἐνωση Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, λοιπόν, ὁ ΣΕΗ, ἡ ΟΛΜΕ, ἡ ΕΠΟΝ, ἡ ΕΣΗΕΑ, ἡ ΚΟΑ (μιλῶ γιά τήν κρατική ὀρχήστρα καί ὄχι γιά κομματική ὀργάνωση), ἡ Ἐπιθεώρηση Τέχνης, ὁ Ζυγός, οἱ Ἐποχές, ἡ ἈΣΚΤ, ἡ Νέα Ἐστία, ἡ ΟΙΛΕ, τό ΔΕΠ τῆς ΑΣΟΕΕ (ἡ τὰ ἀντίστοιχά τους) ἐρωτοτρόπησαν μέ τό φασισμό, ξαφνικά στρατεύθηκαν (καί ἐπιστρατεύθηκαν) στόν πατριωτικό ἀντιφασιστικό ἀγῶνα κ.λπ. Τώρα μάλιστα. Νομίζω πῶς κατάλαβα τή διαχρονική διάσταση τῆς θεώρησης τοῦ κ. Κούρτοβικ ἀκόμη καλύτερα.

Ἡ συγχρονική διάσταση τῆς θεώρησης τοῦ κριτικοῦ εἶναι πιό λιτή: «Ὁ πνευματικός ἀνθρώπος στήν Ἑλλάδα εἶχε, βέβαια, ἀνεκαθεν καλές σχέσεις μέ τό κράτος, τοῦ ὁποῦ κατά κανόνα ἦταν ὑπάλληλος». Ἡ περισσότερο ἐξειδικευμένα: «Ὁ πνευματικός κόσμος ἀπορροφᾶται ὅλο καί πιό πολύ ἀπό τό κράτος, ἐξαρτᾶται ὅλο καί πιό πολύ ἀπό τόν κρατικό προϋπολογισμό, ἀποκτᾶ ἐπαγγελματικό χαρακτήρα καί συνείδηση, κινητοποιεῖται πιό περισσότερο γιά νά ὑπερασπίσει δικά του συμφέροντα παρά πνευματικές ἀξίες».

Ἦς θά ὀφείλει, ἡ θεώρηση τοῦ κ. Κούρτοβικ διαθεθεῖ καί ἐξήγηση γιὰτί οἱ λιγότερο δξυδερκεῖς ἀπό τόν ἴδιο παρατηρητές τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων παρέμεναν μέχρι σήμερα (μέχρι

τίς 12 Δεκεμβρίου 1990, γιά τήν ἀκρίβεια) τυφλοὶ ἀπέναντι σέ αὐτές τίς ἐξελίξεις καί σέ αὐτά τὰ γεγονότα: Αὐτό συνέβαινε, ἀπλούστατα, γιὰτί ὑπῆρχε στήν ἐξουσία ἓνα «ἀριστερώνυμο κόμμα πού εἶχε κατανοήσει τέλεια (ὑπογραμμίζει ὁ κ. Κούρτοβικ) τόν μετασχηματισμό τῶν διανοουμένων καί τόν ἐκμεταλλευόταν ἐπιδέξια γιά τούς δικούς του σκοπούς». Ἡ ἐξήγηση εἶναι ὄντως ἀπλή, τόσο ἀπλή ἀλλά συνάμα καί τόσο εὐρηματική, ὥστε σ' ἐμένα τουλάχιστον δέν θυμίζει τίποτε λιγότερο ἀπό τό ἱστορικό αὐγὸ τοῦ Κολόμβου.

Τό τρίτο στάδιο τῆς θεώρησης τοῦ κ. Κούρτοβικ ἀποτελεῖται, ὅπως εἶπαμε, ἀπό τήν παράθεση τῶν παραδειγμάτων πού ἐπιβεβαιώνουν τή θεώρησή του. Τά παραδείγματα αὐτά εἶναι μόνον τέσσερα. Ἄλλά εἶναι ἐπιλεγμένα μέ τέτοιο τρόπο ὥστε τό καθένα ἀπό αὐτά νά ἐπιβεβαιώνει καί μιά διαφορετική πλευρά τῆς σύνολης θεώρησης τοῦ κριτικοῦ. Καί τὰ τέσσερα παραδείγματα ἀφοροῦν δημόσιες τοποθετήσεις «διανοουμένων».

Τό πρῶτο παράδειγμα ἀναφέρεται στή «κοινή διακήρυξη» μέ τήν ὁποία «97 προσωπικότητες τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐξέφρασαν (τόν Μάιο τοῦ 1989) τήν ἀνησυχία τους γιά τόν ἐκφυλισμό τοῦ δημοσίου βίου στά πλαίσια τοῦ σκανδάλου Κοσκωτά». Τό πρῶτο αὐτό παράδειγμα ἀποδεικνύει τόν πολιτικό καιροσκοπισμό «τῶν διανοουμένων»: («Ὁ»πως ὑποστήριξαν πολλοί (ὄχι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα, ὅπως φάνηκε ἐκ τῶν ὑστέρων), (ἡ πράξη αὐτή) ἀποτελοῦσε ἔμμεση παρέμβαση ὑπέρ τῆς συντηρητικῆς παράταξης, (δηλαδή) τῆς διαφαινόμενης νικητριάς τῶν ἐκλογῶν».

Τό δεύτερο παράδειγμα ἀναφέρεται στήν «κινητοποίηση (τό 1982) ἐναντίον τῆς καθιέρωσης τοῦ μονοτονικοῦ καί τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων στά γυμνάσια». Τό παράδειγμα αὐτό πιστοποιεῖ τήν «βαθιά συντηρητική» φύση «τῶν διανοουμένων» ἐν γένει. (Ὡς ἐνθυμίζουσα «νοοτροπία ἱερατείου» τήν καυτηριάζει ἀνελέητα ὁ κριτικός).

Τό τρίτο παράδειγμα προξενεῖ, σέ πρώτη τουλάχιστον ματιά, ἐκπληξη γιὰτί ἀναφέρεται σέ μιά διáιρεση στούς κόλλπους «τῶν διανοουμένων» μέ κίνδυνο νά παραπλανηθεῖ ὁ ἀναγνώστης καί νά νομίσει, τουλάχιστον πρὸς στιγμήν, ὅτι τελικά «οἱ διανοούμενοι» δέν ἀποτελοῦν σῶμα συμπαγές καί ἐνιαῖο. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει κανένας λόγος ἀνησυχίας. Ὅπως ἀποδεικνύει πειστικά ἡ διατύπωση τοῦ παραδείγματος, ἡ ἐν λόγω διáιρεση εἶναι μόνον ἐπιφανειακή καί δέν διακυβεύει σέ τίποτε τό συμπάγες καί τό ἐνιαῖον τῆς θεώρησης τοῦ κ. Κούρτοβικ. Ἀντιγράφω:

«Τό 1985, μετά τήν "ἱστορική ρή-

ξη” τής 9ης Μαρτίου, βλέπουμε τούς μισούς “επώνυμους” (αξιόπροσεκτη είναι και ή μέθοδος μέτρησης πού ακολουθεί ή κριτικός) νά υπογράφουν κοινή δήλωση αποδοκιμασίας γιά τόν τρόπο αποπομπής του Καραμανλή (προσοχή: όχι γιά τόν πολύ πιό σκανδαλώδη τρόπο εκλογής του Σαρτζετάκη!) (όμολογώ ότι ή σημασία αυτής τής τόσο λεπτής διάκρισης στην όποια έφιστά τήν προσοχή μας ή κριτικός — χρησιμοποιώντας μάλιστα και ένα πολύ ευγλωττο θαυμαστικό— μου διαφεύγει απολύτως) και τούς άλλους μισούς νά οργανώνονται στίς “έπιτροπές στήριξης” του ΠΑΣΟΚ (πού σχεδόν τό άγνοούσαν τέσσερα χρόνια πρωτύτερα), αλλά έχει πιά δημιουργήσει τήν πελατεία του στόν “πνευματικό κόσμο” έπειτα από τήν πρώτη τετραετία του ως κυβέρνηση.

“Αρα «οί διανοούμενοι», τουλάχιστον σέ ό,τι αφορά τόν έγγενή πολιτικό καιροσκοπισμό τους, εξακολουθούν νά είναι ένα. Οί έσωτερικές διαφοροποιήσεις τους δέν αποτελούν παρά άσήμαντα έπεισόδια, απολύτως έξαρτημένα από τήν έκάστοτε συγκυρία.

Τό τέταρτο και τελευταίο παράδειγμα του κ. Κούρτοβικ αναφέρεται στην «κοινή δήλωση ύποστήριξης προς τόν Νάσιουτζικ» από 23 «επώνυμους». Τό παράδειγμα αυτό ή κριτικός τό εκλαμβάνει ως «αποθέωση» (τής θεώ-

ρησης του, φαντάζομαι) γιατί δείχνει ανάγλυφα τήν συντεχνιακή ύφή «των διανοουμένων».

* * *

Μέ αυτήν τήν αποθέωση ή θεώρηση του κ. Κούρτοβικ ούσιαστικά τελειώνει. Τό θεώρημά του αποδείχθηκε πλέον πλήρως και άκαταμάχητα: “Οντας κρατικοδίαιτοι, βαθιά συντηρητικοί, πολιτικά καιροσκόποι και συντεχνιακά ιδιοτελείς τουλάχιστον από τό 1922, «οί διανοούμενοι» «μιλούν πολύ ευγλωττα μέ τή σημερινή σωπή τους... Οί ένδιαφερόμενοι (δηλαδή τά θύματα) πρέπει νά πάσουν νά περιμένουν βοήθεια από εκεί άπ’ όπου δέν θά έρθει ποτέ» είναι ή άκροτελευτία, ιδιαίτερα πικρή μέσα στόν ρεαλισμό της, διαπίστωση του μανιφέστου του.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: ΜΙΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΗ

Θα μπορούσα νά τελειώσω τό πόνημά μου εδώ. Δηλαδή έχοντας έπισημάνει όσο μου ήταν δυνατόν τήν πρωτοτυπία τής σύλληψης και τήν άδρότητα τής εκτέλεσης του μανιφέστου του κ. Κούρτοβικ και έχοντας αντίστοιχα έξαρει τό άπαράμιλλο σθένος του ίδιου νά θίξει επιτέλους, μόνος αυτός, τούς έν πλήρη άσυλία διατελούντες «διανοούμενους». (Άλήθεια, ποιός άλλος

θά τολμούσε ποτέ νά άγγίξει, και μάλιστα μέ τό εύρος τής ματιάς και τή γενναιοδωρία τής καρδιάς του κ. Κούρτοβικ, ένα τόσο ένιαίο, τόσο στενά συντεχνιακά άρθρωμένο, τόσο πολιτικά προστατευμένο, και άρα τόσο πανίσχυρο σώμα όπως αυτό;). Θα μπορούσα, λέγω, νά σταματήσω εδώ άφιερώνοντας μέ θαυμασμό τό μανιφέστο του κ. Κούρτοβικ ως παρακαταθήκη στην άγωνιζόμενη σήμερα (12 Ιανουαρίου 1991) μαθητώσσα νεολαία, από τούς κόλπους τής όποίας δέν θά λείψουν νά αναδειχθούν οί νέοι, ποιοτικώς άσύγκριτα άνώτεροι, όπως όλοι θέλουμε νά έλπίζουμε, διανοούμενοι. (Έδώ νομίζω πως δέν χρειάζονται εισαγωγικά).

Θά μπορούσα νά σταματήσω εδώ, όμως κάτι μέ έμποδίζει. Καί μάλιστα αυτό τό κάτι δέν είναι ένα, είναι δύο. Τό πρώτο είναι κάτι από τό κείμενο του ίδιου του κ. Κούρτοβικ πού δέν μέ αφήνει νά ήσυχάσω. Τό δεύτερο είναι κάτι πού μέ αφορά προσωπικά και αισθάνομαι τήν ανάγκη νά έξομολογηθώ. Καί αρχίζω από τό πρώτο.

Γράφει ή κ. Κούρτοβικ προς τό τέλος του μανιφέστου του: «Προσωπικά, δέν θά τό θεωρούσα τραγωδία αν έλειπαν οί συλλογικές παρεμβάσεις των πνευματικών ανθρώπων, ακόμη και αν ήταν “προοδευτικές”. Βρίσκω ότι είναι σημαντικότερο, γνησιότερο και βαθύτερο νά εκφράζεται ή άγωνία του πνευματικού δημιουργού γιά τήν πορεία του τόπου του και του κόσμου στό έργο του, στά βιβλία του, στά

τραγούδια και στή μουσική του, στίς ταινίες του, στά γλυπτά του και στους πίνακές του». 'Η άνησυχία που έν προκειμένω μέ διακατέχει όφείλεται στην άδυναμία μου νά έρμηνεύσω τό άπόσπασμα αυτό. 'Η, άκριβέστερα, μπορώ νά τό έρμηνεύσω μόνο μέ δύο τρόπους, άπό τούς όποιους, όμως, ό καθένας άντιφάσκει ρητά μέ τό σύνολο μανιφέστο του κ. Κούρτοβικ. Νά έξηγήσω άμέσως τί θέλω νά πώ.

'Ο πρώτος τρόπος έρμηνείας πού μπορώ νά φανταστώ διαβάζει τό άπόσπασμα ως μιά σχετικά σεμνή αλλά ώστόσο έπαρκή έκφραση μιάς ζντανωφικής θεώρησης τής τέχνης και του πολιτισμού γενικώς. ('Ο κ. Κούρτοβικ προτρέπει, έμμεσα τουλάχιστον, τούς δημιουργούς νά έκφράσουν στά έργα τους συγκεκριμένα τήν άγωνία τους γιά τήν πορεία του τόπου και κόσμου και νά σιωπήσουν ώς προς όλα τά άλλα). 'Ομως, δέν μπορώ παρά νά θεωρήσω μιά τέτοια έρμηνεία άπαράδεκτη γιατί άντιφάσκει άπολύτως μέ τήν μεταμοντέρνα άντίληψη ενάντια στή στρατευμένη τέχνη πού ρητά, όπως άνέφερα πιά πάνω, υιοθετεί ό κ. Κούρτοβικ.

'Η δεύτερη έρμηνεία πού μπορώ νά φανταστώ μου προξενεί άκόμη μεγαλύτερη άνησυχία: Τό παραπάνω άπόσπασμα, έκδηλώνοντας τή σαφή προσωπική προτίμηση του κ. Κούρτοβικ στή σιωπή τών διανοουμένων άνέναντι στά δημόσια πράγματα γενικώς (όπως μόλις είδαμε, ό κριτικός, υπό όρισμένους όρους, βρίσκει κάτι τέτοιο «σημαντικότερο, γνησιότερο και βαθύτερο») άποτελεί τήν πλήρη και ολοκληρωτική άρνηση του συνόλου μανιφέστου του ίδιου: Αυτό, όπως διεξοδικά και ίσως κουραστικά είδαμε μαζί στίς σελίδες πού προηγούνται, δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά στηλιτεύει μέ ζέον πάθος και άποστομωτική παρρησία μιά τέτοια σιωπή. Μήν ξεχνάμε και τόν εβγλωττα τίτλο του μανιφέστου: «Μιλούν, κι άς σιωπώνουν». Πώς μπορεί νά έρμηνευθεί λοιπόν μιά τέτοια καταλυτική άντίφαση;

Τό μόνο πού μπορώ νά ύποθέσω είναι ότι ό κ. Κούρτοβικ, συνειδητοποιώντας πός τό τέλος του μανιφέστου του τή δύναμη του άντιπάλου του («τών διανοουμένων» γενικώς), έφτασε μέ άπογοήτευση αλλά και ρεαλισμό στό συμπέρασμα ότι τά όσα σημαντικά έλεγε κι είχε άκόμη νά πεί θά πήγαιναν σέ ότα μή άκουόντων, δηλαδή γράφονταν στό βρόντο. 'Ετσι, γιά νά κάνει τούς 'Ελληνες νά άκούσουν, άποφάσισε, άν όχι νά αυτοπυρποληθεί, τουλάχιστον νά κάψει μεταφορικά, μέσα σέ μιά έξαρση αυτοθυσίας, τό πολύτιμο πνευματικό του τέκνο, τό ίδιο του τό μανιφέστο (άν όχι και όλόκληρη τή σελίδα του στην «'Ελευθεροτυπία»). Αυτό, τώρα, μου φέρ-

νει στό νου μιά ιστορία από τά βάθη του παρελθόντος. Πρίν από κάμποσους αιώνες, ό 'Ηρόστρατος πυρπόλησε ένα από τά θαύματα του κόσμου γιά νά δοξάσει τό όνομά του. (Και τό κατάφερε ό άφιλότιμος!). Κατά τήν παρούσα έρμηνεία, ή πράξη του κ. Κούρτοβικ μπορεί μέν νά μοιάζει μέ τήν πράξη του 'Ηρόστρατου, αλλά είναι άπείρως σημαντικότερη, άπείρως πιά άνιδιοτελής και άπείρως πιά ήρωική. 'Ο κ. Κούρτοβικ δέν πυρπολεί έναν ναό πού του είναι προσωπικά άδιάφορος γιά νά δοξάσει τό όνομά του. 'Οχι. Αυτός καιεί τό ίδιο τό πνευματικό του τέκνο γιά νά κάνει τούς 'Ελληνες νά συνειδοποιήσουν μέ αυτήν του τήν ήρωική όσο και άνιδιοτελή πράξη αυτοθυσίας (άνιδιοτελή γιατί αυτή, δυστυχώς, δέν έξασφαλίζει ότι τό όνομα του κ. Κούρτοβικ θά δοξάζεται εις τούς αιώνας τών αιώνων) κάτι τό άπολύτως καιριο γιά τόν πολιτισμό τους όλόκληρο: Τό τί φαρμακερό φίδι είναι «οί διανοούμενοι» πού τρέφουν στό κόρφο τους. Μ' αυτήν τήν έννοια, ή αυτοκαταστροφή του μανιφέστου του κ. Κούρτοβικ είναι άπείρως πιά άποτελεσματική από τό ίδιο τό μανιφέστο αυτό. 'Η πράξη του κραυγάζει τό «διανοούμενοι, ντροπή σας!» πολύ πιά έντονα και πολύ πιά εβγλωττα από τήν όποιαδήποτε φράση του ίδιου.

Τώρα πού έχω μπροστά μου και τίς δύο έρμηνείες, ή δεύτερη μου φαίνεται ή σωστή. 'Ο κ. Κούρτοβικ δέν είναι τελικά ένας ζντανωφικός πού δέν τό ξέρει. Είναι ένας άλτρουιστής 'Ηρόστρατος πού θυσιάζει γιά καλό σκοπό ό,τι πολυτιμότερο διαθέτει.

Τό άλλο πού αισθάνομαι τήν άνάγκη νά έκθέσω εδώ τελειώνοντας είναι, όπως μόλις άνέφερα, μιά προσωπική έξομολόγηση. Νάτη: 'Όσο έγραφα τό πόνημά μου αυτό, γινόταν ή μαθητική έξεγερση και άκολουθούσαν τά γνωστά γεγονότα. (Δηλαδή χαλούσε ό κόσμος, όπως θά 'λεγε και ό κ. Κούρτοβικ). Και έξομολογούμαι ότι μου γεννήθηκε έντονα ό πειρασμός ν' άφήσω ήσυχο τόν κ. Κούρτοβικ και τό μανιφέστο του και ν' άσχοληθώ μέ άλλα, σοβαρότερα πράγματα. 'Ομως ή επαγρύπνηση του φίλου Μάμπη Γολέμη μέ άπέτρεψε συνφερόντάς με. Έυτυχώς. Γιατί οι έξεγερμένοι μαθητές και οι έξεγερμένες μαθήτριες έχουν άνάγκη νά γνωρίζουν περισσότερο ίσως από τόν καθένα τί άκριβώς κουμάσι είναι οι 'Ελληνες «διανοούμενοι». Και τί μπορεί νά τούς πληροφορήσει καλύτερα από τό μανιφέστο του κ. Κούρτοβικ; 'Ερωτώ. Και άπάντηση, βέβαια, δέν βρίσκω.

13 'Ιανουαρίου 1991

Νέα Οικολογία

Τεύχος 76, Φεβρουάριος 1991

Μηνιαία επιθεώρηση, Μαυρομιχάλη 39, Αθήνα 106 80, τηλ. 36.19.837

Πολιτικά κείμενα των Μιχάλη Μοδινού, Ανδρέα Παππά, Ιωάννας Δέδε, Κωστή Γκάρτζου, Ελένης Πορτάλιου

Δημήτρης Κωστόπουλος, ΠΛΗΘΟΙ ΚΑΙ ΚΕΡΑΜΟΙ

Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, Οι ΗΠΑ στον Περσικό

Μιχάλης Τζιώτης, Αυτοί οι ακατάληπτοι καταληψίες

Ειρήνη Λαμπρούση, Η Σ.Β.Ι. στον Αστακό
Γιώργος Βοϊκλής, Οικονομική πολιτική και καταναλωτικό κίνημα

Ελένη Λαβύ, Η διάσωση της Γης
Πέτρος Μπρούσαλης, Το πουνάρι Κ.Π., Η αλήθεια για τα πειραματόζωα
Θανάσης Βαλαβανίδης, Η ρύπανση των εσωτερικών χώρων
Νίκος Δημόπουλος, Νόσος των λεγεωναρίων ή ασθένεια του αιρ - κοντίσιον

Μιχάλης Μοδινός, Ο εκσυγχρονισμός της φτώχειας

Γιάννης Παρασκευόπουλος, Η πόλη και το παιδί

Γιώργος Ριζούλης, Για τη φυσιογνωμία της πολιτικής οικολογίας
Δημητριάς, Γεωγραφία νεωτερική

Βιβλιοκριτική των Γιάννη Σακιάτη, Μιχάλη Προμπονά, Σπύρου Κακουριώτη

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ - ΔΙΕΘΝΗ των Α. Μπαλά, Θ. Παπακωνσταντίνου, Λ. Γαβριλάκη κ.ά.

Η ΕΥΡΩΠΑ·Ι·ΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ

μιά συζήτηση με τον Μιχάλη Παπαγιαννάκη και τον Πέτρο Ρυλμόν

«Δέν είμαστε εθνικιστές. Είμαστε σοσιαλιστές. Γι' αυτό και δέν ζητήσαμε τήν απομόνωση, αλλά τή σύνδεση του εργατικού μας κινήματος με κείνο των χωρών τής Δυτικής Εϋρώπης. Γιατί ή υπόθεση του σοσιαλισμού είναι κοινή γιά όλους».

(ἀπόσπασμα από προκήρυξη Ἀνένταχτων Κομμουνιστῶν πού κυκλοφόρησε όταν τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ συζητοῦσε τήν μετεξέλιξή του). Ὑπάρχει στά γραφεῖα του ΠΟΛΙΤΗ.

Τά σχετικά με τήν εϋρωπαϊκή ἐνοποίηση θέματα είναι πάλι ἐπίκαιρα. Αὐτή τή στιγμή λειτουργοῦν δύο Διακυβερνητικές Συνδιασκέψεις πού προετοιμάζουν ή μία τήν οικονομική και νομισματική ἐνωση και ή ἄλλη τήν πολιτική ἐνωση. Ἐπειδή πιστεύουμε ὅτι οἱ ἀριστεροί πρέπει νά νοιάζονται γι' αὐτά τά θέματα, ζητήσαμε ἀπό τόν Μιχάλη Παπαγιαννάκη και τόν Πέτρο Ρυλμόν συζητήσουν μαζί μας. Ἐνα μέρος ἀπό τήν κουβέντα αὐτή, πού ἐγινε τήν παραμονή τής Πρωτοχρονιάς και κράτησε τρεῖς ὥρες, παρουσιάζουμε στό παρόν τεῦχος. Ζητοῦμε συγγνώμη ἀπό τούς συνομιλητές μας γιά τίς ἀναγκαῖες, λόγω περιορισμένου χώρου, περικοπές.

Χ.Γ.

ΘΑ ΚΑΡΙΤΟΦΟΡΗΣΟΥΝ ΟΙ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΕΙΣ

ΠΟΛΙΤΗΣ: Θά ἴλεγα νά ἀρχίσουμε τή συζήτηση με μία πρόβλεψη. Ποιές βλέπετε νά είναι οἱ προοπτικές των συνδιασκέψεων με βάση ὅσα ξέρομε μέχρι σήμερα γιά τίς θέσεις των χωρῶν-μελών, οἱ ὁποῖες, πρέπει νά παρατηρησῶ, μεταβάλλονται διαρκῶς;

Παπαγιαννάκης: Ἀκριβῶς ἐπειδή οἱ θέσεις ἀλλάζουν πάρα πολύ γρήγορα είναι δύσκολες οἱ προβλέψεις. Ὁ λόγος πού οἱ θέσεις ἀλλάζουν είναι ὅτι μέχρι τώρα τά θέματα τής οικονομικῆς και νομισματικῆς ἐνωσης (ΟΝΕ) και τής πολιτικῆς ἐνωσης ἦταν θεωρητικά, ἐνῶ τώρα ἦρθε ή «στιγμή τής ἀλήθειας» πού λένε στήν ταυρομαχία. Ἄρχισαν οἱ συνδιασκέψεις, οἱ ὁποῖες ἔνα πράγμα ἔχουν ὡς ἐντολή: νά φτάσουν σέ κάποια ἀναθεώρηση των Συνθηκῶν τής Ρώμης. Ἡ ἐντολή πού δόθηκε στους κυβερνητικούς παράγοντες των διαφόρων χωρῶν είναι νά ἔχουν ὀλοκληρώσει τίς προτάσεις τους σέ συγκεκριμένη ἡμερομηνία, ὥστε νά κυρωθοῦν ἀπό τά ἔθνη κοινοβούλια μέχρι τό τέλος του 1992. Αὐτό, λοιπόν, θά γίνει.

Τώρα ἐπί τής οὔσιας, νομίζω ὅτι θεωρεῖται περίπου βέβαιο ὅτι θά ἔχουμε μία μορφή ΟΝΕ, ἐνῶ γιά τήν πολιτική ἐνωση τά πράγματα είναι πιά «φλοῦ». Πάντως ἐγώ πιστεύω ὅτι είναι τόσο μεγάλη ή πρόκληση τής διεθνούς πολιτικῆς κατάστασης, ἰδιαίτερα μετά τήν κατάρρευση των καθεστῶτων τής Α. Εϋρώπης, ὥστε θά ἔχουμε σημαντικά ἀποτελέσματα και στήν πολιτική ἐνωση. Ἀναγκαστικά θά ὑπάρξει μία φυγή «πρός τά μπροστά», «πρός τά σκοτεινά» ἔστω.

Ρυλμόν: Ἐγώ εἶμαι λιγότερο αισιόδοξος και πιστεύω ὅτι θά ὑπάρξουν προβλήματα και με τήν ΟΝΕ. Μπορεῖ, κατά τή γνώμη μου, νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι κατά τήν περίοδο πού ἔρχεται, ὀρισμένες μεγάλες χώρες, ὅπως π.χ. ή Ἰσπανία, θά προβάλουν νέες διεκδικήσεις. Θά ἀντιμετωπίσουν μ' ἔνα διαφορετικό τρόπο ἀπ' ὅ,τι μέχρι σήμερα τήν ΟΝΕ, δεδομένου ὅτι ή προσπάθεια συμμετοχῆς τους σ' αὐτήν δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα στίς οικονομίες τους. Μποροῦμε, λοιπόν, νά ποῦμε, ὅτι, ἐνῶ ἀπ' τή μιά μεριά ἀναγκαστικά συγκεκριμενοποιεῖται ή πορεία πρὸς κάποιους μηχανισμούς και θεσμούς ἐνοποίησης, οικονομικούς και πολιτικούς, ἀπ' τήν ἄλλη ἐμφανίζονται ὀρι-

σμένα ὀξυμένα προβλήματα, τά ὁποῖα δέν ἀφοροῦν μόνο τήν Ἑλλάδα ὡς ἀκραία περίπτωση, ἀλλά και ἄλλες χώρες τής Κοινότητας.

Εἰδικότερα γιά τήν νομισματική ἐνωση, νομίζω ὅτι δέν ἔχει λυθεῖ τό πρόβλημα τής βιωσιμότητάς της. Γιά τήν Ἑλλάδα θεωρῶ ὅτι είναι ἀδιανόητο, με τήν γνωστή πορεία τής οικονομίας, νά ὑπάρξει μία σταθερή σχέση μεταξύ τής δραχμῆς και των ἄλλων εϋρωπαϊκῶν νομισμάτων. Νομίζω, ὁμως, ὅτι τό ἴδιο τό πρόβλημα ἰσχύει γιά τήν ἰσπανική πεσέτα και ἴσως γιά τό πορτογαλικό ἔσκούδο.

Παπαγιαννάκης: Καταλαβαίνω τήν ἐπιφυλακτικότητα του Ρυλμόν, ἰδιαίτερα γιά τήν Ἑλλάδα, ἀν και ἐγώ εἶμαι λιγότερο ἐπιφυλακτικός. Νά πῶ κατ' ἀρχήν ὅτι πράγματι δέν ἔχει λυθεῖ τό ζήτημα ἀν ή νομισματική ἐνωση είναι βιώσιμη. Είναι σαφές ὁμως είναι ὅτι τήν θέλουν, τήν θέλουμε. Ὑπάρχει γενική συμφωνία σέ ὄλες τίς πολιτικές δυνάμεις σέ εϋρωπαϊκό ἐπίπεδο. Ἄκωμα και ή κομμουνιστική ὀμάδα στό Εϋρωκοινοβούλιο, πού περιλαμβάνει κυρίως τό Γαλλικό Κ.Κ., δέν ἔχει πεί καθαρά νά μή γίνει ή νομισματική ἐνωση, παρά τίς ἐπιφυλάξεις και τίς κριτικές της. Μπαίνουν, βέβαια, προ-

βλήματα στις αδύνατες χώρες, στις αδύνατες οικονομίες, δεδομένου ότι ή συμμετοχή τους στη νομισματική Ένωση θα σήμαινε ότι ή νομισματική πολιτική θα ήταν κοινή, με αποτέλεσμα να μην μπορούν οι χώρες αυτές να λύσουν τα οικονομικά τους προβλήματα μέσω νομισματικών χειρισμών (υποτιμήσεις, διολισθήσεις κ.λπ.). Τώρα μπλίνει ένα ζήτημα. Είναι καλό μία οικονομία, γενικώς και αφηρημένα, να λύνει τα προβλήματά της μέσω νομισματικών χειρισμών; Η απάντηση είναι ότι μακροχρόνια δεν είναι σωστό. Τα προβλήματα πρέπει να λύνονται με επενδύσεις, τεχνολογίες κ.λπ. Υπάρχει, όμως, και τό τιμο τό βραχυχρόνιο, πού σου καταστρέφει τό μακροχρόνιο. Αναγκαστικά, λοιπόν, είναι αναπόφευκτο να προσπαθεί μία χώρα να κάνει και νομισματικούς χειρισμούς. Αυτό θά περιοριστεί πάρα πολύ. Έκει συμερίζομαι τήν επιφύλαξη του Ρυλμόν. Από τήν άλλη πλευρά υπάρχει έναλλακτική λύση;

Ρυλμόν: Νά εξηγηθούμε σέ κάτι. Δέν έκφράζω επιφυλάξεις γιά να διατυπώσω δυσπιστία ως πός τήν συμμετοχή στην ΕΟΚ, αλλά γιά να δούμε αν μπορούν να υπάρξουν έναλλακτικές κατευθύνσεις. Τα προβλήματα με τήν νομισματική Ένωση και τήν απώλεια του εργαλείου των νομισματικών χειρισμών έχουν ήδη κάνει τήν εμφάνισή τους. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι πολλές αδύνατες χώρες θά υποχρεωθούν από τήν σταθεροποίηση των ισοτιμιών, ή έστω από κάποια μικρή μόνο διολίσθηση όπως αυτή πού εφαρμόζεται στην Ελλάδα, να πραγματοποιήσουν αναδιαρθρώσεις με αποτέλεσμα τήν επίτευξη του στόχου της σύγκλισης των οικονομιών. Νομίζω ότι διαπιστώνουμε πώς κάτι τέτοιο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Έπομένως, αν υποθέσουμε ότι ή προοπτική της οικονομικής και νομισματικής Ένωσης είναι λίγο πολύ αναπόφευκτη και επειδή δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει τήν απομόνωση, χρειάζεται επείγοντως να υπάρξουν άλλα μέτρα, άλλες πολιτικές σέ άλλους τομείς.

ΤΟ «ΕΛΛΕΙΜΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ» ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

ΠΟΛΙΤΗΣ: Σέ σχέση με τήν πολιτική Ένωση, βλέπουμε ότι από τήν σύσταση της Κοινότητας τη δεκαετία του '60, υπάρχει μία μεγάλη ώστέρηση στη δημιουργία αντιπροσωπευτικών κοινοτικών θεσμών ανάλογων με αυτούς πού υπάρχουν σέ εθνικό επίπεδο. Υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος γιά τόν όποιο πιστεύετε ότι σήμερα αυτό τό «δημοκρατικό έλλειμα» μπορεί να μειωθεί;

Παπαγιαννάκης: Ναι. Στις αρχές της δεκαετίας του '60 ή Κοινότητα ήταν απλώς μία τελωνειακή Ένωση, ή όποια δεν απαιτούσε αντιπροσωπευτικότητα σέ ένιαίο επίπεδο. Όταν, όμως, από τό 1965 και μετά και κυρίως από τό 1973, άρχισαν να προστίθενται, αποσπασματικά μέν αλλά με επιταχυνόμενο ρυθμό κάποιες κοινές πολιτικές, τό πράγμα άλλαξε. Οι κοινές πολιτικές χρειάζονται κοινή διαχείριση, πού δεν μπορεί να τήν ελέγξουν πιά τά εθνικά κοινοβούλια. Τό «έλλειμα δημοκρατίας», λοιπόν, άρχισε να φαίνεται σαφέστατα όταν υπήρξαν κοινές πολιτικές, ενώ πρίν δεν ήταν εμφανές. Όσο περνάει ό καιρός θά λαμβάνονται συνεχώς περισσότερες αποφάσεις χωρίς κανέναν έλεγχο. Κι αυτό δεν ξέρω αν μπορούν να τό αντέξουν οι κοινοβουλευτικές δυνάμεις. Γι' αυτό πιστεύω ότι αναγκαστικά θά προχωρήσουμε σέ κάποια ένίσχυση των αρμοδιοτήτων του Εύρωκοινοβουλίου.

Ρυλμόν: Θά 'θελα να πώ ότι τό «έλλειμα δημοκρατίας» συνυπάρχει με άλλα «έλλειμματα». Δεν απουσιάζουν μόνο οι κοινοτικοί κοινοβουλευτικοί θεσμοί, αλλά και άλλοι θεσμοί, όπως π.χ. οι ένιαίες συνδικαλιστικές οργανώσεις, ή ένιαία πολιτική κράτους πρόνοιας, ή ένιαία πολιτική γιά τό περιβάλλον κ.λπ. Είναι σωστό αυτό πού είπε ό Παπαγιαννάκης ότι έχουν προχωρήσει κάποιες κοινές πολιτικές, αλλά από τήν άλλη μεριά θεωρώ ότι δεν μπορεί να μειωθεί τό «έλλειμα δημοκρατίας» χωρίς να υπάρξουν νέες και ουσιαστικές κοινές πολιτικές σέ μία σειρά από τομείς.

Παπαγιαννάκης: Συμφωνώ απόλυτως. Και να πώ και κάτι πιο βαρύ. Επίτηδες, δηλαδή θεληματικά, αναπτύχθηκαν όρισμένες κοινές πολιτικές και θεληματικά καθυστέρησαν άλλες. Δηλαδή δεν ήταν επείγον να υπάρξει κοινή δασμολογική πολιτική ώστε να εξασφαλισθεί ή έλευθερία του εμπορίου, αλλά δεν ήταν επείγον να υπάρξει μία κοινωνική πολιτική, γιατί αυτό θά σήμαινε αναμοχλεύσεις κοινωνικού χαρακτήρα πολύ σημαντικές.

ΠΟΛΙΤΗΣ: Όχι μόνο δεν ήταν επείγον να προωθηθεί μία κοινωνική πολιτική, αλλά θά 'λεγα ότι τυχόν προώθησή της θά εμπόδιζε τή λεγόμενη σύγκλιση των οικονομιών. Γιά να επιτευχθεί αυτή ή «σύγκλιση» πρέπει κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να έχουν τήν ευχέρεια να διατηρούν τό εργατικό κόστος και τις συνθήκες εργασίας σέ χαμηλό επίπεδο.

Παπαγιαννάκης: Σωστά. Είναι γνωστό π.χ. ότι στό ελάχιστο όριο ήλικίας γιά τήν είσοδο στην μισθωτή εργασία αντιδρά ή Πορτογαλία, όπου δουλεύουν πολλά παιδιά 14-15 χρονών, ενώ ανάλογες αντιδράσεις υπάρ-

χουν γιά τό μειωμένο ώράριο από διάφορες χώρες. Νά μήν τά ρίχνουμε όλα, λοιπόν, στην ΕΟΚ γενικώς, γιατί πολλές φορές φταίνε και συγκεκριμένες χώρες. Από τήν άλλη μεριά, βέβαια, και στό κοινωνικό επίπεδο κάποιιοι σκέφτονται ότι είναι ενδιαφέρον να υπάρχουν χαμηλότερες κοινωνικές συνθήκες, μισθοί κ.λπ. γιατί έτσι τό κεφάλαιο αναδιπλώνόμενο έχει μεγαλύτερες δυνατότητες να έλιχθεί ώστε να όδηγήσει τελικά στη σύγκλιση. Αυτό ή είναι νεοφιλελεύθερη αντίληψη. Έπομένως τό πολιτικό καθήκον της Άριστερας είναι, φυσικά με κάποια επίγνωση των εθνικών αναγκών, αλλά χωρίς πολλές εξαιρέσεις, να προτείνει τόν πολλαπλασιασμό και τήν γενίκευση των κοινών πολιτικών σέ τέτοια ζητήματα και επιπλέον να επιδιώξει αυτές οι πολιτικές να είναι υποχρεωτικές.

ΠΟΛΙΤΗΣ: Η αίσθησή μου, όμως, είναι ότι οι δυνάμεις της ευρωαριστερας στις όποίες αναφέρεσαι και στις όποίες ανήκει, δεν διαφοροποιούνται τόσο ξεκάθαρα σ' αυτά τά ζητήματα από τις συντηρητικές δυνάμεις. Άκόμα και στό ζήτημα της δημοκρατικής ένοποίησης, πού σύμφωνα με δήλωσή σου είναι ή πιο άριστη πολιτική πρόταση σήμερα, βλέπουμε ότι υπάρχουν σοβαρές αντιρρήσεις από τους Γάλλους σοσιαλιστές.

Παπαγιαννάκης: Είναι αλήθεια ότι ή σοσιαλιστική Γαλλία φέρνει κάποιες αντιρρήσεις στην πολιτική Ένωση, αλλά όλοι βάζουν κάποιες επιφυλάξεις γιατί τό θέμα είναι πολύ σοβαρό. Στο θέμα των κοινών πολιτικών, οι άριστερές ομάδες, γιατί δεν ξέρω αν μπορούμε να μιλάμε γιά μία ένιαία ευρωαριστερά, έχουν μία σημαντική σύγκλιση. Αυτό συμβαίνει κυρίως ανάμεσα στη σοσιαλιστική ομάδα και τη δική μας, αλλά και τους πράσινους, πού ως γνωστόν προβάλλουν κάποιες αντιρρήσεις στην ένοποίηση. Βέβαια, αν θά πρέπει να υπάρχουν κοινές πολιτικές σέ έντεκα τομείς και όχι σέ έννια και ποιούς δύο να βγάλουμε, είναι θέμα άξιολογήσεων και εκτιμήσεων, καθώς και εθνικών, πολλές φορές, επιλογών των βουλευτών.

ΠΟΙΟΣ ΦΤΑΙΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΔΥΣΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΟΤΗΤΑ»;

ΠΟΛΙΤΗΣ: Νά μιλήσουμε λίγο γιά τήν ελληνική περίπτωση. Άνεξάρτητα από τό αν υπάρχει έναλλακτική λύση, είναι βέβαιο πώς ή Ελλάδα θά αντιμετώπισει πολύ σοβαρά προβλήματα αν ένταχθεί στην οικονομική και νομισματική Ένωση. Φαίνεται ότι υπάρχει μία

δυσκολία της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας να ενταχθεί στην ενιαία Ευρώπη. Πώς κατά τη γνώμη σας εξηγείται αυτή ή «δυσπροσαρμοστικότητα» και τί νομίζετε ότι μπορεί να γίνει;

Παπαγιαννάκης: Όταν έλεγα προηγουμένως ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση, δεν έννοουσα αυτό που λέει η Νέα Δημοκρατία ότι υπάρχει «μονόδρομος» κ.λπ. Προφανώς υπάρχουν διάφορες λύσεις. Μπορεί να φανταστεί κανείς ακόμα και την έξοδο από την ΕΟΚ και δεν τό λέω καθόλου ειρωνικά. Σήμερα, έτσι που διαμορφώνεται η Ευρώπη, είναι δυνατές και άλλες συσσωματώσεις. Είναι π.χ. δυνατή, πολύ περισσότερο από παλιά, μία Διαβαλκανική Ένωση ή μία Ανατολικοευρωπαϊκή Ένωση. Ένω, όμως είναι δυνατό να τα σκεφτεί κανείς όλα αυτά, δεν τα θεωρώ ούτε αξιόπιστα ούτε αξιόλογα ούτε ότι ανοίγουν δρόμους. Αντίθετα, πιστεύω ότι αν η Ελλάδα σε τρία με τέσσερα χρόνια δεν είναι ικανή να μπει στο «φίδι» των σταθερών ισοτιμιών, στη δημοσιονομική πειθαρχία κ.λπ., ώστε να μπορέσει να μπει στην ΟΝΕ, θα βρεθούμε εκτός ΕΟΚ χωρίς εναλλακτική λύση. Αυτό θα συμβεί από τη συσσώρευση εμπειρικών γεγονότων και όχι από στρατηγική επιλογή. Δυστυχώς, από τα μισόλογα των πολιτικών δυνάμεων, του Συνασπισμού μη εξαιρουμένων, φαίνεται ότι πολλοί αγνοούν αυτόν τον κίνδυνο. Αν και συμφωνώ, λοιπόν, με όσα λέει ο Ρυλμόν για την ανάγκη κοινών πολιτικών, θεωρώ ότι η πολιτική που χρειάζεται στην Ελλάδα είναι πολιτική «λιτότητας» και τό λέω αυτό προκλητικά, εννοώντας πολιτική «σταθεροποίησης». Αυτή, βέβαια, δεν μπορεί να είναι ο «μονόδρομος» της κυβέρνησης της Ν.Δ.

Ρυλμόν: Θα 'θελα να πω ότι η πολιτική που εφαρμόζεται σε εθνικό επίπεδο συνδέεται με τον τρόπο που λειτουργούν αυτή τη στιγμή οι κοινές πολιτικές. Είναι άλλο πράγμα να είναι κανείς υπέρ των κοινών πολιτικών και άλλο πράγμα να υποστηρίζει μία πολιτική ένωση με τα χαρακτηριστικά μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας τα οποία αναφέραμε προηγουμένως. Γιατί οι σημερινές κοινές πολιτικές είναι αποτέλεσμα κάποιας συμφωνίας μεταξύ άρχων κρατών ή όποια σέβεται απόλυτα συσχετισμούς δυνάμεων και διαφορές μεταξύ των εθνικών κοινωνιών. Η μεγάλη δυσκολία είναι να υπάρξει μία πολιτική ένωση όπου οι κοινές πολιτικές να ξεκινούν από τό κοινοτικό και να καταλήγουν στο εθνικό, δηλαδή να εκφράζουν κοινοτικούς συσχετισμούς δυνάμεων και όχι άθροισμα εθνικών συσχετισμών δυνάμεων.

Αν, λοιπόν, θέλουμε να ασκήσουμε μία κριτική στην πολιτική που εφαρ-

μόζεται σήμερα στην Ελλάδα με πρόγραμμα τό 1992 και την καλύτερη ένταξη στην Κοινότητα, πρέπει να ασκήσουμε κριτική και στην εθνική πολιτική, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αυτή ενσωματώνεται σε μία ορισμένου τύπου διαχείριση της Κοινότητας που υπάρχει σήμερα. Δεν φταίει μόνο η ΕΟΚ, ούτε μόνο η σημερινή κυβέρνηση. Είναι και οι δύο εξίσου υπεύθυνες.

Παπαγιαννάκης: Αυτό που λές ισχύει περισσότερο για χώρες πίο αναπτυγμένες, π.χ. για την Γαλλία, τό Βέλγιο ή την Βρετανία. Στην Ελλάδα τα πράγματα συσκοτίζει τό γεγονός ότι τά χρήματα που δίνονται από τις υπάρχουσες κοινές πολιτικές ούδέποτε έχουν απορροφηθεί. Αυτό είναι κάτι κοινότοπο, αλλά καλό είναι να τό θυμόμαστε. Δεν λέω άπλα και άφελως ότι αυτό εξηγείται από την ανικανότητα της ελληνικής διοίκησης. Υπάρχουν και οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Είναι, όμως, τραγική ή αδυναμία απορρόφησης. Είναι εξοργιστικό να απορροφάται π.χ. μόνο τό 17% των κονδυλίων του περιφερειακού ταμείου.

Ρυλμόν: Νά κάνω κάποιες παρατηρήσεις σε σχέση μ' αυτά γιατί είναι ένα αρκετά κρίσιμο θέμα. Νομίζω ότι έχει γίνει κατά κόρον χρήση από διάφορους σχολιαστές της άποψης ότι η ΕΟΚ δίνει λεφτά, αλλά δυστυχώς υπάρχει στην Ελλάδα μία διοίκηση και μία κοινωνία, ή όποια δέν μπορεί ή δέν θέλει να τά αξιοποιήσει. Νομίζω ότι δέν είναι έτσι τά πράγματα.

Η Κοινότητα, από την μία πλευρά δίνει κάποια χρήματα από τά κοινοτικά ταμεία, αλλά από την άλλη ενισχύει και υποστηρίζει μία πολιτική που μειώνει τις δαπάνες σε διάφορους τομείς και εμποδίζει έτσι στην πραγματικότητα τη δημόσια διοίκηση να εφαρμόσει κάποιες πολιτικές, είτε αυτές είναι κοινωνικές, είτε άφορούν την αναπτυξιακή υποδομή. Δεν νομίζω, δηλαδή, ότι είναι τόσο μονόπλευρη ή εύθυνη της ελληνικής κυβέρνησης ή της δημόσιας διοίκησης.

Νά γίνω πίο σαφής. Η Κοινότητα διαπραγματεύεται σήμερα με την ελληνική κυβέρνηση μία συγκεκριμένη «σταθεροποιητική» πολιτική ως προϋπόθεση χορήγησης του γνωστού δανείου. Σχετικά με την αύξηση των εσόδων, είναι γνωστή ή φιλολογία για τό φοροδιαφυγή κ.λπ. Όλοι, λίγο πολύ συμφωνούμε με την καταπολέμησή της, με τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης κ.ο.κ., αλλά ξέρουμε πολύ καλά ότι αυτά δέν μπορούν να γίνουν μέσα στα τρία χρόνια του σταθεροποιητικού προγράμματος. Έπομένως, δταν η Κοινότητα υποστηρίζει και μάλιστα προκαλεί ένα τέτοιο πρόγραμμα, είναι σαφές ότι οδηγούμαστε σε μία μείωση των δαπανών που θα οδη-

γήσει σε ακόμα λιγότερες απορροφήσεις από αυτές που υπήρχαν προηγουμένως.

Νομίζω, λοιπόν, ότι πρέπει να ξεπεραστεί ή ανάλυση που στηρίζεται σε κάποια αδυναμία της ελληνικής διοίκησης ή όποια ευθύνεται για όλα. Φυσικά συνδέονται στο επίπεδο του οικονομικού αποτελέσματος, αλλά ως σύνολο «σύλληψη-εφαρμογή-λειτουργία» είναι άλλο πράγμα. Την κοινή πολιτική δέν τη διαπραγματεύεται. Απ' την στιγμή που ψηφίστηκε και λειτουργεί, διαπραγματεύεται τους δρους εφαρμογής του τάδε σχεδίου, του τάδε προγράμματος κ.λπ. Έπομένως, θά έλεγα ότι εγώ δέν είμαι τόσο βέβαιος πώς προκύπτει μία γενική φιλοσοφία της Κοινότητας στα θέματα της οικονομικής πολιτικής. Έμεις, εκεί που κάνουμε σκληρή πολιτική στην Κοινότητα είναι στη λεγόμενη «δημοσιονομική πειθαρχία».

ΠΟΛΙΤΗΣ: Σ' αυτό τό θέμα, όμως, υπάρχει, απ' ό,τι φαίνεται, μία ενιαία αντίληψη στην Κοινότητα.

Παπαγιαννάκης: Ναι, γιατί οι δώδεκα κυβερνήσεις συμφώνησαν σ' αυτό, μέσα από τις διαφορές τους. Τί χτυπάμε, λοιπόν, εμείς; Δεν λέμε ότι δέν πρέπει να υπάρξει «δημοσιονομική πειθαρχία» με την τεχνική έννοια της μη ύπαρξης έλλειμμάτων. Αυτό που λέμε είναι ότι δέν μπορεί να είναι σοβαρή ή Κοινότητα δταν από την μία πλευρά υποστηρίζει την ανάγκη μιας οικονομικής, νομισματικής και πολιτικής ένωσης και από την άλλη δέν προβλέπει την ύπαρξη πόρων για την εφαρμογή μιας πολιτικής οικονομικών συγκλίσεων. Γιατί αυτό λέει ή «δημοσιονομική πειθαρχία». Αντιστρέφει και αυτή την άπλή, την δρθόδοξη οικονομική λογική. Δεν δρίζονται οι στόχοι και μετά αναζητούνται τά μέσα, αλλά προβλέπονται πρώτα τά μέσα και μετά αναζητούνται οι στόχοι. Αυτό είναι ήλιθιο, άπαράδεκτο, αντιαναπτυξιακό, συντηρητικό, αντιδραστικό και ό,τι άλλο θέλεις.

ΕΥΡΩΠΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΠΟΛΙΤΗΣ: Στις συζητήσεις για την ΕΟΚ κυριαρχεί συνήθως ή εθνική διάσταση, ενώ άπουσιάζει τό κοινωνικό, τό ταξικό στοιχείο. Θα 'θελα να θυμηθούμε την μετά την δικτατορία περίοδο και τις συζητήσεις που γίνονταν τότε για την ένταξη. Δεν άσχολούμαι με όσα έλεγαν τότε τό ΚΚΕ και τό ΠΑΣΟΚ, αλλά με ενδιαφέρει να δοϋμε αν όσα υποστήριζε τό ΚΚΕ έσωτ. και ή Άνανεωτική Άριστερά γενικότερα δικαιώθηκαν από τις εξελίξεις. Όμολογώ ότι δυσκολεύομαι να πω ότι οι τότε θέσεις μας δικαιώθηκαν από όσα συνέβησαν

καί συμβαίνουν στην Κοινότητα. Μιλάγαμε για την «Ευρώπη των εργαζομένων», αν θυμάστε, ως στόχο βέβαια και όχι ως μία πραγματικότητα που υπήρχε. Όμως φαίνεται ότι αυτό δεν ήταν παρά ένα σύνθημα, αντίθετο αυτού που πρόβαλε το ΚΚΕ για την «ΕΟΚ των μονοπωλίων».

Σήμερα βλέπουμε ότι στην Κοινότητα δεν υπάρχει ούτε η στοιχειωδέστερη πρόδος ως προς τα δικαιώματα των ευρωπαίων εργαζομένων, όπως αυτή εκφράζεται από τον λεγόμενο «κοινωνικό χώρο». Αυτή η περίφημη οδηγία Vredeling περί της συμμετοχής των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων, που είχε γίνει κάτω από τη σημαία της 'Ανανεωτικής 'Αριστεράς, εγκαταλείφθηκε και μόνο τελευταία πέρασε με μύριες δυσκολίες μία πρόταση της Βάσως Παπανδρέου για την απλή ενημέρωση των εργαζομένων σε θέματα που έχουν σχέση με διάφορες επιχειρηματικές επιλογές. Είναι δε τόσο ανώδυνη αυτή η οδηγία, ώστε ο Economist την παρουσιάζει με τον ειρωνικό τίτλο: «Μην ξεχάσετε να το πείτε στους εργάτες». Στην πράξη, λοιπόν, η Ευρώπη δεν πάει εκεί που θέλαμε. Δεν ξέρω τι θα γίνει στο επίπεδο της σύγκλισης των οικονομιών, είμαι απαισιόδοχος και γι' αυτό, αλλά στο επίπεδο των σχέσεων εργασίας-κεφαλαίου, τα πράγματα είναι απογοητευτικά.

Παπαγιαννάκης: Έγώ δεν νομίζω ότι η κατάσταση των Ευρωπαίων εργαζομένων έχει χειροτερεύσει και εν πάση περιπτώσει αυτό δεν ισχύει για τους Έλληνες εργαζόμενους από την άποψη του πόσο επηρεάζει η ευρωπαϊκή διάσταση. Ότι η θέση των εργαζομένων χειροτερεύει διεθνώς λόγω της γενικότερης πορείας του καπιταλισμού είναι γεγονός. Έχουμε σήμερα μία γενική υποχώρηση. Ίσχυρίζομαι, όμως, ότι η ανανεωτική 'Αριστερά έχει σήμερα δικαιωθεί πλήρως και η κουβέντα που κάνουμε σήμερα είναι σε μία συνεχή γραμμή εξέλιξης. Ουδέποτε είπαμε εμείς ότι θα υπάρξει μία βελτίωση, ή πολύ περισσότερο ή εξουσία των εργαζομένων και των πολιτών γενικότερα αυτόμάτως λόγω της προσθήκης της ευρωπαϊκής διάστασης. Αντίθετα, λέγαμε ότι η Ευρώπη είναι ένα νέο πεδίο ταξικών αγώνων, όπου αυτοί μπορεί να διεξάγονται με καλύτερους δρους. Το πρόβλημα είναι το εξής: 'Απ' την πλευρά του κεφαλαίου, της οικονομικής εξουσίας, του οικονομίστικου πνεύματος, απ' την πλευρά της συντήρησης, ή νέα ευρωπαϊκή διάσταση έχει γίνει αντικείμενο καλύτερης εκμετάλλευσης. Οι συγχωνεύσεις επιχειρήσεων διεθνώς έχουν προχωρήσει πολύ περισσότερο. Το ίδιο και η απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων. 'Απ' την πλευρά των δυνάμεων της εργασίας και του πολιτισμού, ή

απ' τη μεριά των πολιτών αυτό δεν έχει γίνει. Δεν λέω ότι φταίμε εμείς. Έκκρεμεί πάντως να προχωρήσει. Βήματα, όμως, έχουν γίνει, τουλάχιστον στο επίπεδο της θεωρίας. 'Αλλά και στο επίπεδο των υλοποιήσεων δεν είναι λίγα αυτά που έχουν επιτευχθεί. Στα δικαιώματα των εργαζομένων π.χ., με τη γενικότερη δυνατή έννοια του δρου, τα όποια αποτελούν μία βασική διεκδίκηση, υπάρχει σαφέστατη πρόδος. Είναι γνωστή η βελτίωση της κατάστασης των μεταναστών στη Γερμανία ή ακόμα και η πίεση που ασκείται για πολύ συγκεκριμένες και πολύ ρεφορμιστικές βελτιώσεις των συνθηκών εργασίας και υγιεινής ακόμα και στην 'Ελλάδα.

'Από την άλλη πλευρά, ή ανάγκη να υπάρξει ένας βασικός, ενιαίος και υποχρεωτικός κοινωνικός Χάρτης κερδίζει έδαφος. 'Ο Χάρτης υπάρχει, υποχρεωτικός δεν είναι γιατί εκεί υπάρχει αντίσταση του αντιπάλου κι εμείς το παλεύουμε. Σ' αυτό το θέμα ή συμβιβασμός μέχρι σήμερα είναι άριστος, είναι εις βάρος μας (τό «μας» αφορά την 'Αριστερά), με την έννοια ότι ή Χάρτης δεν είναι υποχρεωτικός. Είναι όμως υποχρεωτικό τό πρόγραμμα δράσης που περιλαμβάνει 48 νομοθετήματα. 'Εκεί ή άλλη πλευρά τραβάει καθυστέρηση με αποτέλεσμα να έχουν περάσει μόνο 2 νομοθετήματα, ενώ άλλα 16 είναι στά σκαριά. 'Εκεί, λοιπόν, έχουμε κάτι. Δεν είναι καλός συμβιβασμός, τό επαναλαμβάνω, αλλά είναι κάτι.

'Έχουμε, όμως και κάτι άλλο. Την προσέγγιση, την δξυνοση σιγά - σιγά δλων των εργατικών οργανώσεων. Είδαμε την πρώτη μεγάλη σοβαρή πανεργατική διαδήλωση 50.000 ατόμων στις Βρυξέλλες, ενώ έχουν γίνει και δυό τρεις άγροτικές διαδηλώσεις. Αυτά όλα είναι ψήγματα, έμβρυα αντίστοιχα.

Στό πολιτικό επίπεδο, των δυνάμεων που θέλουν να εκφράσουν όλα αυτά τα πράγματα, δηλαδή των δυνάμεων της ευρωπαϊκής 'Αριστεράς, έχουν γίνει πολύ λίγα πράγματα. 'Εκεί βέβαια έχουμε εθύνες κι εμείς. 'Εγώ ισχυρίζομαι ότι τό κλειδί στο πρόβλημα της κοινωνικής διάστασης είναι ή πολιτική ένοποιηση. Διότι ή δυναμική της πολιτικής ένωσης υποχρεώνει την οποιαδήποτε εξουσία να κάνει κάτι. 'Οτιδήποτε και να κάνει, και συντηρητικά να ξεκινήσει, άλλωστε τό μέλλον δεν είναι χαρισμένο στη δεξιά ντέ και καλά, θά πρόκειται για κάποιες μορφής παρέμβαση, που θά σπάσει τό δόγμα της «μη παρέμβασης» στό όποιο στηρίζεται σήμερα ή φιλελευθερισμός.

Ρυλμόν: Θά 'θελα να μω κι εγώ, αν μου επιτρέπετε, στην ανασκόπηση που κάνετε της πορείας του πολιτικού χώρου της ανανεωτικής 'Αριστεράς,

ειδικότερα στό θέμα της Ευρώπης των εργαζομένων. Στην ιδέα αυτή, πέρα από την ανάγκη ένταξης των 'Ελλήνων εργαζομένων σ' έναν ευρύτερο χώρο κοινωνικών αγώνων και συμμαχιών, έπαιζε και παίζει ρόλο και μία άλλη διάσταση της λεγόμενης άριστερής, προοδευτικής ιδεολογίας. 'Υπήρχε ή κρυφή έλλπιδα, που έξηγει και τό γιατί ή ένταξη στην ΕΟΚ ήταν γενικά δημοφιλής, ότι θά μπαίναμε σ' έναν «κευσιανό» χώρο, σε μία οικονομική και θεσμική ένότητα που έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά ενός κράτους «πρόνοιας», με μία συγκεκριμένη πολιτική άμοιβής, δρων εργασίας κ.λπ.

Τό έρώτημα, όμως, αυτή τη στιγμή είναι κατά πόσο ένα τέτοιο μελλοντικό ευρωπαϊκό σχήμα, στό όποιο αναφερόμαστε έστω και για λόγους προπαγανδιστικούς, είναι ρεαλιστικό. Αυτό δεν τό λέω απαισιόδοχα, ούτε για να πω ότι κλείνει ή όρίζοντας και τό μέλλον, γιατί πιστεύω, αντίθετα, ότι σήμερα περισσότερο παρά ποτέ είναι άνοιχτό τό μέλλον από πολλές άποψεις. 'Απλώς θά χρειαστεί, ίσως, κάποιος μεγαλύτερος ριζοσπαστισμός από αυτόν που υπάρχει αυτή τη στιγμή.

Νομίζω ότι αυτό που παρατηρείται σήμερα στην Ευρώπη παρά την ανάπτυξη της τελευταίας δεκαετίας, παρά τις τεχνολογικές μεταβολές, παρά μία σειρά μεταρρυθμίσεις στον τρόπο όργάνωσης της εργασίας κ.ο.κ., είναι ότι άπομακρυνόμαστε από τό γνωστό πρότυπο κευσιανής διαχείρισης. 'Αν μάλιστα θεωρήσουμε, χωρίς αυτό να είναι μία παρακινδυνευμένη πρόβλεψη, ότι κάποια στιγμή οι έπιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στις ΗΠΑ θά έρθουν και στην ΕΟΚ, με αποτέλεσμα μία νέα αύξηση της ανεργίας, μπορούμε να πούμε ότι μάλλον πηγαίνουμε σε μία φάση κατά την όποια οι άυτοματισμοί των οικονομικών έξειξων οδηγούν σε μία αντίθετη κατεύθυνση απ' αυτήν ενός ευρωπαϊκού κευσιανού κράτους.

Παπαγιαννάκης: Είναι αυτό που λέμε πάρα πολύ συνθηματολογικά «'Ο κίνδυνος της κοινωνίας των δύο τρίτων και του ενός τρίτου», και σε μόνιμη μάλιστα βάση.

Ρυλμόν: Δεν νομίζω ότι είναι άπλά ένας κίνδυνος, αλλά μία πολύ ισχυρή τάση που οδηγεί μακριά από αυτό τό κευσιανό μοντέλο στό όποιο έχουμε δλοι αναφερθεί κατά καιρούς.

'Αλλά υπάρχει και κάτι άλλο. 'Όταν γινόταν λόγος για την Ευρώπη των εργαζομένων εξαίρονταν οι εργαζόμενοι της 'Ανατολικής Ευρώπης. Σήμερα, με τά τελευταία γεγονότα, αυτοί οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν πρόσθετα προβλήματα, αφού σύμφωνα με τίς ένδειξεις που υπάρχουν, τείνει να δημιουργηθεί μία ειδικού τύπου

σχέση ανάμεσα στην Δυτική και την 'Ανατολική Ευρώπη.

Παπαγιαννάκης: 'Εμείς μιλάμε για κίνδυνο να δημιουργηθεί ένα είδος αποικιακής σχέσης νέου τύπου.

Ρυλμόν: Σωστά. 'Η προοπτική των ανατολικών χωρών να συνδεθούν ισότιμα με την Κοινότητα είναι πολύ απομακρυσμένη. Καί δέν μιλάω για τήν 'Αν. Γερμανία, πού είναι ειδική περίπτωση. 'Ομως, ακόμα και ή ένταξη στην ΕΟΚ μέσα σέ ένα προβλεπόμενο διάστημα τής Ούγγαρίας, τού πιό χαϊδεμένου παιδιού των διεθνών οργανισμών, είναι προβληματική. Πράγματι παρατηρείται μιά τάση δηλαδή αποικιοποίησης τής 'Ανατολικής Ευρώπης.

Παπαγιαννάκης: "Όλα αυτά θά συμβούν αν οί εξελίξεις άφεθούν στους οικονομικούς αυτοματισμούς. "Όμως άπ' αυτά τό μόνο πού μπορώ νά βγάλω εγώ είναι οί γραμμές πολιτικής. Δηλαδή, δέν θέλω νά τά λέμε για νά παραλύσουμε. Βέβαια ή κάθε τάξη, ή κάθε ομάδα, ή κάθε κοινωνία θά κάνουν ό,τι νομίζουν για λογαριασμό τους, αλλά εγώ λέω ότι, αν μιλάμε πολιτικά, από σήμερα κιόλας εμείς οί άριστεροί πρέπει νά πούμε τί νά κάνουμε. 'Η 'Αριστερά όφείλει νά έρευνά τίς τάσεις, αλλά και νά άπαντά άμέσως σ' αυτές, έστω και μέ υποθέσεις εργασίας, έστω και άποσπασματικά. Πρέπει νά άπαντά στις υπάρχουσες τάσεις άμυνόμενη για νά τίς έμποδίσει και επιτιθέμενη για νά προσπαθήσει νά τίς ανατρέψει.

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

ΠΟΛΙΤΗΣ: Πράγματι, ή 'Αριστερά πρέπει νά παρεμβαίνει άποφασιστικά στις εξελίξεις και νά προσπαθεί νά ανατρέψει τίς δυσμενείς τάσεις. Νομίζετε, όμως, ότι μιά όρισμένη άριστερά στην Ευρώπη τό κάνει αυτό; Είναι άραγε άπλώς μιά ρομαντική θεώρηση τής πολιτικής νά πιστεύει κανείς ότι οί σοσιαλιστές άρχηγοί κρατών, άφου ακόμα δέν υπάρχει Ευρωκοινοβούλιο μέ άποφασιστικές άρμοδιότητες, θά μπορούσαν νά καθυστερήσουν τήν οικονομική και νομισματική ένωση, αν προηγουμένως δέν υπάρχει ουσιαστική πρόοδος στα ζητήματα τού κοινωνικού χώρου; Ποιά είναι π.χ. ή στάση των σοσιαλιστών στό θέμα τής λήψης αποφάσεων στα κοινωνικά ζητήματα μέ βάση τήν άρχή τής πλειοψηφίας, όπως συμβαίνει μέ τόσα άλλα θέματα; 'Ακόμα κι αν συμφωνούν, όποχωρούν όταν εκφραστεί μιά ισχυρή αντίθετη γνώμη. Γενικά, φαίνεται ότι, ή σοσια-

λιστική άριστερά στην Ευρώπη, δέν αντιμετωπίζει τά ευρωπαϊκά πολιτικά πράγματα μέ μιά ταζική, διεθνική λογική. 'Η λογική τής είναι κυρίως έθνική.

Παπαγιαννάκης: 'Εκεί θά διαφωνούσα. Θά συμφωνούσα μ' αυτό πού 'λεγε πριν ό Πέτρος ότι χρειάζεται μεγαλύτερος ριζοσπαστισμός, αλλά αυτό πού λές ότι οί δυνάμεις τής ευρωπαϊκής 'Αριστεράς θέτουν τά προβλήματα περισσότερο στό έθνικό επίπεδο δέν ισχύει για όλες τίς δυνάμεις. 'Αλλωστε γι' αυτό έπείγει ή πολιτική ένωση. Είναι προφανές, προφανέστατο, ότι όταν δίνεις τή μάχη στό έθνικό επίπεδο, οί προτάσεις, οί διεκδικήσεις, οί αντίστασεις σου, οί πρωτοβουλίες σου θά προσδιορίζονται άποκλειστικά ή κυριαρχικά στό έθνικό επίπεδο. 'Εάν, λοιπόν, καταφέρουμε νά μεταφέρουμε τίς συγκρούσεις στό κοινοτικό επίπεδο, τότε είναι προφανές κατά τή γνώμη μου, ότι τό «έθνικό» θά άρχισι νά μειώνεται ως ποσοστό στόν προσδιορισμό των διεκδικήσεων και θά αυξάνεται τό «κοινοτικό». Αυτό θά συμβεί όχι έπειδή κάποιοι καλοί άνθρωποι έχουν αντίληψεις άριστερές αλλά έπειδή τά πράγματα τά ίδια, ή ύλική ύπόσταση των σχέσεων και των αντιφάσεων θά σπρώχνουν προς τά εκεί. Διότι τώρα όταν έρχεται ό σοσιαλιστής, ό καλύτερος δυνατός, νά συζητήσει στό κοινοτικό επίπεδο, τόν κυνηγάνε οί έθνικές πολιτικές έπιλογές, τά συνδικάτα, οί περιφέρειες, οί δήμαρχοι, οί αγρότες τής χώρας του. 'Αν όμως καταφέρεις νά τόν φέρεις, τόν σοσιαλιστή ή όποιον άλλο, νά συζητήσει στό κοινοτικό επίπεδο, παράλληλα μέ τήν πορεία τής έσωτερικής άγοράς και τό θέμα των κοινών πολιτικών ή τά κοινωνικά ζητήματα, τότε ή κοινή άριστερή στάση πού άναζητούμε ίσως ύπάρξει. Αυτή είναι ή έλπίδα, τό στοιχείο, πές το όπως θές και εκεί είναι πού έχει νά παίξει ρόλο ή άριστερά. Τώρα τόν παίξει μέ άρκούντα ριζοσπαστισμό; Αυτό νά τό κουβεντιάσουμε.

Ρυλμόν: 'Εγώ πιστεύω ότι όταν αναφέρεται κανείς στό ριζοσπαστισμό σέ μιά ένοποίηση όπως ή ευρωπαϊκή μπορεί νά τόν δει μόνο από τήν πλευρά μιάς κοινωνικής παρέμβασης. Δέν νομίζω ότι ή διαδικασία πολιτικής ένοποίησης μπορεί νά αντιμετωπίσει όλα αυτά τά προβλήματα και νά μήν οδηγήσει άναγκαστικά σέ φοβερές ανισότητες. 'Ενας βουλευτής μιάς περιοχής καταδικασμένης οικονομικά δέν μπορεί νά θέλει νά εκλέγεται και νά μή φωνάζει ύπέρ τής περιοχής του. Πιστεύω ότι είναι άρκετά ισχυρές οί κοινωνικές διαφοροποιήσεις και οί συσχετισμοί δυνάμεων πού στηρίζουν τήν πολύμορφη πολιτική ή όποια εφαρμόζεται από τήν Κοινότητα, ώστε νά χρειάζεται, στό επίπεδο των κοινο-

κών συσχετισμών πιά, μιά μεταβολή πού θά επιβάλλει νέους κανόνες στό παιχνίδι. Νά τό κάνω πιό συγκεκριμένο. Νομίζω ότι αν συνεχιστεί στην 'Ελλάδα, ή σέ μιά σειρά από χώρες τής Κοινότητας, ή άδρανοποίηση πού παρατηρείται σήμερα από άποψη κοινωνικών άγώνων ή διεκδικήσεων, είναι προφανές ότι θά επηρεαστεί, όχι κατά ένα αυτόματο και γραμμικό τρόπο βέβαια, και ή πολιτική ένωση.

ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Η συζήτηση είναι πολύ ενδιαφέρουσα και θά μπορούσε νά επεκταθεί περισσότερο στα ζητήματα των άρμοδιοτήτων πού διεκδικεί τό Ευρωκοινοβούλιο σέ ένα νέο καταμερισμό έξουσιών μεταξύ αυτού, τού Συμβουλίου 'Υπουργών και τής 'Επιτροπής. 'Ανεξάρτητα, όμως, από τήν επιθυμία τής άριστεράς νά ένισχυθεί τό Ευρωκοινοβούλιο μέ νέες έξουσίες, σημασία έχει τί θά λείει ή άριστερά από κεί κι ύστερα. Καί τότε ίσως ύπάρχουν διαφωνίες.

Παπαγιαννάκης: Πράγματι, τό πρόβλημα είναι τί θά λείει ή άριστερά. Μεταξύ των άρμοδιοτήτων πού διεκδικεί και πού μάλλον θά άποκτήσει τό Ευρωκοινοβούλιο είναι τό «δικαίωμα πρωτοβουλίας» στα θέματα πού θά συζητά και στα όποια θά άποφασίζει, κάτι πού σήμερα δέν ύπάρχει. Ποιά πρωτοβουλία θά πάρει ή 'Αριστερά; Αυτό θά έξαρτηθεί από τό τί είδους 'Αριστερά διαμορφώνεται στις χώρες-μέλη και φυσικά στό ευρωπαϊκό επίπεδο.

Μύθοι και πραγματικότητα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Περιβάλλοντος

του Ζακού Πруνεντού

Στις 16 Νοεμβρίου η πολιτική μας ηγεία θα έπρεπε να απαντήσει ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε σοβαρές κατηγορίες, πράγμα που για μία χώρα ή όποια τολμά να ζητήσει την εγκατάσταση σ' αυτήν της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Περιβάλλοντος, έχει κάτι τό υποτιμητικό. Και δέν αποκλείεται να υποχρεωθεί ή Ελλάδα να παρουσιαστεί στό Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κατηγορούμενη για τή μη τήρηση των Ευρωπαϊκών οδηγιών δσον άφορα τίς προδιαγραφές της ρύπανσης καθώς και τήν πλήρη άπουσία προγράμματος για τήν καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στήν πρωτεύουσα.¹

Απέναντι σε μία τόσο μεγάλη ανακολουθία και άσυνειδησία ό άπλός πολίτης αναρωτιέται τί μπορεί να σημαίνει άραγε μία «πολιτική του περιβάλλοντος». Και άφου δέν περιμένει πιά ριζικά μέτρα στόν τομέα αυτό για τό προσεχές μέλλον, αναρωτιέται άν τό γεγονός ότι άνήκει στήν Ευρωπαϊκή Κοινότητα, θά μπορούσε μήπως να βελτιώσει τό πλαίσιο της ζωής του. Είναι όμως ή πολιτική της ΕΟΚ, δσον άφορα τό περιβάλλον, πολύ πίο άποτελεσματική άπό μία έθνική πολιτική άνίκανη να πραγματοποιήσει τούς στόχους της; Ας δοϋμε τά πράγματα άπό κάπως πίο κοντά.

Γιά πολύ καιρό ή ΕΟΚ περιορίστηκε σε μία αντίληψη έντελώς «οικονομίστικη» της ανάπτυξης. Τό οικολογικό πρόβλημα έξεταζόταν μόνο άπό μερικές περιθωριακές ομάδες. Σήμερα όμως πού αυξάνονται οι οικολογικές ευαισθησίες και πού παρουσιάζονται στήν πολιτική σκηνή διάφορα οικολογικά κινήματα (άκόμα και τό «πρασίνισμα», λίγο πολύ έντονο, των παραδοσιακών κινημάτων), τό θέμα του περιβάλλοντος παίρνει όλο και μεγαλύτερη θέση στίς σκέψεις των υπεύθυνων της Εϋρώπης.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣΗΣ

Έτσι, μέ τήν Ένιαία Πράξη, «οί άπαιτήσεις σε ό,τι άφορα τήν προστα-

σία του περιβάλλοντος» έχουν γίνει έπιτέλους μία συνιστώσα της έδώ ευρωπαϊκής πολιτικής (άρθρο 130 R). Διασαφηνίζεται ό,τι φαινόταν ως ύπονοούμενο, αυτό πού άπλως προβαλλόταν στόν Πρόλογο της Συνθήκης της Ρώμης, «ή συνεχής βελτίωση των συνθηκών ζωής» των ευρωπαϊκών λαών. Η διάσκεψη κορυφής του Παρισιού, τον Οκτώβριο του 1972, πού άποφάσισε τό πρώτο «Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης για τό περιβάλλον» έλεγε ήδη ότι «ή οικονομική ανάπτυξη δέν είναι ένας σκοπός καθ' έαυτός» και ότι θά έπρεπε να ύπάρχει «μία ιδιαίτερη προσοχή» για τά «μη ύλικά άγαθά και για τήν προστασία του περιβάλλοντος». Μέ λίγα λόγια θά έπρεπε, άπό κεί και πέρα, να «θέσουμε τήν πρόοδο στήν ύπηρεσία των ανθρώπων».

Αν λάβουμε ύπόψη μας τον μεγάλο αριθμό των νομοθετικών πράξεων πού άφορούν τό περιβάλλον (περί τίς εκατό) φαίνεται ότι ή οικολογική πλευρά της ανάπτυξης έγινε άντιληπτή. Τά διάφορα Προγράμματα Δράσης της Κοινότητας για τό περιβάλλον ύπογραμμίζει τό παρόν Πρόγραμμα πού θά δλοκληρωθεί τό 1993 — στό σεβασμό των «οικολογικών έπιταγών σε όλα τά επίπεδα έπεξεργασίας της Κοινωνικής Πολιτικής της Κοινότητας».²

Πρόγραμμα πράγματι εξαίρετο. Όμως στήν πραγματικότητα μπορούμε να αναρωτηθούμε άν ή προκήρυξη του 1987 ως Ευρωπαϊκού Έτους Περιβάλλοντος δέν χρησιμοποιήθηκε ως άλλοθι για τή σχετική έλλειψη πραγματικών άποφάσεων. Η Εϋρωβουλή, όπως ή οικολογική ομάδα έχει άρκετή έπιρροή και πού έχει ευαισθητοποιηθεί στα προβλήματα του περιβάλλοντος, κατηγορούσε τό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ότι δέν μπορούσε «να υιοθετήσει συγκεκριμένες νομοθετικές πρωτοβουλίες στό θέμα της προστασίας του».³ Χωρίς πιά πολλές ψευδαισθήσεις τό Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καταλήγει στό συμπέρασμα ότι τό 4ο Πρόγραμμα Δράσης για τήν Προστασία του Περιβάλλοντος, «άπογοητευτικό ως προς τό περιεχόμενον», είναι άπλά ένας κατάλογος καλών προθέσεων.⁴

Σήμερα δέν ύπάρχει άκόμα στήν Εϋρώπη κάτι αντίστοιχο π.χ. μέ τον

άμερικανικό νόμο «Clean Air Act» πού υιοθετήθηκε τό 1970 και πού πρόσφατα ισχυροποιήθηκε.

Όπως κι άν έχουν τά πράγματα και αυτό τό ύπογραμμίζουν οι συγγραφείς του παραπάνω κειμένου, «άκόμα και άν είναι πολύ καλή, μία πολιτική του περιβάλλοντος πού δέν θά εφαρμοζόταν, δέν θά άξιζε ούτε τό χαρτί πού χρησιμοποιήθηκε για να τυπωθεί τό κείμενό της».⁵ Θα δοϋμε πίο κάτω ότι έδώ βρίσκεται μία άπό τίς κυριότερες αδυναμίες της κοινοτικής πολιτικής. Ένα άλλο πρόβλημα είναι και τά λιγιστά μέσα πού διατίθενται. Είναι βεβαίως κατανοητό ότι ή οικονομική κρίση οδηγεί τά κράτη στή μείωση των έξόδων και πρώτα άπ' όλα δσον προρίζονται για τό περιβάλλον. Οι κρατικές αυτές δαπάνες σ' όλες τίς άναπτυγμένες χώρες βρίσκονται μεταξύ του 1 και του 2% του Α.Ε.Π. Εϋξεήγητο είναι έπίσης τό γεγονός ότι τά λιγότερο άναπτυγμένα κράτη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχουν τό μικρότερο προϋπολογισμό περιβάλλοντος. Αν και τό ποσοστό αυτό είναι 1,2% για τό ευρωπαϊκό μέσο όρο και φθάνει στό 1,5% στήν Όμοσπονδιακή Γερμανική Δημοκρατία, στήν Ελλάδα δέν ξεπερνά τό 0,2% του Α.Ε.Π. Είναι όμως άπαράδεκτο τό γεγονός ότι ό προϋπολογισμός του περιβάλλοντος της Κοινότητας παραμένει κάτω άπό τό 0,1% των δαπανών όταν παράλληλα ή γεωργική πολιτική της για παράδειγμα άπορροφά περισσότερα άπό τό 50%. Η έλλειψη μίας πραγματικής πολιτικής του περιβάλλοντος εκφράζει προφανώς τίς πιέσεις των γεωργικών και βιομηχανικών λόμπυ.

ΝΑ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Η βούληση όμως αυτή (ή όποια φαίνεται κατανοητή) να προστατευθεί τό «έθνικό συμφέρον» και να μην έμποδισθούν τά ιερά και δσια της παραγωγικότητας των βιομηχανιών εκφράζει μία έσφαλμένη άποψη για τήν ανάπτυξη.

΄Ασφαλώς σέ μερικές επιχειρήσεις πού ρυπαίνουν πολύ, όπως στόν τομέα τής Χημείας, οί αντιρυπαντικές επενδύσεις μπορούν νά φθάσουν καί στά 30% τοῦ κόστους κατασκευῆς ἑνός ἐργοστασίου. ΄Υπάρχει ἐπίσης καί τό πρόβλημα τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῆς ἐκκένωσης τῶν ἀποβλήτων. Πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιά ἕνα μή ἀμελητέο παράγοντα τῆς ἀνταγωνιστικότητας. Πολύ μέγανος εἶναι λοιπόν ὁ πειρασμός γιά τά κράτη νά περιορίσουν τοὺς κανόνες καί τίς σχετικές ὑποχρεώσεις, ἀκόμα καί νά κλείνουν τά μάτια τους μπροστά στίς παραβάσεις τῶν ἔθνικῶν καί τῶν εὐρωπαϊκῶν κανονισμῶν. ΄Η μεταστροφή τῆς Γαλλίας, πού ἐγινε μετά τήν εὐρωπαϊκή ἀπόφαση τοῦ Λουξεμβούργου τῆς 28ης Ἰουνίου 1988 (μέ εἰδική πλειοψηφία, καί μέ τήν ψήφο τοῦ Γάλλου ἀντιπροσώπου) σχετικά μέ τοὺς ἀντιρυπαντικούς κανόνες γιά τά αὐτοκίνητα μικροῦ κυλινδρισμοῦ, μᾶς δείχνει ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς ἐπιρροῆς πού μπορεῖ νά ἀσκήσει σέ μιά κυβέρνηση ἕνα βιομηχανικό λόμπυ (πρόκειται γιά τήν Πεζῶ) μέσω ἑνός ἐκβιασμοῦ ἐπί τῶν πωλήσεων καί τῆς ἀπασχόλησης. Εὐτυχῶς ἡ θέση τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης ἐπί τοῦ θέματος ἔχει, ἀπό τότε, ἐξελιχθεῖ πρὸς μιά κατεύθυνση ὅπως τήν ἐπιθυμοῦσαν οί Γερμανοί Οἰκολόγοι (οἱ μισές

δασικές ἐκτάσεις τῆς Ο.Δ.Γ., ἔχουν, ἄς μή τό ξεχνᾶμε, προσβληθεῖ ἀπό τό «Waldsterben», πού ὀφείλεται στήν ὀξινῆ βροχή), καθὼς καί τά κράτη μή κατασκευαστές αὐτοκινήτων. Οἱ προδιαγραφές πού πρόσφατα υἱοθετήθηκαν εὐθυγραμμίστηκαν ἐπί τέλους μέ τίς ἀμερικανικές προδιαγραφές, τίς αὐστηρότερες στόν κόσμον (Συμφωνία 9 Ἰουνίου 1989).

Εἶναι κατανοητός, ὅπως εἶπαμε, αὐτός ὁ πειρασμός σ' ἕνα σύγχρονο κράτος ἀπασχολημένο ὅπως στήν Ἑλλάδα πρὶν ἀπ' ὅλα μέ τόν οικονομικό ἐκσυγχρονισμό, νά ἀδιαφορήσει γιά τά οικολογικά προβλήματα, εἶδος πολυτελείας γιά μιά περίοδο ἀνάπτυξης. Θυμόμαστε ἴσως ὅτι ἡ κυβέρνηση Παπανδρέου εἶχε δώσει τό πράσινο φῶς στήν κατασκευή τοῦ ἐργοστασίου Ἀλουμίνης κοντά στοὺς Δελφούς, ἐνῶ, ὅταν τό κόμμα του ἦταν στήν ἀντιπολίτευση, εἶχε καταπολεμήσει μέ πείσμα ἕνα ἀνάλογο σχέδιο πού διαπραγματευόταν ἡ τότε κυβέρνηση τῆς Ν.Δ. ΄Η ἀξιοπιστία σήμερα μιάς κυβέρνησης φαίνεται ὅτι ταυτίζεται μέ τήν ἐγκατάλειψη τῶν κοινωνικῶν καί οικολογικῶν εὐαισθησιῶν.

Εἶναι, λοιπόν, τελείως οὐτοπικό νά φαντασθοῦμε ὅτι οἱ διάφοροι διαχειριστές τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν εἶναι ἱκανοί, ὅπως θά τό εὐχόταν ὁ Ζάκ Ντελόρ, νά «ἀποδείξουν ὅτι τό θέμα τῶν

μέσων καί τῶν σκοπῶν μπορεῖ ἀκόμα νά παραμένει στίς συνειδήσεις μας». ⁵ Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ἀποδεικνύεται πιό ρεαλιστής καί πιό πειστικός ὅταν τονίζει μέ ἄλλο τρόπο ὅτι ἡ ἀνάγκη ὑψηλῶν προδιαγραφῶν στόν τομέα τοῦ περιβάλλοντος «ἐγγράφεται στή λογική τῆς ἐμπορικῆς μας ἀνταγωνιστικότητας, πού δέν πρέπει νά διακινδυνεύσει νά μειωθεῖ ἐξ αἰτίας ἀνεπαρκῶν προδιαγραφῶν». ⁶ Πράγματι, γιά νά ἀντιπαρατεθεῖ ἀποτελεσματικά στήν UNICE (Ἐνωση Συνομοσπονδιῶν τῆς Βιομηχανίας) καί ἀγροτικά λόμπυ, πού ἔχουν μεγάλη ἐπιρροή στίς διάφορες κυβερνήσεις ἀλλά καί στήν Κομισιόν, ⁷ τό οικολογικό «λόμπυ» δέν μπορεῖ πιά νά παραμείνει σέ μερικές ἀπλές ἀλήθειες, ὅσο καί ἂν εἶναι ὀλοφάνερές, ἀκόμα καί ἂν αὐτές εὐνοοῦνται σήμερα ἀπό τόν «πράσινο» ὑπερθεματισμό τῶν περισσοτέρων κομμάτων στήν Εὐρώπη. Τό ὅτι ὀρισμένα εἰδικά ἀγαθὰ εἶναι μοναδικά καί ἀναντικατάστατα καί ὡς ἐκ τούτου «ἀνεκτίμητα» ἔχει ἐλάχιστη ἐμβέλεια στούς «ἀποφασίζοντες», πού τοὺς κατατρύχει ὁ οικονομικός ὀρθολογισμός. Γιά νά γίνει κανεῖς πειστικός πρέπει σήμερα νά μιλήσει τῆ γλώσσα τοῦ «οἰκονομικοῦ ὀρθοῦ λόγου». Καί ἀκριβῶς, ἔχουμε πολλά νά ποῦμε γιά νά πείσουμε τά κράτη (ἡ Ἐπιτροπή φαίνεται ὅτι

είναι ήδη πεπεισμένη) ότι μία πολιτική του περιβάλλοντος δεν είναι απαραίτητα μία περιττή πολυτέλεια, και ότι μπορεί να γίνει *πρόσθετος παράγοντας της ανάπτυξης*. Όσο βαριές κι αν είναι οι επενδύσεις για το περιβάλλον, και ακόμα και αν τα προσδοκώμενα κέρδη είναι, σχεδόν πάντα, μακροπρόθεσμα, πόρρω απέχουν στην προκειμένη περίπτωση από το *οικονομικό κόστος της αδράνειας*. Οι χώρες του Ο.Ο.Σ.Α., π.χ., αφιερώνουν 1 έως 2% του ΑΕΠ στο περιβάλλον. Αφιερώνουν όμως παράλληλα 3 έως 5% του ΑΕΠ σε δαπάνες που αφορούν σε επανόρθωση των ζημιών που προκαλεί η ρύπανση.⁸ Όπως σημειώνει ένα κείμενο της «Συνδιάσκεψης του Ο.Ο.Σ.Α. για το περιβάλλον και την Οικονομία» (Ιούνιος 1984), «τά κέρδη που αντλούνται από τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος (...) υπερβαίνουν κατά γενικό κανόνα το κόστος τους». Έξάλλου, το περιβάλλον αντιπροσωπεύει σήμερα *μια πραγματική βιομηχανία*,⁹ και όρισμένες μελέτες υπολογίζουν ότι το 1993, τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που συνδέονται με το περιβάλλον θα αντιπροσωπεύουν έναν κύκλο εργασιών 6.250 δισ. δολ., (40 δισ. ECU) στις χώρες της ΕΟΚ και 10.000 δισ. δολ. το έτος 2000.¹⁰

Με δύο λόγια αρχίζει σιγά σιγά να γίνεται αντιληπτό ότι η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να είναι *μια επικερδής επιχείρηση*. Και καθώς ωθούν προς τα εκεί οι πιέσεις των οικολόγων, ενώ η κοινή γνώμη είναι όλο και πιο ευαίσθητοποιημένη στα προβλήματα αυτά,¹¹ πολλαπλασιάζονται οι προτάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Έπιτροπής υπέρ μιας πραγματικής κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Έτσι γίνεται όλο και πιο δύσκολο για το Συμβούλιο να αγνοήσει τις οικολογικές ευαισθησίες που εκφράζονται. Θα δούμε άραγε επιτέλους την πραγματική εγκαθίδρυση και λειτουργία αυτής της «Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Περιβάλλοντος», που είχε προτείνει ο Ζάκ Ντελόρ τον Ιανουάριο του 1989», και πού θα επέτρεπε να καθιερώσει «μια συλλογή δεδομένων, μία επιστημονική αποτίμηση των ζημιών στο περιβάλλον, καθώς και προβλέψεις των κινδύνων»;¹²

Ο πρόσφατος συμβιβασμός, που υιοθετήθηκε στις 28 Νοεμβρίου 1989, σχετικά με την εγκαθίδρυση αυτή, βρίσκεται, όπως ελπίζεται, στη σωστή κατεύθυνση. Γίνεται, πράγματι, αισθητή η ανάγκη αυτού που θα ήταν κάπως το αντίστοιχο του αμερικανικού «Freedom of information Act». Διότι ακόμα ως σήμερα δεν υπάρχει μία κοινοτική οδηγία που να υποχρεώνει τα Κράτη - Μέλη να γνωστοποιούν στην Έπιτροπή την ποσότητα των παραγομένων απορριμάτων, ακόμα και

των επικίνδυνων. Μόνο η οδηγία του 1984 για τις διασυνοριακές μεταφορές των αποβλήτων επιβάλλει ελάχιστα στοιχεία διαφανεΐας.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ

Μπροστά στην επιμονή των κρατών να εμποδίζουν οποιοδήποτε μέτρο που απειλεί, έστω και ελάχιστα, τα «συμφέροντα» όρισμένων επιχειρήσεων τους, η Έπιτροπή κατέληξε στην πρόταση να εγκαταλειφθεί, στον κρίσιμο αυτό τομέα του περιβάλλοντος, ο κανόνας της ομοφωνίας. Τό Συμβούλιο τό άρνήθηκε.

Ο κανόνας όμως αυτός της ομοφωνίας στον χώρο του περιβάλλοντος άποτελεί σκάνδαλο. Πρώτα άπ' όλα στο θέμα αυτό δεν υπάρχουν όντορα, όπως μάς τό άπέδειξε κατά τραγικό τρόπο τό Τσερνομπίλ, πριν από λίγα χρόνια. Τά κράτη όμως συνεχίζουν να γαντζώνονται σ' αυτό πού θεωρούν, άκόμα και σήμερα, ως «έθνική κυριαρχία». Η κοινή γνώμη ώστόσο δεν τό άκολουθεί: «9 στα 10 έρωτηθέντα άτομα, πιστεύουν ότι ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα θά έπρεπε να άποφασίζει με κοινούς κανόνες στον χώρο της προστασίας του περιβάλλοντος».¹³

Στίς πολλές και ποικίλες προτάσεις της Έπιτροπής, τό Συμβούλιο αντίτασσει έτσι μία άδράνεια πού προκάλεσε άφθονες κριτικές εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Έξάλλου, τό κράτη δεν βιάζονται και πολύ να έντάξουν στίς νομοθεσίες τους τίς τελικά υιοθετούμενες οδηγίες πού παραμένουν συχνά γράμμα κενό. Δεν διαπιστώθηκε τάχα, μετά από τήν καταστροφή του έργοστασίου της Σαντός, στην Έλβετία, ότι ή Έταλία δεν είχε έντάξει τήν «οδηγία Σεβέζο» στη δική της έθνική νομοθεσία; Μήπως άλλωστε ή Έλλάδα, δεν κατηγορήθηκε άπό τήν Έπιτροπή ότι δεν είχε συμμορφωθεί — άρκετές φορές — στίς Όδηγίες της ΕΟΚ για τήν καταπολέμηση της άτμοσφαιρικής ρύπανσης και τήν προστασία του περιβάλλοντος;¹⁴ Τά παραδείγματα είναι άπειρα. Και στην περίπτωση άκόμα πού κάποια οδηγία έντάσσεται επιτέλους στο έθνικό δικαιο, ή αντίστοιχη Διοίκηση συχνά τήν άγνοεί. Αυτό έξηγει και τό ότι ο κύριος στόχος του 4ου Προγράμματος Δράσης για τό Περιβάλλον είναι «ή πλήρης και άποτελεσματική εφαρμογή της ύπάρχουσας κοινοτικής νομοθεσίας».¹⁵ Και στον τομέα αυτόν ή Έπιτροπή, πού μπορεί να έγείρει έναντίον ενός Κράτους - Μέλους τή διαδικασία *παράβασης* (άρθρο 169 της Συνθήκης της Ρώμης), έχει άρκετή δουλειά.

Σ' αυτό τό τόσο σοβαρό θέμα, ός μόνον ξεχνάμε ότι εύτυχώς όλοι οι πολι-

τες μιας χώρας της ΕΟΚ, έχουν τό δικαίωμα να καταθέσουν μήνυση στην Έπιτροπή έναντίον ενός κράτους - μέλους (άκόμα και του δικού τους) πού θά ήταν ένοχο μή σεβασμού των κοινοτικών κειμένων. Και ός σημειωθεί ότι είναι μία διαδικασία πού δεν συνεπάγεται κανένα έξοδο για τόν ένάγοντα, του όποιου ή ταυτότητα δεν άποκαλύπτεται κατά τή διάρκεια της έρευνας πού διεξάγει ή Έπιτροπή. Όπως τό τονίζει ένα φυλλάδιο του 1987 «ή συνεργασία των πολιτών της Ευρώπης είναι άναγκαία για τήν Προστασία του Περιβάλλοντος».¹⁶

1. *Καθημερινή*, 14.10.1990
2. "La Communauté et l' environnement", *Documentation Européenne*, 1987, σ. 55.
3. Άναφορά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 20 Ιουλίου 1989.
4. Άναφορά της Έπιτροπής Περιβάλλοντος, Δημοσίας Υγείας και Προστασίας των Καταναλωτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 10 Άπριλίου 1989.
5. Παρέμβαση στο Στρογγυλό Τραπέζι με θέμα «Τό μέλλον της ευρωπαϊκής πολιτικής για τό περιβάλλον». Συμπόσιο πού οργανώθηκε άπό τήν Ευρωπαϊκή Συνεννόηση για τό Περιβάλλον στην Γαλλική Έθνοσυνέλευση, Παρίσι 11 Μαΐου 1988.
6. Βλ. Yves Mamou, "Ces lobbies qui font l' Europe", *Le Monde* 8.4.90.
7. Τό πρόσφατο ναυάγιο του Έξζόν - Βαλντέζ (Μάρτιος 1989) προκάλεσε ζημίες ποσοδό πάνω άπό 100 εκ. δολ. (500 εκ. δολ. μακροπρόθεσμα).
8. Μία «Διεθνής Έβδομάδα των τεχνολογιών του περιβάλλοντος» οργανώθηκε, λόγω χάρη, στο Παρίσι (22-25 Οκτωβρίου 1989) με σκοπό τήν προώθηση των οικολογικών.
9. βλ. *Sciences et Technologie*, Ιούνιος και Νοέμβριος 1989.
10. Άκόμα και στην Έλλάδα όπου (όπως και στην Πορτογαλία) οι πολίτες της φαίνονται να είναι οι λιγότερο άνησυχούντες ως προς τό περιβάλλον, τό 45% των έρωτηθέντων πιστεύουν ότι «ή προστασία του περιβάλλοντος και ή διαφύλαξη των πλουτοπαραγωγικών πηγών είναι ή άναγκαία προϋπόθεση για τήν εξασφάλιση της άνάπτυξης της οικονομίας». Μόνον 12% πιστεύουν ότι ή ανάπτυξη της οικονομίας πρέπει να έχει προτεραιότητα άπέναντι στο ένδιαφέρον για τό περιβάλλον: «Οι Ευρωπαίοι και τό περιβάλλον τους στο 1986», Έπιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
11. Παρέμβαση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 17 Ιανουαρίου 1989.
12. COM (89) 303.
13. "Eurobarometre", 31 (Ιούνιος 1989). Έπιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
14. Βλ. π.χ., «Η Έλλάδα βιάζει τό περιβάλλον» στην *Καθημερινή*, 3.9.1989 και 14.10.1990.
15. Βλ. παραπάνω σημ. 2.
16. «Περιβάλλον και Νομοθεσία, Δικαιώματα του Έλληνα Πολίτη», Άθήνα, Νοέμβριος 1987.

ΤΑ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΩΣ ΠΡΟ·Ι·ΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ

Ἡ περίπτωση τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου

τῆς Μελίνας Σεραφετινίδου

Ι. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

1. Ἡ κοινωνική κατασκευή τῶν εἰδήσεων

Ἀπό τίς πρῶτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μέ τή ραγδαία ἀνάπτυξη στίς ΗΠΑ συστηματικῶν ἐπιστημονικῶν ἀναλύσεων τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας (ΜΜΕ), μιά σειρά ἐρευνητῶν θά καταλήξουν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγή τῶν εἰδήσεων δέν ἀποτελεῖ ἀπλή καταγραφή τῶν γεγονότων, μιά πιστή «ἀντανάκλαση» τῆς πραγματικότητας, ἀλλά μιά κοινωνική πρακτική πού παρεμβαίνει ἐνεργητικά στή διαμόρφωση τῆς ὅποιας συνείδησης, ἀντίληψης ἢ εἰκόνας ἔχουμε γιά τόν κόσμο γύρω μας (βλ. χαρακτηριστικά τίς κλασικές μελέτες τῶν White, 1950, Breed, 1955, Gieber, 1964). Ὅπως ρητά θά ὑποστηρίξει μέ τόν περίφημο ἀφορισμό του ὁ Gieber (1964) «τά νέα εἶναι ὅτι τά κάνουν οἱ δημοσιογράφοι», θέλοντας ἔτσι νά τονίσει ὅτι τά στελέχη τῶν μέσων εἶναι αὐτοί πού ἀποφασίζουν ποιά ἀπό τά δεσεκατομμύρια γεγονότα πού συμβαίνουν σέ ὅποιαδήποτε δεδομένη στιγμή σέ ὅλη τήν ὑφήλιο θά γίνουν «εἰδηση», καθῶς καί πόση ἔμφαση ἢ σημασία θά δοθεῖ σέ κάθε ἀπό ἕνα ἀπ' αὐτά. Μέ ἄλλα λόγια, τά γεγονότα ἢ συστατικά στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας εἶναι δυνάμει μόνο «νέα», γίνονται «νέα» μόνο ὅταν κάποιος ἐπικοι-

νωσιακός ὀργανισμός ἐπιλέξει νά τά ἀναμεταδώσει ὡς «εἰδηση», συμβολικά ἀναπαράγοντάς τα σε λόγο ἢ/καί εικόνα.

Για τή μετέπειτα γενιά μελετητῶν τῶν μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν, τόσο στήν Ἀμερική ὅσο καί στήν Εὐρώπη, ἡ παραπάνω θεώρηση τῶν εἰδήσεων θά αποτελέσει, τουλάχιστον γιά τήν τεράστια πλειοψηφία τους, κεντρική παραδοχή τῶν ἀναλύσεών τους, παρά τό γεγονός ὅτι κινούνται μέσα σέ νέα¹ καί ποικίλα (ἐθνομεθοδολογικά, σημειολογικά, στρουκτουραλιστικά, νεο-μαρξιστικά, κ.λπ.) θεωρητικά πλαίσια (βλ. ἐνδεικτικά, Tuchman, 1978, Fiske & Hartley, 1978, Hall, 1978 καί 1982, Halloran et. al., 1970). Τά εἰδησεογραφικά μηνύματα τῶν ΜΜΕ, ἐπανειλημμένα θά ὑποστηριχθεῖ, ἐρμηνεύουν τήν πραγματικότητα, τῆς προσδίδουν νόημα, δημιουργοῦν τά «σημσιολογικά πλαίσια» (Hall, 1978, 55-56) μέ βάση τά ὅποια κατανοοῦμε τόν κοινωνικό χῶρο καί πορευόμαστε μέσα σ' αὐτόν. «Οἱ εἰδήσεις ἀποτελοῦν ἕνα παράθυρο στόν κόσμο», παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ἡ ἀμερικανίδα ἐπικοινωνιολόγος Gaye Tuchman. «Μέσα ἀπό τό πλαίσιο του... οἱ εἰδήσεις στοχεύουν νά μᾶς πουν αὐτό πού θέλουμε νά ξέρουμε, χρειαζόμαστε νά ξέρουμε, καί πρέπει νά ξέρουμε. Ἀλλά ὅπως κάθε πλαίσιο πού διαγράφει τόν κόσμο, τό πλαίσιο τῶν εἰδήσεων μπορεῖ νά θεωρηθεῖ προβληματικό. Ἡ θέα ἀπό ἕνα παράθυρο ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἄν τό παράθυρο εἶναι μεγάλο ἢ μικρό, ἄν ἔχει πολλά ἢ λίγα χωρίσματα, ἄν τό τζάμι εἶναι διαφανές ἢ ἀδιαφανές, ἄν βλέπει στό δρόμο ἢ στήν πίσω αὐλή... καθῶς καί ἀπό τό πού στέκεται κανεῖς, κοντά ἢ μακριά...» (Tuchman, 1978, 1).

1. Οἱ μελέτες τῶν White, Breed καί Gieber πού ἀναφέραμε παραπάνω κινοῦνται μέσα στά πλαίσια τῆς λειτουργιστικῆς θεώρησης, ἡ ὅποια παρέχει, μέχρι περίπου τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, τό κυρίαρχο παράδειγμα (paradigm) στό χῶρο τῆς ἐπικοινωνιακῆς ἔρευνας.

2. Ἡ διαπίστωση αὐτή κατ' οὐδένα τρόπο δέν ἀρνεῖται τή σημασία τῆς ἐπίδρασης πού ἀσκοῦν στήν εἰδησεογραφική παραγωγή τῶν ΜΜΕ καί ἄλλοι, «ἐξωγενεῖς» παράγοντες, ὅπως, γιά παράδειγμα, οἱ «πηγές» τῶν μέσων (κατεξοχήν οἱ κρατικοί φορεῖς καί στελέχη) (βλ. Breed, 1955, 186-7, Schudson, 1989, 265 & 271), ἢ οἱ προτιμήσεις καί τό γούστο τοῦ κοινοῦ (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 7 (3)). Ἡ θέση μας εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδραση ὅλων αὐτῶν τῶν παραγόντων σέ τελική ἀνάλυση «φιλτράρεται» ἢ διαμεσολαβεῖται ἀπό τά θεσμικά πλαίσια ὀργάνωσης καί λειτουργίας —ἀπό τή μορφολογία— τῶν ἰδίων τῶν μέσων.

Κατά συνέπεια σέ ὅλη τή μεταπολεμική περίοδο ἕνα πολύ μεγάλο μέρος τῆς ἐπικοινωνιακῆς ἔρευνας, στήν Ἀμερική καί στήν Εὐρώπη, θά στραφεῖ, ἀφενός στήν ἀνάλυση «τῆς θέας στόν κόσμο» πού προσφέρουν τά εἰδησεογραφικά μηνύματα τῶν ΜΜΕ, καί ἀφετέρου, καί πολύ σημαντικά, στή διερεύνηση τῶν παραγόντων πού καθορίζουν τήν κατασκευή τοῦ «πλαισίου τῶν εἰδήσεων». Ἀπό αὐτή τήν τελευταία κατηγορία μελετῶν θά προκύψει ὅτι τά θεσμικά καί ὀργανωτικά πλαίσια λειτουργίας τῶν σύγχρονων μέσων ἐπικοινωνίας ὀριοθετοῦν τίς ἀποφάσεις καί ἐπιλογές τῶν στελεχῶν τῶν μέσων ὡς πρός τή μορφή καί περιεχόμενο τῶν εἰδήσεων.²

Συγκεκριμένα, η παραγωγή των ειδήσεων συντελείται μέσα σε μεγάλους πολύπλοκους επιχειρηματικούς (δημόσιους ή ιδιωτικούς) οργανισμούς, των οποίων η λειτουργία απαιτεί τη διακίνηση σημαντικών κεφαλαίων, έκτεταμένη οικονομική διαχείριση, καθώς και αναπτυγμένη γραφειοκρατική οργάνωση και διοίκηση. «Μιά συνεχής ένασχόληση με οργανωτικά ζητήματα, όπως προϋπολογισμοί, μισθοί, προθεσμίες, κυκλοφορίες, δείκτες άκροαματικότητας, διαφημιστές και υπόληψη», παρατηρεί ο Hirsch, χαρακτηρίζει τόσο τα στελέχη όσο και τους διευθυντές των έντυπων και ηλεκτρονικών δημοσιογραφικών συγκροτημάτων (Hirsch, 1978, 13). Μέ άλλα λόγια, δεδομένης της οργανωτικής τους δομής, τα ΜΜΕ έχουν προσδιορισμένους στόχους, μεταξύ των οποίων η αύξηση των εσόδων τους, η εξασφάλιση του μέγιστου δυνατού κέρδους (μέσω της αύξησης της κυκλοφορίας / άκροαματικότητας καθώς και των διαφημιστικών καταχωρήσεων), είναι πρωταρχικής σημασίας, καθώς αποτελεί, κατά κανόνα, βασική προϋπόθεση επιβίωσης. Έπιπλέον, οι σύγχρονοι οργανισμοί μαζικής επικοινωνίας επιδιώκουν και άλλους στόχους, πολιτικής, ιδεολογικής και πολιτιστικής φύσης, όπως, για παράδειγμα, την άσκηση δημόσιου διαλόγου γύρω από τρέχοντα πολιτικά και κοινωνικά θέματα, τη στήριξη και προώθηση συγκεκριμένων κομματικών παρατάξεων, την αύξηση του κύρους τους ως επικοινωνιακού οργανισμού, κ.λπ.

Ο συγκεκριμένος συνδυασμός στόχων, καθώς και ο τρόπος ιεράρχησής τους, συγκροτούν τη λεγόμενη «γραμμή» ή «πολιτική» ενός μέσου, ή οποία σε τελική ανάλυση αντανακλά τις προτιμήσεις και επιδιώξεις αυτών που το ελέγχουν, είτε σε ατομική (ιδιώτες επιχειρηματίες) είτε σε συλλογική (κρατική γραφειοκρατία) βάση.³ Αυτή η «πολιτική» ουσιαστικά παρέχει τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία τα στελέχη των μέσων αποφασίζουν το ποιά γεγονότα θα γίνουν ειδηση, σε ποιά θα δοθεί έμφαση ή προτεραιότητα ως «τά νέα της ημέρας», ποιά θα 'ναι η συγκεκριμένη μορφή του ειδησεογραφικού μηνύματος, κ.ο.κ.⁴ Στή διεθνή βιβλιογραφία επανειλημμένα συναντάμε αναφορές στή «σύγκρουση μεταξύ του επικοινωνιακού οργανισμού και των υπαλλήλων» του, και τό συμπέρασμα ως πρός τά αίτια του φαινομένου είναι κοινό: «τίς περισσότερες φορές μοιάζει νά σημειώνεται εκεί όπου η πολιτική γραμμή ή οικονομική ιδιότητα του οργανισμού παρεμποδίζει την ατομική ελευθερία της έκφρασης» (McQuail, 1987, 160).⁵

Κατά συνέπεια, τό ζήτημα πού έχει απασχολήσει συστηματικά τούς μελετητές της ειδησεογραφικής παραγωγής των ΜΜΕ, αφορά στίς διεργασίες μέσω των οποίων διασφαλίζεται ή συμμόρφωση των στελεχών ενός δημοσιογραφικού συγκροτήματος στους στόχους και λογική της ιδιοκτησίας / διεύθυνσης. Μέ ποιά τρόπο και για ποιά λόγο τά άτομα πού επανδρώνουν τό κάθε μέσο «προσαρμόζουν» τίς προσωπικές και επαγγελματικές τους αντιλήψεις, επιθυμίες και επιδιώξεις στή «πολιτική» του οργανισμού, παρά τό γεγονός ότι ή τελευταία «συχνά παραβιάζει ή δημοσιογραφική δεοντο-

λογία, τά στελέχη συχνά διαφωνούν προσωπικά μ' αυτήν, και ή διεύθυνση δέν μπορεί νόμιμα νά απαιτήσει την υιοθέτησή της»; (Breed, 1955, 180). 'Η απάντηση, όπως αυτή προκύπτει από μία συστηματική ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, παραπέμπει σε δύο κεντρικούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου στό χώρο των σύγχρονων οργανισμών μαζικής επικοινωνίας: πρώτον, στή γραφειοκρατική οργάνωση και διοίκηση των μέσων, και δεύτερον, στή δεοντολογία του δημοσιογραφικού επαγγέλματος. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι ή ανάλυση του πρώτου μηχανισμού, ιδιαίτερα όπως αυτός έμφανίζεται και λειτουργεί μέσα στα πλαίσια του ημερήσιου αθηναϊκού τύπου.⁶

2. Γραφειοκρατικοί μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου

Σέ όλες τίς κοινωνίες του αναπτυγμένου καπιταλισμού κοινό χαρακτηριστικό των δημοσιογραφικών οργανισμών είναι ή υιοθέτηση μιιάς έσωτερικής οργανωτικής

3. Τό από ποιούς παράγοντες, και μέσω ποιων διεργασιών, καθορίζονται αυτές οι προτιμήσεις και επιδιώξεις αποτελεί ένα σημαντικό έρώτημα, τό οποίο όμως δέν θά μιάς απασχολήσει στό παρόν άρθρο.

4. «Οι μελέτες των εφημερίδων σίγουρα αποκαλύπτουν μία έντονη αίσθηση εκ μέρους των δημοσιογράφων ότι οι διευθυντές και οι εκδοτές έχουν μιιά «πολιτική», ή οποία τείνει νά υπαγορεύει είτε τό είδος του θέματος πού θά επιλεγεί, ή τον τρόπο χειρισμού του» (McQuail, 1987, 160).

5. Μάλιστα, ο McQuail τονίζει ότι εκεί όπου «έμπορευματικές σκοπιμότητες διεισδύουν σε όλα τά επίπεδα λήψης αποφάσεων, τά περιθώρια επαγγελματικής ελευθερίας μοιάζουν πολύ περιορισμένα» (McQuail, 1987, 155).

6. 'Η ιστορική εξέλιξη, τό περιεχόμενο και οι κοινωνικές λειτουργίες της δημοσιογραφικής δεοντολογίας δέν αποτελούν αντικείμενο του παρόντος άρθρου. 'Η ξένη βιβλιογραφία για τό θέμα αυτό είναι ιδιαίτερα έκτεταμένη. Για μιιά ενδιαφέρουσα παρουσίαση και σχολιασμό της, καθώς και για μιιά πρώτη διερεύνηση του παραπάνω φαινομένου στον ελληνικό δημοσιογραφικό χώρο βλ. Κωνσταντινίδου, 1991. 'Εδώ θά θέλαμε μόνο νά έπιστημόνουμε ότι «ή επαγγελματική δεοντολογία και ο γραφειοκρατικός επιχειρηματικός οργανισμός δέν αποτελούν αντίποδες σε ένα συνεχές μεταξύ ελευθερίας και ελέγχου», καθώς «και οι δύο ανήκουν στήν ίδια ιστορική μήτρα: παγώνονται στον 20ό αιώνα ως ξεχωριστοί αλλά παρ' όλ' αυτά συμπληρωματικοί τρόποι οργάνωσης της εργασίας» (Larson στό Soloski, 1989, 212). «Όπως σειρά μελετητών των μέσων έχει έπιστημόνει, ή δεοντολογία του σύγχρονου δημοσιογραφικού επαγγέλματος κατά κανόνα συμβάλλει αποφασιστικά στήν αποτελεσματική «προσαρμογή» των στελεχών των ΜΜΕ στό εργασιακό τους περιβάλλον, καθώς οι πρακτικές, παραδόσεις και κανόνες του επαγγέλματος ουσιαστικά απορρέουν από, ή αντανακλούν, τίς ανάγκες των μέσων ως επιχειρηματικών γραφειοκρατικών οργανισμών (βλ. ένδεικτικά Giebert, 1964, Tuchmann, 1978, Bagdikian, 1971, Sigal, 1973, Elliott, 1977).

δομής με έντονα γραφειοκρατικό χαρακτήρα: ιεραρχική οργάνωση του προσωπικού, μέσω της οποίας τα ανώτερα στελέχη ελέγχουν και πειθαρχούν τις δραστηριότητες των κατωτέρων, καθώς και έκτεταταμένος και αυστηρά τηρούμενος καταμερισμός αρμοδιοτήτων και υπευθυνότητων. "Όπως έχουν επισημάνει οι θεωρητικοί του γραφειοκρατικού φαινομένου, αυτού του είδους η οργανωτική δομή θεσμοθετεί τον περιορισμό —την αυστηρή οριοθέτηση— του αυθορμητισμού και της ατομικής πρωτοβουλίας σε ότι αφορά στις επαγγελματικές δραστηριότητες του προσωπικού, και, κατά προέκταση, τον προγραμματισμό, την τυποποίηση και ρουτινοποίηση της εργασίας. Στο χώρο των ΜΜΕ, η κατάσταση αυτή δημιουργεί, τουλάχιστον δυνάμει, έσωτερικές αντιφάσεις και προστριβές, λόγω της φύσης της εργασίας των στελεχών τους, η οποία έμπεριέχει έντονα τό στοιχείο της δημιουργικότητας και του αυτοσχεδιασμού, ή ολοκλήρωση του οποίου απαιτεί άλλους κανόνες λειτουργίας απ' αυτούς που επιβάλλει η γραφειοκρατική οργάνωση.⁷

Κεντρική λειτουργία⁸ αυτού του «κάθετου και όριζόντιου κατακερματισμού» των δραστηριοτήτων ενός οργανισμού είναι «η αυτόματη ρύθμιση του ελέγχου των εργαζομένων —σύστημα αυτορυθμιζόμενο— ώστε να μην χρειάζεται παρέμβαση (έκ μέρους της εργοδοσίας ή διεύθυνσης) σε κάθε στάδιο παραγωγής... Αυτοί οι μηχανισμοί ελέγχου συντελούν στην έδραϊωση των όριων της επαγγελματικής συμπεριφοράς των δημοσιογράφων... παρέχουν τό πλαίσιο δράσης. "Ένα πλαίσιο άρκετά εύρύ, ώστε να επιτρέπει στους δημοσιογράφους κάποιο βαθμό δημιουργικότητας... και απ' τήν άλλη άρκετά στενό ώστε οι δημοσιογράφοι να έχουν μέν κάποιο βαθμό ελευθερίας δράσης προς όφελος όμως της επιχείρησης» (Κωσταντινίδου, 1991. Βλ. επίσης, Soloski, 1989, 226). Πράγματι, όλες οι σχετικές έρευνες αποδεικνύουν ότι στις κοινωνίες της δύσης, οι ιδιώτες επιχειρηματίες ή οι κρατικές αρχές που ελέγχουν τους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς (έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα) ασκούν, κατά κανόνα, μιά γενική έποπτεία της ειδησεογραφικής παραγωγής,⁹ και δέν

επιδίδονται σε καθημερινές, άνοιχτές, συνεχείς παρεμβάσεις, πιέσεις, ύποδείξεις, κ.λπ.¹⁰ Έπιπλέον, η έποπτεία αυτή άσκειται κατά κύριο λόγο μέσω των λεγόμενων «πυλών»¹¹ του κάθε οργανισμού, δηλ. των άτόμων που κατέχουν θέσεις οι όποιες λειτουργούν ως «πύλες» της επικοινωνίας: μέσα από τις θέσεις αυτές περνάνε όλα τά μηνύματα, και όρισμένα γίνονται δεκτά ενώ άλλα άπορρίπτονται ή αναδιαμορφώνονται. Σέ ότι άφορā τόν τύπο, οι συντάκτες,¹² άρχισυντάκτες και διευθυντές αποτελούν τούς «πυλωρούς» του κάθε δημοσιογραφικού οργανισμού. Αυτοί είναι που έπεξεργάζονται και διαμορφώνουν τό ύλικό που συλλέγουν και γραφούν οι ρεπόρτερς, και, συνακόλουθα, καθορίζουν τήν τελική μορφή και περιεχόμενο των ειδησεογραφικών μηνυμάτων.¹³ Τά κριτήρια σύμφωνα μέ τά όποια παίρ-

9. 'Ο 'Αντιπρόεδρος ενός από τά μεγαλύτερα τηλεοπτικά δίκτυα της 'Αμερικής δήλωσε χαρακτηριστικά: «άφήνουμε τό προσωπικό των ειδησεογραφικών προγραμμάτων να έχουν τή δική τους άποψη μέσα σε όρισμένα όρια. Οι άπόψεις τους πρέπει να είναι άποδεκτές στη διοίκηση του τμήματος ειδήσεων και στην έταιρία. Πρέπει να έποπτεύονται από τήν έταιρία» (στό Σεραφετινίδου, 1987, 433).

10. 'Ο άσφυκτικός κρατικός / κομματικός έλεγχος της έλληνικής κρατικής ραδιοφωνίας - τηλεόρασης αποτελεί εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, όπως εξάλλου αποδεικνύουν και οι έντονες αντιδράσεις που έχει προκαλέσει.

11. «πυλωρός», δηλ. φύλακας της πύλης, είναι ή έλληνική μετάφραση του όρου «gatekeeper», τόν όποιο εισήγαγε στην κοινωνιολογική ανάλυση ό Kurt Lewin, τό 1947, και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην ανάλυση της ειδησεογραφικής παραγωγής από τόν David Manning White (1950). Μέχρι σήμερα παραμένει έννοια - κλειδί για τήν κατανόηση των διεργασιών μέσω των όποιων επιτελείται ή κοινωνική κατασκευή των ειδήσεων.

12. Στην άγγλοσαξωνική βιβλιογραφία, σε αντίθεση μέ τήν έλληνική δημοσιογραφική πρακτική, ό όρος «συντάκτης» (editor) δέν αναφέρεται στους δημοσιογράφους που κάνουν τό ρεπορτάζ, για τούς όποιους χρησιμοποιείται ό όρος «ρεπόρτερ» (reporter). Γενικά, οι ρεπόρτερ είναι οι «συλλέκτες» και «συγγραφείς» των ειδήσεων, οι «κεραίες της έφημερίδας» (όπως χαρακτηριστικά τούς αποκάλεσε στέλεχος άθληναϊκής έφημερίδας). 'Αντίθετα, οι «συντάκτες», κάθονται στό γραφείο τους και διαβάσουν, έγκρίνουν, έπεξεργάζονται ή άπορρίπτουν τά κείμενα που τούς υπέβαλλαν οι ρεπόρτερ, ή / και επιβλέπουν και συντονίζουν τις δραστηριότητες των διάφορων τμημάτων ή τομέων (στόν έλληνικό τύπο αυτές είναι οι αρμοδιότητες των λεγόμενων συντακτών ύλης, των διευθυντών ή υπευθύνων τμημάτων ή τομέων, των άρχισυντακτών, διευθυντών σύνταξης, κ.λπ.). Στόν παρόν άρθρο, στό μέν θεωρητικό μέρος της συζήτησης (μέρος I) χρησιμοποιούμε τόν όρο συντάκτη σύμφωνα μέ τήν άκαδημαϊκή άγγλοσαξωνική παράδοση, ενώ στην συζήτηση που άφορā τόν ήμερήσιο άθληναϊκό τύπο (μέρος II), ό όρος συντάκτης χρησιμοποιείται σύμφωνα μέ τήν καθιερωμένη πρακτική στά έλληνικά δημοσιογραφικά συγκροτήματα, αναφέρεται, δηλαδή, στους «ρεπόρτερ» της έφημερίδας.

13. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι οι ρεπόρτερς στερούνται κάθε ελευθερίας δράσης ή έπιρροής στη διαμόρφωση του περιεχομένου και μορφής του ειδησεογραφικού μηνύματος (βλ.

7. «Οι ειδήσεις», παρατηρεί ό Tunstall, «δέν μπορούν ποτέ να είναι ένα τυποποιημένο βιομηχανικό προϊόν. Τό είδος της δουλειάς που κάνουν οι δημοσιογράφοι δέν είναι δουλειά ρουτίνας... Παρ' όλα αυτά, ή γενική οργάνωση των μέσων... είναι πολύ περισσότερο ρουτινοποιημένη και προγραμματισμένη... και άσκει πίεση προς αυτή τήν κατεύθυνση μέ διάφορους τρόπους... 'Η φύση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος άσκει πίεση προς τήν αντίθετη, μή ρουτινοποιημένη κατεύθυνση» (Tunstall, 1972, 263).

8. Χρησιμοποιούμε τόν όρο «λειτουργία» χωρίς να του προσδίδουμε τήν όποιαδήποτε τελεολογική διάσταση (λειτουργία = λόγος ύπαρξης). Μέ τόν όρο λειτουργία αναφερόμαστε στις, προμελετημένες ή άπρόβλεπτες, συνέπειες ενός κοινωνικού φαινομένου, ενώ ή αναφορά στό λόγο ύπαρξης του προϋποθέτει τήν ιστορικο-κοινωνιολογική διερεύνηση των κοινωνικών του αίτιων.

νουν τις αποφάσεις τους και κάνουν τις επιλογές τους υπαγορεύονται, αφενός, από τη γενική «πολιτική» του οργανισμού, και, αφετέρου, από τις τεχνικές προδιαγραφές και χρονικές προθεσμίες που επιβάλλει ή εκδοσθή μιας έφημερίδας.¹⁴ Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι τελικές αποφάσεις είναι προϊόν διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών μεταξύ των διαφόρων «πυλωρών», χωρίς αυτό να αναιρεί την λειτουργία ιεραρχικών σχέσεων ανάμεταξύ τους, και τή συνακόλουθη, σε περιπτώσεις διαφωνίας, δυνατότητα άσκησης βέτο από τους ύψηλοτερα ιστάμενους στην ιεραρχία «πυλωρούς».

Μέ ποιό τρόπο, μέσω ποιων μηχανισμών, μπορούν οι «πυλωροί» και επιβάλλουν τή βούλησή τους, τις αποφάσεις και επιλογές τους, στα υπόλοιπα στελέχη του οργανισμού; Μέ τον ίδιο τρόπο, μέσω των ίδιων μηχανισμών, που διασφαλίζεται μέσα στους κόλπους κάθε κοινωνικής ομάδας ή κοινωνίας, μικρής ή μεγάλης σέ μέγεθος και πολυπλοκότητα, ή συμμόρφωση των μελών της σέ κάποιους στόχους και «κανόνες του παιχνιδιού»: ¹⁵ Πρώτον, ή διαδικασία κοινωνικοποίησης στην οποία υποβάλλονται όλα τά μέλη μιας κοινωνίας διασφαλίζει τόν «έσωτερικό κοινωνικό έλεγχο». Τό άτομο έσωτερικεύει (δηλ. γίνονται μέρος τής προσωπικότητάς του, τής ψυχοσύνθεσης ή χαρακτήρα του) τούς κοινωνικούς κανόνες, τις αξίες, πεποιθήσεις και στόχους που ύ-

χαρακτηριστικά McQuail, 1987, 155, και Breed, 1955, 190-192). Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι αφενός ή έλευθερία και έπιρροή των στελεχών των μέσων είναι αυστηρά όριοθετημένη από τά θεσμικά και οργανωτικά πλαίσια που χαρακτηρίζουν όλους τούς σύγχρονους οργανισμούς έπι κοινωνίας, και, αφετέρου, ότι τά όρια αυτά είναι λιγότερο ή περισσότερο στενά ανάλογα μέ τή συγκεκριμένη «πολιτική» και τρόπο λειτουργίας του κάθε έπικοινωνιακού οργανισμού. 14. Για παράδειγμα, σέ ότι άφορά τόν ήμερήσιο τύπο, όσο πιο άργά τό βράδυ φθάσει ένα ειδησεογραφικό μήνυμα στις «πύλες τής έπικοινωνίας», τόσο μεγαλύτερες οι πιθανότητες να άπορροφηθεί, καθώς τις λίγες ώρες που άπομένουν μέχρι να κυκλοφορήσει ή έφημερίδα ό διαθέσιμος χώρος είναι έλάχιστος και συνεπώς σέ ιδιαίτερα μεγάλη ζήτηση.

15. Οι μηχανισμοί αυτοί είναι, σέ γενικές γραμμές, κοινοί σέ όλες τις κοινωνίες / κοινωνικές ομάδες, άνεξάρτητα του αν οι στόχοι και οι κανόνες λειτουργίας καθορίζονται «έκ των άνω», και έξυπηρετούν τά συμφέροντα και τις ανάγκες μιας μερίδας μόνο, ή αν διαμορφώνονται μέ τήν ουσιαστική συμμετοχή όλων των μελών, και έξυπηρετούν ταυτόχρονα τήν άτομικότητα του καθενός και τό κοινό συμφέρον όλων. (Είναι γεγονός ότι ή μέχρι σήμερα πορεία του ανθρώπου μέσα στο χρόνο και χώρο έχει να έπιδείξει έλάχιστα παραδείγματα γνήσιας δημοκρατικής κοινωνικής συγκρότησης, όχι μόνο στο μάκρο αλλά και στο μικρό επίπεδο).

16. Παρόμοια ήταν και τά συμπεράσματα του Hood για τούς άγγλικούς τηλεοπτικούς οργανισμούς: «ό νεοφερμένος... άπό τή στιγμή που προσλαμβάνεται στον οργανισμό μαθαίνει έμπειρικά, βλέποντας τό τί έπιτρέπεται και τί όχι, και πιο έμμεσα, άπορροφώντας τήν παραδοσιακή σοφία του οργανισμού, τήν οποία μαθαίνει άπό τις συζητήσεις, σχόλια, άνέκδοτα και άντιδράσεις των συναδέλφων του» (Hood, 1972, 417).

παγορεύει ή όμαλή λειτουργία και άναπαραγωγή των ύφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Σάν άποτέλεσμα, θέλει να δρ ά μέ τόν τρόπο που πρέπει, δηλ. που όρίζει και άπαιτεί ό κοινωνικός του χώρος. Δεύτερον, αυτός ό «έσωτερικός καταναγκασμός» συμπληρώνεται άπό τόν «έξωτερικό κοινωνικό έλεγχο». Η κοινωνία διαθέτει μια σειρά άπό κυρώσεις (ψυχολογικές, οικονομικές, φυσική βία, κ.λπ.) που μπορεί να επιβάλλει στο παρεκκλίνον μέλος για να τό έπαναφέρει στή «σωστή πορεία». Οι κυρώσεις αυτές έχουν συχνά κυρίως άνασταλτικό χαρακτήρα, καθώς ή άπειλή και μόνο ότι μπορεί να χρησιμοποιηθούν σταματά τό άτομο άπό κά-θε έέργεια ενάντια στο status quo.

Μέσα στους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς, ή γραφειοκρατική τους όργάνωση έγγυάται τήν όμαλή λειτουργία και άποτελεσματικότητα και των δύο παραπάνω μηχανισμών κοινωνικού έλέγχου. Καταρχήν, ή ιεραρχική δομή του προσωπικού έπιτρέπει στή διεύθυνση / έργοδοσία, στους «πυλωρούς» του οργανισμού, να επιβάλλουν κυρώσεις σέ παρεκκλίνοντα στελέχη. Στή σχετική διεθνή βιβλιογραφία έχουν έπισημανθεί μια σειρά άπό τέτοιου είδους μηχανισμοί «έξωτερικού κοινωνικού έλέγχου» (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, 222-225), οι όποιοι καλύπτουν όλο τό φάσμα άπό ήθικό - συναισθηματικού τύπου πιέσεις και έκβιασμούς μέχρι τήν άπόλυση, μέ ένδιάμεσα μέτρα τήν κοινωνική άπομόνωση, τό μπλοκάρισμα τής έπαγγελματικής εξέλιξης, κ.ά. Οι ίδιες οι διαδικασίες πρόσληψης και προαγωγής που άκολουθούνται στα ΜΜΕ άποτελούν έναν ιδιαίτερα άποτελεσματικό μηχανισμό αυτής τής κατηγορίας. Καθώς δέν υπάρχουν τυπικά κριτήρια σύμφωνα μέ τά όποια γίνονται οι προσλήψεις ή οι προαγωγές, ή άκόμα βάσει των όποιων να μπορεί να προσδιοριστεί άντικειμενικά ή έπαγγελματική «άξια» του κάθε ύποψηφίου, ό έργοδότης ή / και τά διεθυντικά στελέχη έχουν μεγάλα περιθώρια έπιλογής ατόμων που «τους κάνουν», που «άφομοιώνονται» δηλαδή χωρίς προβλήματα στον ύπάρχοντα οργανισμό. Αυτός ό άκαθόριστος χαρακτήρας, ή ρευστότητα των κριτηρίων πρόσληψης / προαγωγής, δημιουργεί μια άνασφάλεια στο προσωπικό που συμβάλλει σημαντικά στην ύποταγή του στους στόχους του οργανισμού.

Έπιπλέον, σέ κάθε «καινούργιο ρεπόρτερ όταν αρχίζει δουλειά», όπως παρατηρεί ό Breed στην κλασική μελέτη του για τόν άμερικανικό τύπο, «κανείς δέν του λέει ποιά είναι ή πολιτική (τής έφημερίδας)... Ούτε και θά του τό πει ποτέ κανείς... Έντούτοις, όλοι, έκτός άπό τούς πολύ καινούργιους ρεπόρτερ, ξέρουν ποιά είναι ή πολιτική... Λένε ότι μαθαίνουν μέσω μιας «όσμωσης»... Βασικά, ή εκμάθηση τής πολιτικής είναι μια διεργασία μέσω τής όποιας ό νεοσύλληκτος άνακαλύπτει και έσωτερικεύει τά δικαιώματα και τις ύποχρεώσεις τής θέσης του, καθώς και τούς κανόνες και αξίες της. Μαθαίνει να γνωρίζει έκ των προτέρων τό τί άναμένεται άπ' αυτόν, έτσι ώστε να έχει άνταμειβές και να άποφεύγει τις κυρώσεις» (Breed, 1955, 181-2, 188¹⁶).

Ἡ διαδικασία αὐτὴ τῆς κοινωνικοποίησης στὴν ὁποία ὑποβάλλονται τὰ στελέχη τῶν μέσων ὄχι μόνο στὰ πρῶτα στάδια, ἀλλὰ καὶ σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐπαγγελματικῆς τους σταδιοδρομίας, εἶναι κατὰ κανόνα τόσο ἀποτελεσματικὴ ὥστε τελικὰ νὰ ἀντιλαμβάνονται «τούς ἑαυτούς τους ὡς μισθωτοὺς ὑπαλλήλους ἑνὸς ὀργανισμοῦ ὁ ὁποῖος τοὺς ἐπιβάλλει τὴν εἰδησιογραφικὴ του πολιτικὴ», ἢ ὁποία, μάλιστα, στὶς περισσότερες περιπτώσεις «ἀπὸ μόνῃ της δέν δίνει βάση γιὰ παράπονα. Οἱ ρεπόρτερς εἶναι πιὸ πιθανὸ ὅτι θὰ διαμαρτύρονταν γιὰ μιὰ ἔλλειψη πολιτικῆς, ἢ γιὰ μιὰ ἀντιφατικὴ πολιτικὴ» (Donohue et al., 1972, 53).

Τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐποχὴ μας ἡ ταύτιση τῶν στελεχῶν τῶν ΜΜΕ μέ τοὺς στόχους τοῦ ὀργανισμοῦ ἀμβιβάζεται ἀκριβὰ (ὑψηλές οικονομικὲς ἀπολαβές, κοινωνικό γόητρο / προβολή, πολιτικὴ ἐπιρροή) ἀναμφίβολα λειτουργεῖ, κατὰ κανόνα, ὡς ἀνασταλτικὸς παράγοντας σέ κάθε προσπάθεια, ἢ σκέψη, παραβίασης ἢ μὴ - ὑποταγῆς τῶν στελεχῶν στὴ δεδομένη «εἰδησιογραφικὴ πολιτικὴ».¹⁷ Μέ ἄλλα λόγια, οἱ μηχανισμοὶ «ἐξωτερικοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου» συμπληρώνουν ἢ ἐνισχύουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ «ἐσωτερικοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου». Ἐπιπλέον, καὶ πολὺ σημαντικά, ἡ ἴδια ἡ γραφειοκρατικοποίηση τῶν σύγχρονων ὀργανισμῶν ἐπικοινωνίας διασφαλίζει τὴν «ἐπιτυχίαν» ἔκβαση τῆς κοινωνικοποίησης τῶν στελεχῶν τους. Σέ ὁποιοδήποτε τομέα κοινωνικῶν δραστηριοτήτων ὁ γραφειοκρατικὸς τρόπος ὀργάνωσης καὶ διοίκησης γεννᾷ καὶ καλλιεργεῖ «τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ἰδιοφύλων του» (Ψυρούκης, 1975, 99). Οἱ «φορεῖς», δηλαδή τὰ στελέχη, τοῦ ὀργανισμοῦ, πιασμένοι στὰ γρανάζια τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς, «μικροὶ τροχοί, μικροὶ ἄνθρωποι προσκολλημένοι στὶς μικρές δουλειές τους, πασχίζοντας γιὰ μεγαλύτερες» (Max Weber) παύουν νὰ προβληματίζονται γιὰ τὸ χαρακτήρα καὶ τοὺς εὐρύτερους σκοποὺς τοῦ ὀργανισμοῦ στὸν ὁποῖο ἐργάζονται, παύει νὰ τοὺς ἀπασχολεῖ τὸ πῶς καλύτερα θὰ ἐξυπηρετηθεῖ τὸ κοινωνικὸ σύνολο¹⁸ καὶ σέ τί ἀποβλέπει ἡ προσωπικὴ τους ἐργασία. Τουναντίον, φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ βλέπουν τὴν ἀναπαραγωγὴ, καὶ συνεχῆ ἐπέκταση τοῦ ὀργανισμοῦ ὄχι μόνο ὡς προσωπικὸ τους στόχο,¹⁹ ἀλλὰ τελικὰ ὡς αὐτοσκοπὸ.

Ἀναφορικά μέ τὰ σύγχρονα δημοσιογραφικὰ συγκροτήματα, ὁ Gieber ἦταν ὁ πρῶτος πού κατέληξε στὶς παραπάνω διαπιστώσεις. Ἐχοντας διερευνήσει συστηματικὰ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ ἀμερικάνικοῦ τύπου, ὁ Gieber συμπεραίνει ὅτι τὰ στελέχη του ἔχουν χάσει τὸν προσανατολισμὸ τους. Ἀντὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ γραφειοκρατικὸ μηχανισμό ὡς μέσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ πραγματικοῦ τους σκοποῦ, πού δέν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος παρά ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ κοινοῦ τους, «τὰ μέσα ἔχουν ἀντικαταστήσει τοὺς σκοποὺς», καθὼς οἱ δημοσιογράφοι ἔχουν καταστήσει τίς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ γραφειοκρατικοῦ ὀργανισμοῦ καθοριστικὸ παράγοντα ἢ κριτήριον τῆς ὅλης εἰδησιογραφικῆς παραγωγῆς (Gieber, 1964, 180). Κατὰ πρόεκταση, ὁ «ἐπαγγελματισμός», ἢ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀναγνώριση καὶ

ἐπιτυχία τοῦ κάθε στελέχους, ταυτίζεται μέ τίς δεξιότητες πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν στόχων τοῦ ὀργανισμοῦ (Elliot, 1977, 159). «Γιὰ τὸν δημοσιογράφο ἡ πηγὴ τῶν ἀνταμοιβῶν του δέν βρίσκεται μεταξύ τῶν ἀναγνωστῶν, πού εἶναι προφανῶς οἱ πελάτες του, ἀλλὰ μεταξύ τῶν συναδέλφων καὶ ἀνωτέρων του» (Breed, 1955, 194). Ἡ, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Garnham, τὸ κάθε στέλεχος τῶν ἀγγλικῶν τηλεοπτικῶν μέσων, «ἔχει ἐπιτρέψει στὰ ἐπαγγελματικὰ κριτήρια, καταξιωμένα ἀπὸ τὴν χρῆση τῶν συναδέλφων του, νὰ γίνουν αὐτοσκοπὸς καὶ ἓνα πολὺ πραγματικὸ ἐμπόδιο μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ κοινοῦ» (Garnham, 1980, 32. Βλ. ἐπίσης, Schudson, 1989, 276, Tunstall, 1972, 274, Elliot, 1977, 159).

Στὰ σύγχρονα μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἢ ἀπὸ μέσα σέ μέρα ὁμαλῆ λειτουργία τους ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στὴν ἐσωτερικεύση ἢ ἀφομοίωση ἐκ μέρους ὄλων τῶν στελεχῶν τῶν στόχων καὶ κανόνων τοῦ ὀργανισμοῦ στὸν ὁποῖο ἐργάζονται, καὶ στὴ συνακόλουθη προσαρμογὴ τῶν ἐπαγγελματικῶν τους δραστηριοτήτων στὶς ἐπιταγές τοῦ ἐργασιακοῦ τους χώρου. Οἱ μηχανισμοὶ «ἐξωτερικοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου» πού ἀναφέραμε παραπάνω παίζουν κυρίως ἀνασταλτικὸ ρόλο, ἢ ὑπαρξή τους ἐνισχύει τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ «ἐσωτερι-

17. Οἱ ἀξίες καὶ προσωπικοὶ στόχοι πού τὰ στελέχη τῶν ΜΜΕ καλοῦνται νὰ θυσιάσουν στὸ βωμὸ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐπιτυχίας καὶ ἀνόδου (αὐτοπροσδιορισμός, προσωπικὴ ἀκεραιότητα, δημιουργικότητα, προσωπικὴ ὀλοκλήρωση μέσω τῆς μὴ-ἀλλοτριωμένης ἐργασίας, κοινωνικὴ προσφορά, κ.λπ.) εἶναι ἀξίες καὶ στόχοι πού ἡ σύγχρονη «κοινωνία τῆς μάζας» στὴν πράξη, ἂν ὄχι στὴ θεωρία, ὑποβιβάζει, ἀπωθεῖ ἢ καταπατεῖ, ἐνῶ καθιστᾷ ὑψίστη κοινωνικὴ ἀξία τὴν πλήρη συμμόρφωση τοῦ ἀτόμου στὶς προσταγές τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ περιγύρου, ὅποιες κι ἂν εἶναι αὐτές (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 2). Ἐπομένως, ἡ θυσία εἶναι τελικὰ πολὺ λιγότερο ἐπώδυνη ἀπ' ὅτι, ἴσως, θὰ περίμενε κανεὶς. Ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηροῦσε καὶ ὁ Breed πρὶν σχεδόν 40 χρόνια, «πάρχουν δυνάμεις στὴν ἀμερικάνικη κοινωνία πού ὠθοῦν πολλὰ ἄτομα νὰ ἐπιλέγουν τὴν ἀρμονικὴ προσαρμογὴ (κονφορμισμὸ) σέ ὁποιαδήποτε κατάσταση, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπιταγῶν» (Breed, 1955, 184, fn. 12).

18. Ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωση, παρατηροῦσε μέ ἀφθαστη ὀξυδέρκεια τὸ 1951 ὁ C.W. Mills, καλλιεργεῖ τὴν «ὀργανωμένη ἀνευθυνότητα» (Mills, 1951, 111).

19. Στὴν ἐποχὴ μας σχεδόν ὅλες οἱ κοινωνικὲς δραστηριότητες ἢ τομεῖς — παιδεία, υγεία, ἐργασία, ἐπικοινωνία, κ.λπ. — ἔχουν ὀργανωθεῖ καὶ διοικοῦνται μέ γραφειοκρατικὰ πρότυπα. Εἶναι προφανές ὅτι αὐτὴ ἡ γραφειοκρατικοποίηση τῆς κοινωνίας σημαίνει ὅτι κάθε ἄτομο γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ τίς ὅποιες ἀνάγκες του πρέπει νὰ κερδίσει, καὶ νὰ διατηρήσει, μιὰ θέση σ' ἓνα γραφειοκρατικὸ ὀργανισμό. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, ἡ προσωπικὴ (ἢ οἰκογενειακὴ) του ἐπιβίωση ἄμεσα καὶ ἀναπόφευκτα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση τοῦ γραφειοκρατικοῦ ὀργανισμοῦ ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξασφαλίζει τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἡ δὲ παραπέρα ἀνάπτυξη καὶ ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ θὰ σημάνει — τουλάχιστον δυνάμει — γιὰ κάθε στέλεχος μισθολογικὲς αὐξήσεις, προαγωγές, νέα προνόμια, ὑψηλότερο γόητρο, κ.λπ.

τά νέα. Οι αποφάσεις σχετικά με την ειδησεογραφική κάλυψη πρέπει να παρθούν με ταχύτητα, χωρίς πολύ χρόνο για συζήτηση ή ομαδική λήψη αποφάσεων. Έπομένως, η δομή του ειδησεογραφικού τμήματος πρέπει να είναι αρκετά ρευστή ώστε να μπορεί να χειρίζεται τό συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον των νέων. Οι ρεπόρτερς και οι συντάκτες πρέπει να έχουν αρκετή αυτονομία στην επιλογή και επεξεργασία των νέων. Για τη διεύθυνση ενός ειδησεογραφικού οργανισμού ο [έξωτερικός] έλεγχος της συμπεριφοράς των δημοσιογράφων του θά ήταν ένα δύσκολο πρόβλημα» (Soloski, 1989, 208).

II. ΤΟ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Τό ιστορικό τής έρευνας

Στή χώρα μας η έλλειψη έπιστημονικών μελετών του φαινομένου των μαζικών έπικοινωνιών, και ειδικότερα των ελληνικών μέσων έπικοινωνίας, είναι ιδιαίτερα αισθητή. Για τό λόγο αυτό, αποφασίσαμε τό φθινόπωρο του 1987 να υποβάλλουμε (μέσα στα πλαίσια του Προγράμματος Ένίσχυσης Έρευνητικού Δυναμικού 1987 - 88) στή Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας του ύπουργείου Βιομηχανίας, Ένέργειας και Τεχνολογίας πρόταση για τή χρηματοδότηση έρευνητικού προγράμματος με θέμα τήν επίδραση τής κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης του σύγχρονου ήμερήσιου άθηναϊκού τύπου (HAT) στην παροχή μίας πλουραλιστικής πληροφόρησης. Τό χειμώνα του 1987, έν άναμονή τής επικείμενης απόφασης τής Γραμματείας για τήν τύχη τής πρότασής μας,²⁰ αποφασίσαμε να προχωρήσουμε σε μία πρώτη άνίχνευση του έμπειρικού πεδίου τής προτεινόμενης έρευνας — να διεξάγουμε ένα είδος πιλοτικής έρευνας σχετικά με τήν οικονομική και γραφειοκρατική οργάνωση του HAT.²¹ Σέ ό,τι άφορά τό τελευταίο σκέλος αυτός τής πιλοτικής έρευνας, δηλαδή τή γραφειοκρατική δομή και μηχανισμούς του άθηναϊκού τύπου, έπελέγησαν τέσσερις εφημερίδες.²² Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι πρώτον, τά έντυπα αυτά, δεδομένου του περιορισμένου άριθμού τους καθώς και των κριτηρίων²³ πού χρησιμοποιήθηκαν για τήν επιλογή τους, δέν αποτελούν αντιπροσωπευτικό (μέ τή στατιστική έννοια) δείγμα του HAT, και, δεύτερον, ότι δέν υπήρχε δυνατότητα (λόγω έλλειψης χρόνου και, κυρίως, χρηματικών πόρων) χρήσης τής μεθόδου τής συμμετοχικής παρατήρησης, ή οποία είναι άκρως άπαραίτητη για μία ολοκληρωμένη και έμπεριστατωμένη διερεύνηση τής έσωτερικής οργάνωσης και ειδησεογραφικής παραγωγής ενός έπικοινωνιακού οργανισμού. Έπομένως οι παρατηρήσεις και τά πορίσματα πού θά διατυπώσουμε στίς σελίδες πού άκολουθούν ως προς τόν βαθμό και τόν τρόπο με τόν όποιο ή γραφειοκρατική

κοϋ καταναγκασμού» και, συνακόλουθα, κατά κανόνα, ή αυτολογοκρισία πολύ περισσότερο από τήν έπιβολή κυρώσεων άποτελεί καθημερινή πρακτική στους δημοσιογραφικούς χώρους (βλ. Hirsch, 1977, 24, Soloski, 1989, 207 - 9, Elliot, 1977, 158 - 9). Οι μηχανισμοί «έσωτερικού κοινωνικού έλέγχου» είναι πολύ άποτελεσματικότεροι, όχι μόνο γιατί έτσι άποφεύγονται οι προστριβές και συγκρούσεις μεταξύ των άνωτέρων και κατώτερων στελεχών, αλλά και για ένα πρόσθετο λόγο. Όπως έπισημαίνει ο Soloski, «τό ειδησεογραφικό τμήμα ενός δημοσιογραφικού οργανισμού έχει να άντιμετωπίσει ένα έξαιρετικά άπρόβλεπτο περιβάλλον-

δομή του άθηναϊκού τύπου καθορίζει τίς ειδησεογραφικές δραστηριότητες των στελεχών του δέν μπορεί να θεωρηθούν παρά μόνο ως ένδεικτικές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στερούνται ένδιαφέροντος ή σημασίας: όλα τά έντυπα πού επέλεγησαν κατέχουν, από πλευράς κυκλο-

20. Τά σχετικά έγγραφα τής Γραμματείας άνέφεραν ότι όλες οι προτάσεις έπρόκειτο να κριθούν τό άργότερο μέσα σε έννά μήνες από τήν ήμερομηνία ύποβολής τους. Τελικά, ή άπόφαση τής Γραμματείας μās κοινοποιήθηκε δύο χρόνια άργότερα, τό χειμώνα του 1989, όταν πληροφορηθήκαμε ότι ή πρότασή μας δέν έγκρίθηκε για χρηματοδότηση, γιατί κρίθηκε «χαμηλής προτεραιότητας».

21. Μέσα στα πλαίσια του μαθήματος τής κοινωνιολογίας των ΜΜΕ πού διδάσκουμε στό Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Έπιστημών, συγχροτήσαμε μία ομάδα προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών οι όποιοι διεξήγαν, υπό τήν προσωπική μας έποπτεία και καθοδήγηση, μία σειρά «άνοιχτών» (μή-δομημένων) κατευθυνόμενων (έντοπισμένων) συνεντεύξεων με στελέχη του ήμερήσιου άθηναϊκού τύπου.

22. Καθώς οι συνεντεύξεις μās δόθηκαν με τήν κατανόηση ότι ή ταυτότητα του έρωτώμενου θά μείνει μυστική, δέν είναι δυνατόν να δώσουμε τά όποιαδήποτε στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων των όνομάτων των εφημερίδων, τά όποια θά διακυβευάν αυτό τό άπόρρητον. Μπορούμε όμως να δώσουμε τίς έξής γενικές πληροφορίες: Οι τρεις εφημερίδες ήταν άπογευματινές, ένω ή τέταρτη ήταν κυριακάτικη, και κάλυπταν, στό σύνολό τους, τόν κεντρικό, κεντροαριστερό και συντηρητικό πολιτικό / κομματικό χώρο. Από τίς τέσσερις, ή μία μπορεί άναμφίβολα να χαρακτηριστεί ως εφημερίδα «ποιότητας» ή «γνώμης», μία άλλη ως χαρακτηριστικό παράδειγμα του λεγόμενου «λαϊκού» τύπου (μέ αρκετά στοιχεία «κιτρινοσμού»), ένω οι άλλες δύο αποτελούν «ένδιάμεσες» περιπτώσεις, δηλ. διασταύρωση εφημερίδας ποιότητας και λαϊκής εφημερίδας. Σέ κάθε έντυπο έγιναν 5-7 συνεντεύξεις, οι όποιες κατά κανόνα κάλυπταν όλες τίς βασικές βαθμίδες τής δημοσιογραφικής ιεραρχίας. Και οι τέσσερις εφημερίδες πού κάλυψαμε στην πιλοτική μας έρευνα εξακολουθούν να κυκλοφορούν μέχρι σήμερα.

23. Κύριο κριτήριο επιλογής ήταν οι προτιμήσεις των φοιτητών οι όποιοι διεξήγαν τίς συνεντεύξεις ως μέρος των εργασιών πού έκπόνησαν μέσα στα πλαίσια του μαθήματος «Μορφολογία των ΜΜΕ» κατά τό χειμερινό έξάμηνο 1987/88.

φορίας ή / και κύρους, σημαίνουσα θέση στο χώρο του ελληνικού τύπου.²⁴

2. Γραφειοκρατική δομή και είδησεογραφική «πολιτική»

“Όλες οι έφημερίδες ανεξαιρέτως που καλύψαμε στην έρευνά μας έχουν να επιδείξουν μία γραφειοκρατική δομή (δηλ. μία κάθετη ιεράρχηση του προσωπικού και ένα οριζόντιο καταμερισμό καθηκόντων και αρμοδιοτήτων), ίδια, σε γενικές γραμμές, με αυτήν που περιγράφουν οι μελετητές του αμερικάνικου και ευρωπαϊκού τύπου.

«Η έφημερίδα δουλεύει όπως κάθε άλλη επιχείρηση... Ο τύπος είναι μία επιχείρηση... Σε κάθε επιχείρηση ο εργαζόμενος έχει ένα προϊστάμενο. Ο προϊστάμενος αυτός κάπου αναφέρεται. Ο άλλος αναφέρεται κάπου, κι έτσι πάει. Έγώ δεν μπορώ να έχω γνώση της εργασίας 70 ανθρώπων. Δεν είναι δυνατόν... υπάρχει μία ιεραρχία. Βεβαίως ο διευθυντής ή ο αρχισυντάκτης μπορεί να καταργήσει την ιεραρχία και να κάνει ό,τι θέλει, να επέμβει όπου θέλει τελικώς, όπως μπορεί ένας διευθυντής τράπεζας να ελέγξει ως και τον κλητήρα, ενώ δεν είναι δουλειά του αυτή. Ο κανόνας είναι ή έφημερίδα να διευθύνεται από την ιεραρχία της»²⁵ (Διευθυντής κυριακάτικης έφημερίδας).

‘Η γραφειοκρατική δομή δεν λειτουργεί παντού με την ίδια αυστηρότητα ή άκαμψία. ‘Ιδιαίτερα, στην κυριακάτικη έφημερίδα ο οριζόντιος καταμερισμός δρατηριοτήτων παρουσιάζει αρκετή ρευστότητα. “Όπως ένα από τους συντάκτες της δήλωσε, «ουσιαστικά δεν υπάρχουν τομείς. Ο καθένας μπορεί να αξιοποιήσει τις πληροφορίες που έχει, φτάνει να έρθει σε κάποια συνενόηση με τό διευθυντή της έφημερίδας |ή με τό διευθυντή σύνταξης|. Δεν υπάρχουν στεγανά...” Αν έχω εγώ κάποια πληροφορία την γράφω εγώ σε συνεργασία με τους υπόλοιπους συνάδελφους. ‘Υπάρχει ανταλλαγή πληροφοριών με όλους τους συναδέλφους».

Παρόμοιες παρατηρήσεις («δεν υπάρχουν στεγανά», «δεν είναι οργανωμένη με τόσο αυστηρή τυπικότητα», «δίνει μεγάλη σημασία στον αυτοσχεδιασμό») έγιναν και από άλλα στελέχη, ενώ ο διευθυντής σύνταξης διευκρίνισε ότι

«έδω μέσα έχουμε μία άς πούμε δημοκρατική διαδικασία. Δεν μπλεκόμαστε με «δικό σου είναι, δικό μου είναι, του άλλου είναι». ‘Απλώς ο καταμερισμός υπάρχει για να βγαίνει σωστά και γρήγορα ή δουλειά... ή έφημερίδα είναι τό αποτέλεσμα μιας συνεχούς συλλογικής εργασίας. Δεν υπάρχει κανένας που να λείπει εγώ κάνω αυτό και τέλειωσε.

Αυτό μπορεί να συμβαίνει όπουδήποτε άλλο, αλλά δεν συμβαίνει εδώ. Έδω δουλεύουμε όλοι μαζί».

Σέ ό,τι αφορά την «πολιτική» ή «γραμμή» της έφημερίδας, καταρχήν σχεδόν όλοι οι έρωτώμενοι την προσδιόρισαν ως ταυτόσημη με την κομματική της τοποθέτηση, χωρίς σχεδόν καμία αναφορά σε άλλου τύπου στόχους ή προσανατολισμούς οι οποίοι στο σύνολό τους να συγκροτούν τό ιδιαίτερο «προφίλ» της. Πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι από τό σύνολο των απαντήσεων προκύπτει ότι τά περισσότερα στελέχη θεωρούν τόσο αυτόνομο τό επίχειρηματικό χαρακτήρα της έφημερίδας τους, ώστε να μήν θεωρούν αναγκαίες τις μακροσκελείς αναφορές ή έπεξηγήσεις ως προς τή σημασία ή αναγκαιότητα των οικονομικών της στόχων (αύξηση της κυκλοφορίας και των διαφημιστικών καταχωρήσεων).

«Οί έφημερίδες έχουν πολύ σοβαρές κυκλοφοριακές επιδιώξεις... Μία έφημερίδα αν δεν πουλάει δεν εκπληρώνει τό ρόλο της» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας). «Οί έφημερίδες είναι μαγαζιά, είναι έμπορικές επιχειρήσεις, υπόκεινται στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, του κέρδους και της ζημιάς» (συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ απογευματινής έφημερίδας).²⁶

Δεύτερον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή αντιφατικότητα των απόψεων που εκφράζει σημαντικός αριθμός στελεχών αναφορικά με την «πολιτική» (με την παραπάνω έννοια της κομματικής τοποθέτησης) της έφημερίδας στην οποία εργάζονται. Ένω όλοι ανεξαιρέτως παραδέχονται, την ύπαρξη κάποιας «πολιτικής» ή

24. Αυτός είναι εξάλλου και ο λόγος που αποφασίσαμε, καθώς μάλιστα δεν προβλέπεται ή πραγματοποίηση του αρχικού έρευνητικού μας σχεδίου, να προχωρήσουμε στη θεωρητική έπεξεργασία και δημοσίευση του έμπειρικού υλικού αυτής της πιλοτικής έρευνας. ‘Η συστηματική και ολοκληρωμένη διερεύνηση του θέματος απαιτεί τή χρηματοδότηση, για ένα διάστημα τουλάχιστον 2 ετών, ενός έπιτελείου έρευνητών οι οποίοι μέσω αρχειακής έρευνας, συνεντεύξεων, συμμετοχικής παρατήρησης και αποδελτίωσης / ανάλυσης περιεχομένου (ένος δείγματος) της είδησεογραφίας του ΗΑΤ, θα διερευνήσουν διεξοδικά τά θεσμικά και οργανωτικά πλαίσια του ήμερήσιου αθηναϊκού τύπου και την επίδρασή τους στην είδησεογραφική παραγωγή του. Μέχρι σήμερα δεν έχουμε κατορθώσει να εξασφαλίσουμε τους αναγκαίους χρηματικούς πόρους.

25. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης θεωρείται τόσο «φυσικός» ή «δεδομένος» από τά στελέχη αυτών των οργανισμών, ώστε ένας συντάκτης (ρεπόρτερ) δήλωσε ότι τά θέματα αυτά ήταν «γνωστά και αυτόνομα», και από τις έρωτήσεις που του απευθύνουμε συμπέρανε ότι θά πρέπει να μήν γνωρίζαμε «πολλά πράγματα για τον τύπο και πώς λειτουργεί».

26. Βλ. επίσης παραπάνω τις παρατηρήσεις του διευθυντή της κυριακάτικης έφημερίδας ως προς την έσωτερική οργάνωση της έφημερίδας του.

«γραμμής», σχεδόν όλοι²⁷ άρνούονται ότι αυτή έηρεάζει ούσιαστικά τή μορφή ή τό περιεχόμενο τών ειδησεογραφικών μηνυμάτων. Ή τοποθέτηση αυτή ήταν ιδιαίτερα αισθητή μεταξύ τών στελεχών δύο έφημερίδων (τής κυριακάτικης και μιās άπογευματινής), οι όποιες προβάλλουν πολύ περισσότερο από τις δύο άλλες (άλλά και από τό σύνολο του ήμερήσιου άθηναϊκού τύπου) τήν εικόνα τής «άντικειμενικότητας» και μιās κάποιας κομματικής «άνεξαρτησίας». Για παράδειγμα, όταν πολιτικός συντάκτης τής κυριακάτικης έφημερίδας ρωτήθηκε να προσδιορίσει τις άρμοδιότητες του διευθυντή τής έφημερίδας του, παρατήρησε ότι,

«τό πολιτικό ρεπορτάζ έπειδή έχει σχέση με τή γραμμή τής έφημερίδας, με τό πρωτοσέλιδο τής έφημερίδας, και περισσότερο άπ' όλα με τήν εικόνα τής έφημερίδας, σ' όλες τις έφημερίδες έχει άπευθείας σχέση με τή διεύθυνση».

Πολύ άργότερα στή συνέντευξη όταν του ζητήθηκε να περιγράψει τήν πολιτική ή γραμμή τής έφημερίδας του, άντέδρασε λέγοντας:

«Ήγώ δέν είπα γραμμή. Κοίταξε να δεις, υπάρχει ένα πλαίσιο. Δηλαδή, ή έφημερίδα είναι έφημερίδα δημοκρατική, αυτό που θά λέγαμε με τήν παλιά δημοκρατική παράταξη, δηλαδή κινείται σε έναν άξονα άνάμεσα σ' αυτό που θά λέγαμε κέντρο και ως τήν άκρη του ΠΑΣΟΚ. Αυτό είναι τό στίγμα της τό ιδεολογικό. Ή από κει και πέρα απόψεις φιλοξενεί... Είναι μιá έφημερίδα ενός πλατιού ιδεολογικοπολιτικού χώρου... γράφουμε και ύπέρ τής κυβερνήσεως |ΠΑΣΟΚ| και κατά τής κυβερνήσεως, και ύπέρ τής Νέας Δημοκρατίας και κατά τής Νέας Δημοκρατίας. Σε βασικές έπιλογές φυσικά είμαστε ύπέρ τής κυβερνήσεως του ΠΑΣΟΚ και φυσικά δέν είμαστε ύπέρ μιās κυβερνήσεως τής Νέας Δημοκρατίας. Αυτό είναι βασική έπιλογή τής έφημερίδας».

Παρόμοιες ήτν οι παρατηρήσεις άρχισυντάκτη άπογευματινής έφημερίδας:

«Ή κατεύθυνση που είχε ή έφημερίδα όταν βγήκε εξακολουθεί να ισχύει. Αυτό τοποθετήθηκε στο χώρο τής λεγόμενης δημοκρατικής παράταξης... αλλά αυτό είναι πολύ εύρύ, όποτε δέν έχει πολύ άυστηρή πολιτική γραμμή... Ήδω δέν υπάρχει κάποιο κέντρο που κατεβάξει γραμμή και σου λείπει θά τά γράφεις, υπάρχει μόνο τό γενικό αυτό πλαίσιο. Λέω ότι έδω δέν υπάρχει γιατί άλλου ύπάρχει».

Ή τελευταία παρατήρηση είναι ένδεικτική τών άπαντήσεων και άλλων δημοσιογράφων αυτών τών δύο έφημερίδων. Δέχονται, δηλαδή, ότι ή «πολιτική» μιās έφημερίδας έπηρεάζει τήν ειδησεογραφική της παραγωγή, αλλά ισχυρίζονται ότι αυτό δέν συμβαίνει στή δική τους έφημερίδα.

«Πολλές φορές ειδήσεις κρύβονται, ή δέν γράφονται καθόλου — σου λέω για όλες τις έφημερίδες τώρα — ή προβάλλονται μ' έναν τρόπο διαφορετικό — μικρές ή μεγάλες, μεγεθύνονται ή σμικρύνονται. Αυτό έχει να κάνει με τήν πολιτική γραμμή τής κάθε έφημερίδας. Αυτό συμβαίνει σίγουρα, δέν ύπάρχει καμιά άμβιβολία, τό ξερεί αυτό ο κόσμος... Αυτό που θέλω να σου πω είναι τό εξής: ό-τι ειδικά σε τούτη τήν έφημερίδα αυτό μπορεί να συμβαίνει λιγότερο ίσως... "Ο,τι μπορείς να φανταστείς έδω πέρα δημοσιεύεται, δέν ύπάρχει καμιά λογοκρισία» (συντάκτης έλεύθερου ρεπορτάζ τής άπογευματινής έφημερίδας).

Κατά κανόνα (όπως έμμεσα διαφαίνεται και από τά παραπάνω άποσπάσματα) τά στελέχη τών παραπάνω δύο έφημερίδων, αλλά και τής τρίτης άπογευματινής έφημερίδας που κάλυψε ή έρευνά μας,²⁸ έπικαλούνται τούς όρους και τούς κανόνες τής σύγχρονης δημοσιογραφικής δεοντολογίας (οι ειδήσεις πρέπει να είναι αντικειμενικές και άμερόληπτες, να ύπηρετούν τό κοινό όφελος άποκαλύπτοντας τήν άλήθεια και μόνο, κ.λπ.) για να περιγράψουν τις διαδικασίες ειδησεογραφικής παραγωγής στο δικό τους εργασιακό χώρο.

«Λειτουργήμα κάνουμε. Δέν έχουμε καμμία έπιρροή ή παρέμβαση ως προς τό πώς να γράφεις τήν ειδηση. Γράφονται όλες οι πληροφορίες αν είναι άλήθεια. "Αν συμπίπτει με τή γραμμή τής έφημερίδας καλώς. "Αν όχι δέν σημαίνει ότι δέν θά μπει έπειδή δέν είναι άλήθεια. Στα ρεπορτάζ γράφεται πάντα ή άλήθεια». (συντάκτης τής κυριακάτικης έφημερίδας).²⁹

Ή άνάλυση τής παραπάνω άντίφασης δέν είναι έπικτη μέσα στα περιορισμένα πλαίσια του παρόντος άρθρου. Θά θέλαμε όμως να προτείνουμε ότι ή έρμηνεία της θά πρέπει να αναζητηθεί στήν συνύπαρξη «παραδοσιακών» και «σύγχρονων» στοιχείων στους στόχους ή προσανατολισμούς του έλληνικού τύπου. Στις δυτικές

27. Βλ. παρακάτω ύποσημείωση 28.

28. Ή απ' αυτήν τήν άποψη (άλλά και από άλλες όπως θά δοϋμε παρακάτω — μέρος II (5)), ή εικόνα που παρουσιάζει ή τέταρτη έφημερίδα είναι αρκετά διαφορετική: τά στελέχη της δέν μοιάζει ιδιαίτερα να πιστεύουν ότι ή ειδησεογραφική παραγωγή τής έφημερίδας τους ακολουθεί τούς κανόνες τής σύγχρονης δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Ή αντίθετα, επανειλημμένα αναφέρουν τή «γραμμή» ή «πολιτική» τής έφημερίδας, ή «τις απόψεις του εκδότη» της, ως τό κριτήριο που καθοδηγεί τις έπιλογές τους ως προς τή μορφή και περιεχόμενο τών ειδησεογραφικών μηνυμάτων.

29. Βέβαια, παραμένει τό έρώτημα ποιός και σύμφωνα με ποιά κριτήρια άποφασίζει τί είναι «άντικειμενικό» και τί «ύποκειμενικό», τί είναι «άλήθεια» και τί όχι. Όπως θά δοϋμε στο έπόμενο μέρος (II, 3), οι άποφάσεις αυτές άνήκουν στα διευθυντικά στελέχη του οργανισμού, οι όποιοι ούσιαστικά άνοιγοκλείνουν τις πύλες τής έπικοινωνίας.

καπιταλιστικές κοινωνίες ή μαζικοποίηση του τύπου που σημειώθηκε από τὰ τέλη του 19ου αιώνα και μετά σήμανε, μεταξύ άλλων, τήν «ἀπελευθέρωση» του τύπου από τὶς παραδοσιακὲς κομματικὲς του ἐξαρτήσεις. Ἔτσι, στὴν ἐποχὴ μας τείνει νὰ κυριαρχήσει ἡ ἐγκατάλειψη ἐκ μέρους τοῦ ἀμερικάνικου καὶ δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου κάθε ἐκδηλῆς κομματικῆς τοποθέτησης, καὶ ἡ ρητὴ υἱοθέτηση μιᾶς νέας δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας, κεντρικοὶ ἄξονες τῆς ὁποίας, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κάλυψη τῆς ἐπικαιρότητας, εἶναι οἱ ἀρχές τῆς «ἀντικειμενικότητας» καὶ τῆς «οὐδετερότητας» ἢ «ἀμεροληψίας». Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ὑπῆρξαν σέ μεγάλο βαθμὸ ἀποτέλεσμα (α) τῆς ἀνεξαρτητοποίησης τοῦ τύπου ἀπὸ τὶς οικονομικὲς εἰσφορές τῶν πολιτικῶν κομμάτων, καθὼς ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰώνα καὶ μετὰ ἡ διαφήμιση θά λειτουργήσει ὡς κεντρικὸς μηχανισμὸς «ἐπιδότησης» τῶν ἐφημερίδων, καὶ (β) τῆς οικονομικῆς ἐπιταγῆς, πού ἐπιβάλλει τὸ συνεχῶς αὐξανόμενο μέγεθος τῶν δημοσιογραφικῶν ὀργανισμῶν (συγκέντρωση / συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου), γιὰ ὅλο καὶ μεγαλύτερη κυκλοφορία, καὶ ἡ ὁποία μεταφράζεται σέ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τοῦ κάθε δημοσιογραφικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ ἀγκαλιάσει ἕνα ὅσο τὸ δυνατόν πλατύτε-

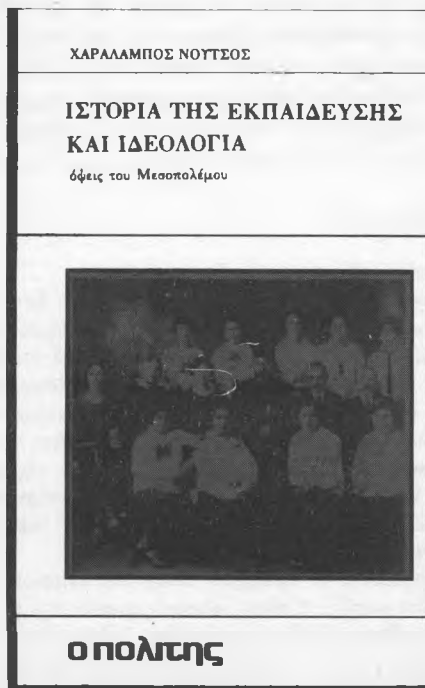
Τὸ τέλος στοῦ ἐπόμενου τεύχους

30. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ παρατήρηση γνωστοῦ πολιτικοῦ συντάκτη ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας: «Ἡ ἐπιλογή (ὡς πρὸς ποιὸ θά 'ναι τὸ περιεχόμενο / μορφή τῶν εἰδησεογραφικῶν μηνυμάτων) εἶναι μιὰ συνεχῆς ἰσορροπία ἀνάμεσα στοῦ τί εἶναι σημαντικὸ καὶ τί ἐνδιαφέρει τὸν κόσμον... καὶ βέβαια ὑπάρχουν καὶ πολιτικὲς σκοπιμότητες, προφανῶς... Εἶναι

ρο (κοινωνικά καὶ πολιτικά ἑτερογενές) κοινό, χωρὶς νὰ ἀποξενώσει κανένα σημαντικό τμήμα του. (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 3 (2) & κεφ. 4(3)).

Ἀντίθετα, στή χώρα μας ὁ τύπος μαζικοποιεῖται μὲν, ἀναπτύσσεται δηλαδή πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν μεγάλων ἐπιχειρηματικῶν ὀργανισμῶν ἢ συγκροτημάτων τῶν ὁποίων ἡ ἐπιβίωση προϋποθέτει τὴ συνεχῶς διευρυνόμενη μαζικὴ κυκλοφορία, ἀλλὰ ταυτόχρονα διατηρεῖ, τουλάχιστον στήν τεράστια πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, ἕναν ἔντονα καὶ ἐκδηλῶ κομματικὸ χαρακτήρα.³⁰ Τὰ κοινωνικά αἴτια αὐτῆς τῆς ιδιόμορφης ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου θά πρέπει τελικά νὰ ἀναζητηθοῦν στὶς ιδιομορφίες καὶ ἰδιαιτερότητες πού παρουσιάζει ὁ ἑλληνικὸς καπιταλισμὸς σέ σύγκριση μέ τοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς τῆς μητροπολιτικῆς Δύσης. Ἐδῶ ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ιδιομορφία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ἀναπαράγεται στήν προσπάθεια τῶν στελεχῶν του νὰ ἐργασιοῦν δύο ἀντιφατικὲς καταστάσεις ἢ ἐπιταγές τοῦ ἐργασιακοῦ τους χώρου: τὴν υἱοθέτηση μιᾶς κομματικῆς γραμμῆς, καὶ ταυτόχρονα τὴν προσήλωση στὶς ἀρχές τῆς σύγχρονης δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας.

προφανές ὅτι ἐμεῖς τὸ κοιτάζουμε ἀπὸ μιὰ σκοπιά, τῆς κεντροαριστερῆς, προοδευτικῆς παράταξης, ἃς ποῦμε... Τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς εἶναι τί θέλει τὸ κοινὸ κατὰ κάποιον τρόπο ἀλλὰ καὶ πῶς συμβαδίζει αὐτὸ μέ τὴ γενικὴ γραμμὴ τῆς ἐφημερίδας».

σοσιαλιστικὴ
ΘΕΩΡΙΑ καὶ ΠΡΑΞΗ

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΣΗΜΕΡΑ
ἀπὸ τὶς πελατειακὲς
σχέσεις στο κομμα θεσμό

ΓΡΑΦΟΥΝ:
Γ. Παπαδάτος
Μ. Ράπτης
Η. Ἰωακείμογλου
Δ. Χαράλαμπος
Μ. Δανέζης
Θ. Καπρέλης
Β. Χωραφάς
Μ. Σπουρδαλάκης
Π. Βασιλόπουλος
Σ. Παναγιωτοπούλου

Συνέντευξη με τον Ἄκη Τσοχατζόπουλο

Έρικ Χομπσμπάουμ

«*Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*», Αθήνα, 1990. Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης

Τριάντα περίπου χρόνια μετά από την πρώτη έκδοσή του (1962), τό βιβλίό του Έρικ Χομπσμπάουμ, *Η εποχή των επαναστάσεων*, εκδόθηκε στά έλληνικά μέ τήν φροντίδα του Μορφωτικού Ίδρυματος τής Έθνικής Τραπέζης. Στά τριάντα αυτά χρόνια πού μεσολάβησαν ή έλληνική ιστοριογραφία γνώρισε μία έντονη κινητικότητα καί οί ιστορικές σπουδές, ιδιαίτερα στόν χώρο τής νεότερης Ιστορίας, καλλιεργήθηκαν έντατικά. Σ' ένα τέτοιο κλίμα φαίνεται άνεξήγητη μία καθυστέρηση πού δέν συναντούμε μόνο στην περίπτωση του κλασικού αυτού βιβλίου. Πολλά άλλα έργα — ή *Μεσόγειος* του Μπρωντέλ είναι ένα άκόμα παράδειγμα — μεταφέρονται στην γλώσσα μας πολλές δεκαετίες μετά την πρώτη τους εμφάνιση καί πολύ καιρό μετά τό τέλος των συζητήσεων πού προκάλεσε ή παρουσία τους αυτή. Άφου δηλαδή χάσουν την πρώτη τους λάμψη καί όρμη καί μεταβληθούν σε κλασική παρακαταθήκη.

Η έλληνική γλώσσα διαβάζεται φυσικά από λίγους σχετικά άνθρώπους ένώ, επιπλέον, τό κοινό πού θά ενδιαφερόταν για τέτοιου είδους αναγνώσεις, γνωρίζει συνήθως μία τουλάχιστον από τίς «διεθνοποιημένες» ξένες γλώσσες. Αυτό έντεινει τούς δισταγμούς των έκδοτικών οίκων, άκόμα καί των λίγων πío εδρωστων οικονομικά, καί τούς κάνει πολύ προσεκτικούς μπροστά σε έγχειρήματα πού έμπεριέχουν ύψηλό οικονομικό κίνδυνο. Όλα αυτά άποτελούν μέν εδλογες έξηγήσεις του φαινομένου, πολύ άπέχουν όμως από τό να τό έξηγοούν σε δλες τίς διαστάσεις.

Πραγματικά, μία πío προσεκτική έξεταση του είδους τής ιστοριογραφίας πού ό Χομπσμπάουμ καλλιεργεί, θά άποκάλυπτε διαφορές καί άντιθέσεις μέ τίς άντίστοιχες έλληνικές παραγωγές καί ενδιαφέροντα. Ένδεικτικά καί συνοπτικά μπορούμε να σταθούμε στους παρακάτω δίχονες. Ό πρώτος καλλιεργεί τή γενίκευση καί τήν σφαιρικότητα όταν οί δεύτερες τείνουν πρós τή λεπτομέρεια καί τήν ειδικευση. Ό πρώτος ενδιαφέρεται να δημιουργήσει ένα έργαλειό σκέψης ένώ

οί δεύτερες άποβλέπουν στην άποκάλυψη γνώσης. Ό πρώτος κατευθύνει τήν ιστορική γνώση στην κοινωνία ένώ οί δεύτερες στόν στενό κύκλο των ιστορικών ή έστω, τής ιστορικής διδασκαλίας. Πρόκειται για έπιλογές καί άντιλήψεις πού άπέχουν σημαντικά μεταξύ τους. Η άπόσταση αυτή όπωσδήποτε περικλείει κάποιες άπαντήσεις στό έρώτημα τής έντυπωσιακής καθυστέρησης στην μεταφορά στην γλώσσα μας, έργων - πιλότην τής διεθνούς ιστοριογραφικής παραγωγής. Έπάρχει πραγματικά διάθεση να γεφρωθούν οί άποστάσεις αυτές;

«Στόχος του βιβλίου», έγραφε στην πρόλογο του ό Χομπσμπάουμ στα 1961, «δέν είναι ή λεπτομερής αφήγηση αλλά ή έρμηνεία καί αυτό πού οί Γάλλοι όνομάζουν «*haute vulgarisation*» (ύψηλή έκλαϊτική). Ό ίδανικός του άναγνώστης είναι αυτό τό θεωρητικό κατασκευάσμα, ό εύφυής δηλαδή καί παιδευμένος πολίτης πού δέν είναι άπλώς περιέργος για τό παρελθόν αλλά έπιθυμεί να καταλάβει πώς καί γιατί ό κόσμος πήρε τή σημερινή του μορφή καί πρós τά πού κατευθύνεται...». Ό στόχος αυτός μπορεί να φαίνεται άπρόσιτη πολυτέλεια σε μία χώρα πού δέν έχει να επιδείξει ούτε ένα σφαιρικό έγχειρίδιο για τό 1821, παραπέμπει όμως σ' αυτό πού είναι ή πραγματική άξια του βιβλίου.

Η ποιότητα των άνθρώπων, των ιστοριογράφων, είναι ή τελευταία ύπεύθυνα για τίς παραπάνω διαφορές καί άποστάσεις. Στόν περίγυρο τής δουλειάς του ιστορικού πρέπει να άναζητηθούν τά αίτια. Ένδεικτικό έρώτημα τό άν, σε μία μικρή, περιφερειακή σε σχέση με τίς μητροπόλεις του πλούτου, τής παραγωγικής δραστηριότητας καί των ιδεολογικών διεργασιών, χώρα, είναι δυνατή ή έπαρκής συσσώρευση σκέψεων καί γνώσεων πού να έπιτρέπουν τέτοια έργα. Ίσως να ύπάρχει εδκολα άρνητική άπάντηση έδω σε δ,τι άφορά τή σύνθεσή τους, τή δημιουργία τους. Η λειτουργικότητά τους όμως γιατί παρουσιάζεται τό ίδιο βασανιστική. Μήπως ό κόσμος μας δέν ένοποιείται με τήν ταχύτητα πού εύόμαστε καί πιστεύουμε;

Έστω καί τριάντα χρόνια μετά, θά είναι κρίμα να μην προκαλέσει τό βιβλίό αυτό συζητήσεις. Θα είναι κρίμα να λειτουργήσει ως ένα επιπλέον εκπαιδευτικό βοήθημα, προορισμένο να εξαργυρωθεί σε κάποιες πανεπιστη-

μιακές έξετάσεις περιορισμένης έμβέλειας καί σημασίας. Θα είναι κρίμα να μην εισβάλλει τό πνεύμα του, ή άποψη του, τό παράδειγμά του στους χώρους τής έγχώριας ιστοριογραφικής παραγωγής, να μην λειτουργήσει σ' αυτούς έστω καί ως μία συνεισφορά, ως μία προσθήκη.

Στήν περίπτωση πού τίποτα από αυτά τά σημαντικά δέν γίνει θά μπορούσε άνετα να ισχυριστούμε ότι αυτή ή καθυστέρηση στην μεταφορά των σημαδιακών βιβλίων ιστοριογραφίας στην χώρα μας, πιστοποιεί μία βαθύτερα παθολογική κατάσταση στό χώρο τής παραγωγής γνώσης, σκέψεων καί ιδεών.

Γιώργος Μαργαρίτης

MARTIN HEIDEGGER

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΚΑΙ ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΣ

Metzger
SIRIO 220421380

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΑΣΜΟΣ

Βιτγκενστάιν Λούντβιχ

Γλώσσα, μαγεία, τελετουργία, έκδ. Καρδαμίτσα, 1990.

Υπό τόν τίτλο *Γλώσσα, Μαγεία, Τελετουργία* εκδόθηκαν ελληνικά από τις εκδόσεις Καρδαμίτσα (1990) οι παρατηρήσεις του Λούντβιχ Βιτγκενστάιν πάνω στο *Χρυσό Κλωνί* του Φραϊνζερ, σε μετάφραση Κωστή Κωβαίου. Στο βιβλίο υπάρχει επίσης ένα έρμηνευτικό κείμενο του Rush Rhees με τίτλο «Ο Βιτγκενστάιν περί γλώσσας και τελετουργίας». Τό κείμενο του Βιτγκενστάιν είναι εξαιρετικά μικρό, μόλις 27 σελίδες στην ελληνική του μετάφραση. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα γερμανικά τό 1967, δεκαέξι χρόνια μετά τό θάνατο του Βιτγκενστάιν, στό περιοδικό *Synthese* 17 pp. 233-253, με επιμέλεια του Rush Rhees. Οι παρατηρήσεις πού υπάρχουν στό κείμενο αυτό βρέθηκαν στα κατάλοιπα του Βιτγκενστάιν, τό πρώτο μέρος σ' ένα δακτυλογραφημένο κείμενο 771 σελίδων πού περιέχει σχόλια για ένα πλήθος θεμάτων (τή γλώσσα, τή φιλοσοφία, τό νόημα, κ.λπ.), και τό δεύτερο μέρος σε ελεύθερα φύλλα χαρτί ανάμεσα στα προσωπικά του είδη.

Όπως θά παρατηρήσει ό αναγνώστης, τά σχόλια του Βιτγκενστάιν πού περιέχονται στό βιβλίο αυτό, δέν συνθέτουν ένα ενιαίο και συνεχές κείμενο. Για λόγους πού έχουν νά κάνουν μέ τό είδος τής φιλοσοφίας του, ό Βιτγκενστάιν είχε υιοθετήσει γενικά στα έργα του μία αποπασματική γραφή, έναν αφοριστικό τρόπο έκφρασης. Στο κείμενο για τόν Φραϊνζερ είχε έναν επιπλέον λόγο νά τό κάνει αφού τά σχόλια του αναφέρονται σε συγκεκριμένα χωρία του έργου του Φραϊνζερ *Τό Χρυσό Κλωνί*. Αυτός ό τρόπος γραφής αναμφισβήτητα δυσχεραίνει τήν κατανόηση του κειμένου, ιδιαίτερα για τόν αναγνώστη πού δέν είναι εξοικω-

κειωμένος μέ τή φιλοσοφία του Βιτγκενστάιν.

Όά επιχειρήσουμε νά παρουσιάσουμε εδώ μερικά από τά θέματα πού θίγονται στό κείμενο αυτό. Ό Σίρ Τζαίμς Φραϊνζερ ήταν σκώτος άνθρωπολόγος (1854-1941), ό όποιος κατέγραψε στό δωδεκάτομο έργο του *The Golden Bough* (Τό Χρυσό Κλωνί) έθνολογικές παρατηρήσεις από πάρα πολλά μέρη του κόσμου. Ό ίδιος είχε ελάχιστα ταξιδέψει έξω από τά σύνορα τής Βρετανίας· χρησιμοποίησε όμως ευρύτατα τίς μαρτυρίες Ιεραποστόλων και ύπαλλήλων του βρετανικού κράτους. Στο έργο του κυριαρχεί μία εξελικτική αντίληψη για τόν τρόπο σκέψης τών ανθρώπων. Υποστηρίζει πώς ό σύγχρονος επιστημονικός τρόπος σκέψης προήλθε εξελικτικά από τόν θρησκευτικό ό όποιος μέ τή σειρά του προέκυψε από τίς δεισιδαιμονίες τής μαγείας.

Ό Βιτγκενστάιν δέν συμφωνεί μέ τίς γενετικές αντιλήψεις του Φραϊνζερ. Στίς παρατηρήσεις του καταλογίζει στόν Φραϊνζερ τήν τάση νά εξηγή τίς πρωτόγονες πρακτικές χρησιμοποιώντας μέτρα τής Άγγλίας του 20ου αιώνα. Ό Φραϊνζερ δέν μπορεί νά φανταστεί ιερέα πού νά μήν είναι στην ουσία «ό Άγγλος εφημέριος του καιρού μας, μ' όλη εκείνη τή βλακεία και τή χλιαρότητά του» (σ. 30). Ό Φραϊνζερ, λέει ό Βιτγκενστάιν, όταν μιλάει για τίς τελετουργίες πρωτόγονων φυλών παρουσιάζει τούς ανθρώπους πού μετέχουν σ' αυτές ως ήλιθους, σάν νά ένεργοϋν υπό τό κράτος τής άγνοιας. Μας καλεί νά δείξουμε άπέναντί τους έπιείκεια, νά σεβαστούμε τά πρώτα άδέξια σκιρτήματα τής ανθρώπινης σκέψης πού προετοιμάσαν τό έδαφος για τό θρίαμβο τής επιστήμης. «Είναι πραγματικά πολύ παράξενο, όλα τούτα τά έθιμα», λέει ό Βιτγκενστάιν, «νά προβάλλονται τελικά τήν τρόπον τινά σά βλακειές. Είναι άκατανόητο τό ότι οι άνθρωποι τά κάνουν όλ' αυτά από καθαρή βλακεία»

(σ. 26). Ειδικά μάλιστα αν λάβουμε όπόψη μας ότι «ό ίδιος άγριος πού μήγει βελόνες στό όμοίωμα του έχθρου του, άπ' ό,τι φαίνεται, για νά τόν σκοτώσει, φτιάχνει τήν καλύβα του από ξύλο πραγματικά και σκαλίζει τό βέλος του επιδέξια και όχι σε όμοίωμα» (σελ. 29). «Ό Φραϊνζερ θά ήταν ικανός νά πιστέψει πώς οι άγριοι πεθαίνουν λόγω λάθους (...). Ό Φραϊνζερ είναι πολύ πιο άγριος από τούς περισσότερους άγριους του, διότι αυτούς δέν τούς χωρίζει τόσο μεγάλη άποσταση από τήν κατανόηση ενός πνευματικού ζητήματος, όση χωρίζει έναν Έγγλέζο του 20ου αιώνα» (σελ. 34).

Άνάλογα μέ τήν περίπτωση, ό Φραϊνζερ, λέει ό Βιτγκενστάιν, εξισώνει τή μαγεία μέ έσφαλμένη φυσική, κακή ιατρική και άναποτελεσματική τεχνολογία. Μπορεί έτσι, σε μία λογική άναγωγισμού, νά μιλάει για «λάθη» και «αναπόφευκτα όλισθήματα κατά τήν αναζήτηση τής αλήθειας». Ό Βιτγκενστάιν δέν θεωρεί πώς οι τελετουργικές δραστηριότητες τών ανθρώπων μπορούν νά εξισωθούν ή νά θεωρηθούν προοίμιο τής επιστήμης. Ό πρωτόγονος άνθρωπος επιδιέεται σε τελετουργίες όχι άναγκαστικά για νά επηρεάσει τή φύση. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, παρατηρεί ό Βιτγκενστάιν, πώς οι Ιεροτελεστίες τής βροχής γίνονται κατά κανόνα τήν περίοδο τής ξηρασίας, όπως θά άπαιτούσε ή έρμηνεία του Φραϊνζερ. Ό Βιτγκενστάιν υποστηρίζει πώς:

«Ένα βιβλίο ανθρωπολογίας θά μπορούσε ν' αρχίζει ως εξής: Παρατηρώντας τή ζωή και τή συμπεριφορά τών ανθρώπων πάνω στή γή, βλέπει κανείς πώς εκτός από τίς δραστηριότητες πού θά μπορούσε νά όνομάσει ζωάδειες, τή λήψη τροφής κ.λπ. κ.λπ., υπάρχουν και κάποιες πού έχουν έναν ιδιαίζοντα χαρακτήρα και πού θά μπορούσαν νά όνομαστοϋν τελετουργικές πράξεις. Τότε όμως θά ήταν άνόητο νά πούμε στή συνέχεια πώς τό χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών τών πράξεων είναι τό ότι προέρχονται από έσφαλμένες αντιλήψεις γύρω από τή φύση τών πραγμάτων» (σελ. 32-33).

Άς παραβάλλουμε, λέει ό Βιτγκενστάιν, τή δική μας συνήθεια νά φιλάμε τήν εικόνα του άγαπημένου. Η πράξη μας αυτή, υποστηρίζει ό Βιτγκενστάιν, δέν βασίζεται στην πίστη ότι έπενεργούμε στό αντικείμενο πού ή εικόνα παριστά. «Άποσκοπεί σε μίαν ίκανοποίηση και τήν έπιτυγχανεί. Η μάλλον: δέν άποσκοπεί σε τίποτε. Άπλως έτσι συμπεριφερόμαστε, κι ύστερα νιώθουμε ίκανοποιημένοι» (σελ. 28-29). «Λάθος υπάρχει μονάχα εκεί πού ή μαγεία προβάλλεται ως επιστήμη» (σελ. 29).

Ό Βιτγκενστάιν υποστηρίζει πώς οι κάθε είδους εξηγήσεις, αντί νά διαφωτίσουν, παραπλανούν. Οι πρωτόγονες πρακτικές μας δημιουργούν έτσι κι άλλως μία έντύπωση τήν όποία οι πιθανές εξηγήσεις ντύνουν άπλως μέ ένα αίτιοκρατικό γενετικό ένδυμα. Τό ένδυμα αυτό καλύπτει τή δική μας μεταφυσική τάση για όλο και περισσότερες εξηγήσεις. Όστόσο οι εξηγήσεις, λέει ό Βιτγκενστάιν, δέν είναι παρά άβέβαιες ύποθέσεις. Έκείνο πού είναι

βέβαιο είναι ότι μας μεταδίδεται και κατανοούμε μέσω της ιδιότητας που μας συνδέει με τους ανθρώπους των πρωτόγονων φυλών, ότι δηλαδή είμαστε συγγενή ανθρώπινα όντα. Είναι χαρακτηριστικό παρατηρεί ο Βιτγκενστάιν, πώς ο Φραϊζερ για να μας μεταφέρει μία δεισιδαιμονία χρησιμοποιεί λέξεις που είναι και οι ίδιες δεισιδαιμονικές. Αυτό δείχνει ότι κατανοεί πολύ καλά τι σημαίνουν όρισμένες συνήθειες των φυλών που μελετά χωρίς να χρειάζεται τη βοήθεια της εξηγητικής υπόθεσης. Λέει π.χ. ο Φραϊζερ: «...τό ότι αυτές οι συνήθειες υπαγορεύονται από το φόβο του φαντάσματος του σκοτωμένου είναι μάλλον βέβαιο... (σ. 212)». Και ο Βιτγκενστάιν σημειώνει:

«Γιατί όμως ο Φραϊζερ χρησιμοποιεί τη λέξη φάντασμα; Καταλαβαίνει λοιπόν θαυμάσια αυτή την πρόληψη, αφού μας την εξηγεί με μία οικεία του προληπτική λέξη. (...) Θά ήθελα να πω: τίποτε δε δείχνει καλύτερα τη συγγενεία μας με εκείνους τους άγριους, απ'τό ότι ο Φραϊζερ χρησιμοποιεί μία λέξη τόσο οικεία, και σε κείνον και σε μας, όπως «φάντασμα» ή «σκιά», για να περιγράψει τις αντιλήψεις αυτών των ανθρώπων. (Γιατί αυτό είναι σίγουρα διαφορετικό από το άν, άς πούμε, μας περιέγραφε πώς οι άγριοι φαντάζονται ότι το κεφάλι τους πέφτει χάμα κάθε φορά που σκοτώνουν έναν έχθρο. Σ' αυτή την περίπτωση η περιγραφή μας δεν θα είχε τίποτε το προληπτικό ή μαγικό)» (σελ. 33, 35-36, of. 27).

Η ιστορική ή γενετική εξήγηση στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει ή μετάδοση του νοήματος μιας πρακτικής είναι, λέει ο Βιτγκενστάιν, «μία περιττή υπόθεση που δεν εξηγεί τίποτε» (σελ. 39).

«Όταν είμαι θυμωμένος με κάποιον, γράφει ο Βιτγκενστάιν, «πολλές φορές χτυπάω το έδαφος ή κάποιο δέντρο με το μαστούνι μου. Σίγουρα όμως δεν πιστεύω πώς φταίει το έδαφος ή πώς τα χτυπήματά μου θα βοηθήσουν σε τίποτε. «Δίνω διέξοδο στο θυμό μου». Όλες οι τελετουργίες έχουν αυτό το χαρακτήρα. Τέτοιες ενέργειες μπορεί να ονομαστούν ενστικτώδεις. (...) Και οποιαδήποτε έρευνα γύρω απ' την ιστορία του ενστικτού μου κινείται σε έντελως άλλους δρόμους.

Δεν υπήρξε κάποια κοινότητα αιτία, διότι θα μπορούσε πράγματι να μην είχε υπάρξει καμιά αιτία που ώθησε μερικές ανθρώπινες

φυλές να λατρεύουν τη βαλανιδιά, παρά μόνο το γεγονός ότι αυτοί και ή βαλανιδιά βρέθηκαν ενωμένα σε μία κοινότητα ζωής. Η συνύπαρξή τους δεν ήταν λοιπόν θέμα επιλογής, αλλά κάτι ανάλγο με τη συνύπαρξή του ψύλλου με τον σκύλο. (Αν ποτέ οι ψύλλοι ανέπτυσαν κάποια τελετουργία, θα ήταν βασισμένη στο σκύλο)» (σελ. 38-39).

Ο Βιτγκενστάιν δεν απορρίπτει γενικώς τις ιστορικές εξηγήσεις. Υποστηρίζει πώς «ή ιστορική εξήγηση είναι μονάχα μία μορφή συμπερίληψης - σύνοψης - δεδομένων. Είναι εξίσου δυνατό να δούμε τα δεδομένα εν σχέση με άλλα και να τα συμπεριλάβουμε σε μία γενική εικόνα, δίχως να το κάνουμε με τη μορφή μιας υπόθεσης περί της χρονικής εξέλιξης» (σελ. 34).

Η μετάφραση του κειμένου έγινε με γνώση και προσοχή από τον Κωστή Κωβαίο ο οποίος έγραψε επίσης τον πρόλογο και τα κατατοπιστικά πραγματολογικά και μεταφραστικά σχόλια στο τέλος του βιβλίου. Θά είχα μόνο μία παρατήρηση.

Ο Κ. Κωβαίος μεταφράζει ως εξής: την πρώτη φράση του κειμένου: «Από το λάθος πρέπει κανείς να ξεκινάει και να φέρνει στο φως την αλήθεια που κρύβει μέσα του» (σελ. 25). Το γερμανικό κείμενο είναι «...und ihm die Wahrheit überführen». Στα αγγλικά ή ίδια φράση έχει αποδοθεί από τον Miles ως «...and transform it into what is true», και από τον Beversluis ως «...and convert it into truth». Ο Κ. Κωβαίος δεν θεωρεί ικανοποιητικές τις μεταφράσεις αυτές. Γράφει πώς οι άγριοι μεταφραστές επιλέγουν για την απόδοση του γερμανικού ρήματος «überführen» τη σημασία του μετακομίζω, μεταφέρω από έναν τόπο σ' έναν άλλο. Ο ίδιος, μετά από υπόδειξη του Παναγιώτη Κονδύλη ο οποίος έλαβε υπόψη του και ζητήματα συντακτικού χαρακτήρα (π.χ. τη δοτική ihm), υιοθέτησε τη δεύτερη σημασία του überführen που είναι «αποδεικνύω τινί τι». Ο Κ. Κωβαίος ενισχύει τη μεταφραστική αυτή λύση με σχόλια που αφορούν την ίδια τη φιλοσοφία του Βιτγκενστάιν. Λέει δηλαδή πώς ή εικόνα που ο Βιτγκενστάιν θέλει να μεταδώσει είναι ότι «συλλαμβάνουμε, τρόπον τινά, την αλήθεια επ' αυτοφόρω μέσα στο λάθος». Παραθέτει μάλιστα και φράσεις του Βιτγκενστάιν που υποτίθεται συγκλίνουν προς αυτήν την ερμηνεία: «Βγάζε χρήμα από κάθε σου λάθος», «Μή δειλιάζεις για το Θεό, νά λές ανοησίες! Θά πρέπει μόνο ν' άκους προσεχτικά τις ανοησίες σου»,

«Νά κατεβαίνεις πάντα από τά στείρα ύψη της έξυπνάδας, κάτω στις πράσινες κοιλάδες της βλακειάς».

Βρίσκω πραγματικά εύφυη την επιλογή της σημασίας «αποδεικνύω τινί τι» για τη μετάφραση του ρήματος überführen στη συγκεκριμένη φράση τόσο για λόγους, απ' ότι φαίνεται, γραμματικής σύνταξης, όσο και για λόγους ουσίας. Μόνο που οι λόγοι ουσίας δεν είναι ίδιοι με αυτούς που επικαλείται ο Κ. Κωβαίος. Πράγματι, ο Βιτγκενστάιν έλεγε πώς πρέπει να αξιοποιούμε τά λάθη, να μην φοβόμαστε να εκφράζουμε τις απλούστερες άπορίες μας, να άκούμε προσεκτικά τις άνοησίες μας. Όμως, οι παρατηρήσεις του αυτές δεν έχουν σχέση με τό συγκεκριμένο χωρίο.

Τί θέλει να πεί ο Βιτγκενστάιν στο χωρίο αυτό; Κατά τη γνώμη μου, στις πρώτες φράσεις του κειμένου για τον Φραϊζερ ο Βιτγκενστάιν άπευθυνόμενος στους όρθολογιστές φιλοσόφους λέει πώς ή αλήθεια δεν είναι αυταπόδεικτη. Δεν άρκει να προφέρεις κάποιες αυταπόδεκτες προτάσεις, όπως είναι π.χ. τό cogito ergo sum, για να λάμψει ή αλήθεια τους. Γράφει ο Βιτγκενστάιν άμέσως μετά την επίδικη φράση: «...τό ν' άκούμε την αλήθεια δεν άφελει σε τίποτε. Δεν μπορεί ή αλήθεια να φανερωθεί από μόνη της, όταν κάτι άλλο έχει πάρει τη θέση της». Πρέπει να αποδεικνύουμε (σύμφωνα και με τη μεταφραστική λύση που υιοθετήσαμε) στους ανθρώπους, λέει ο Βιτγκενστάιν, την πηγή του λάθους, να τους δείξουμε «τό δρόμο που οδηγεί από τό λάθος στην αλήθεια», να τους «πείσουμε» για την αλήθεια. «...Τήν αλήθεια δεν άρκει να την διαπιστώνεις». Ο Φραϊζερ τώρα, κατά τον Βιτγκενστάιν, κάνει το εξής σφάλμα: Βάζει ως στόχο να δείξει τό θρίαμβο της αλήθειας της επιστήμης πάνω στις δεισιδαιμονίες της μαγείας. Είναι σύνεπως αναγκασμένος να θεωρήσει όλες τις τελετουργικές πρακτικές που συνδέονται με τη μαγεία των πρωτόγονων ανθρώπων ως λάθη. Έτσι όμως παρανοείται ή σημασία αυτών των πρακτικών, αφού εξομοιώνονται με τις θεωρίες της επιστήμης. Προτείνω λοιπόν την εξής απόδοση της πρώτης φράσης: «Από τό λάθος πρέπει να ξεκινάει κανείς και να αποδεικνύει την αλήθεια». Αν δεχτούμε την έρμηνεία αυτή, όλη ή πρώτη σελίδα των Παρατηρήσεων του Βιτγκενστάιν γίνεται κατανοητή και άποκτά συνοχή. Έξάλλου αυτή ή μεταφραστική λύση συμβιβάζεται, πιστεύω με συναφείς παρατηρήσεις του Βιτγκενστάιν που περιέχονται στο Περί Βεβαιότητας.

Βάσω Κιντή

DOUGLAS FRASER

Γιώργου Γραμματικάκη

«*Η Κόμη της Βερενίκης*»
Πανεπιστημιακές Έκδόσεις
Κρήτης 1990

Αν στο εξώφυλλο της *Κόμης της Βερενίκης* δέν υπήρχε τό όνομα του έκδότη τότε ό άνυποψίαστος άναγνώστης πού θά τό έβλεπε στή βιτρίνα ενός βιβλιοπωλείου θά νόμιζε ότι είχε νά κάνει μέ ένα νέο μυθιστόρημα. Ό πίο δέ ύποψιασμένος θά έλεγε ότι επιτέλους ό Γιώργος Γραμματικάκης έβγαλε τήν πρώτη ποιητική του συλλογή. Όμως, οι Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης δέν εκδίδουν ούτε μυθιστορήματα ούτε ποιητικές συλλογές. Μέ τήν περίπτωση της *Κόμης της Βερενίκης* ίσως εξέδωσαν και τό πρώτο λογοτεχνικό βιβλίο όπου και τό μυθιστόρημα της «γένεσης του κόσμου τούτου» καταγράφεται και ένα ποίημα. «Τό Σύμπαν ενός άνώνυμου συγγραφέα», γραμμένο ύποθέτω από τόν ίδιο τόν Γιώργο Γραμματικάκη, ένυπάρχει. Έτσι «ή Βερενίκη ζει πιά άνάμεσά μας στα μικρά ή

τά μεγάλα της καθημερινότητάς μας, στή σιωπή της νύχτας ή λουσομένη στό πρωινό φώς». Η κόμη λοιπόν της βασίλισσας Βερενίκης, γυναίκας του βασιλιά Πτολεμαίου του Γ', άφου μεταφέρθηκε από τήν Άφροδίτη στόν ουρανό και μετατράπηκε σε μία μικρή όμάδα άστεριών ξαναγύρισε στή Γη ως τίτλος του βιβλίου του Γιώργου Γραμματικάκη, τό όποιο εισάγει μέ λαμπρό τρόπο ό Στυλιανός Άλεξίου. Ένα βιβλίο πού άφορά, όπως λέει ό συγγραφέας, ένα πείραμα πού έγινε πριν από 15 δισεκατομμύρια χρόνια. Τό πείραμα αυτό είναι ή δημιουργία του Σύμπαντος. Η άρχή λοιπόν ήταν ή Μεγάλη Έκρηξη πού όπως «εβκόλα» ύπολογίζεται έγινε πριν από περίπου 15 δισεκατομμύρια χρόνια. Και πριν, τί ύπήρχε πριν, άναρωτιέται προφανώς κάθε άνθρωπος. Έρώτηση πού άποπειράθηκαν άνεπιτυχώς νά άπαντήσουν οι θρησκείες. Για τους σημερινούς όμως φυσικούς φαίνεται ότι ή άπάντηση είναι σχετικά άπλή. Γράφει, λοιπόν, ό Γ. Γραμματικάκης, μέ τή γλαφυρότητα πού τόν χαρακτηρίζει. «Συγκεκριμένο σημείο πού έγινε ή έκρηξη δέν μπορεί νά νοηθεί, όπως δέν νοείται και κέντρο στό σύμπαν. Η Μεγάλη Έκρηξη έγινε ταυτόχρονα και παντού σε όλα τά σημεία του χώρου. Ό ίδιος ό χώρος και ό χρόνος δημιουργείται τή στιγμή της Μεγάλης Έκρήξεως. Η σκηνή δηλαδή του δράματος δημιουργείται ταυτόχρονα μέ τό δράμα. Αυτή ή βασική άρχή, πού συνάγεται από τή Γενική Θεωρία της Σχετικότητας, μάς άπαλλάσσει από ένοχλητικές έρωτήσεις για τό τί έγινε ή τί υπήρχε πριν. Τίποτα δέν υπήρχε και τίποτα δέν έγινε πριν, άφου ό χώρος και ό χρόνος δέν ήταν ύπάρ-

χουσες όντότητες» (σ. 34). Όμολογώ ότι αυτή ή άπάντηση, όσο και νά κουβαλάει από πίσω της τή Γενική Θεωρία της Σχετικότητας, τουλάχιστον έμένα δέν μέ άπαλλάσσει από τήν ένοχλητική έρώτηση. Όσο ή έρώτηση είναι μεταφυσική, άλλο τόσο μεταφυσική είναι και ή άπάντηση μέ τή στενή και τήν εύρεια έννοια. Μεταφυσική μέ τή στενή έννοια διότι μάς λέει ότι επιτέλους τήν άπάντηση μάς τή δίνει ή Γενική Θεωρία της Σχετικότητας. Μεταφυσική μέ τήν εύρεια έννοια διότι μάς καλεί νά δεχτούμε ότι πάνω-κάτω όλα έγιναν από τήν έκρηξη ενός Τίποτα. Έννοια άκατανόητη για τό μυαλό ίσως κάθε άνθρώπου άκόμη και του πίο μεγαλοφυούς φυσικού. Η μήπως δέν είναι έτσι;

Έν Άρχή λοιπόν ήν ό Λόγος. Και μετά ή Μεγάλη Έκρηξη. Από κεί και πέρα όλα έρμηνεύονται ή καλύτερα, είναι σχεδόν γνωστά. Τά γεγονότα εξέλισσονται μέ τρομακτική ταχύτητα. Περιγράφονται δευτερόλεπτο προς δευτερόλεπτο. Σε έκαστο δευτερόλεπτο άρχίζει ή πυρηνοσύνθεση από πρωτόνια και νετρόνια. Θα διαρκέσει 15 λεπτά. Κι άφου περάσουν και αυτά τά 15 λεπτά, τά γεγονότα επιβραδύνονται. Περνάνε έκαστομμύρια, δισεκατομμύρια χρόνια. Και νά πριν από 5 δισεκατομμύρια χρόνια φτιάχνεται ό Ήλιος μας και από αυτόν ή Γη. Και σε αυτήν επάνω ή ζωή. Επιτέλους!

Προτού προχωρήσω στό φαινόμενο ζωή, θά ήθελα νά σημειώσω δύο πράγματα. Πρώτον, για μία φορά άκόμη νά τονίσω τό άνεπανάληπτο όφος μέ τό όποιο ό Γιώργος Γραμματικάκης άναφέρει σε όλα αυτά τά θαυμαστά και πολλά άλλα. Θα έπανελλω σ' αυτό τό σημείο. Τό δεύτερο ενδιαφέρον σημείο είναι επιστημολογικό. Είναι άναμφισβήτητο ότι μετά τόν Ντεκάρτ οι λεγόμενες θετικές επιστήμες, και πρώτη άπ' όλες ή Φυσική, προχώρησαν στην έρευνά της μέ τήν αναγωγική μέθοδο. Η άκραία έκφραση αυτής της μεθόδου είναι νομίζω ή Φυσική των στοιχειωδών σωματιδίων, στην όποία θητεύει —άν δέν κάνω λάθος— ό συγγραφέας του βιβλίου. Τώρα έχουμε μία θεωρία, αυτήν της μεγάλης έκρηξης, πού είναι ή θεωρία της γένεσης του σύμπαντος, και πού βρίσκεται στον αντίποδα του άναγωγισμού. Μία θεωρία πού μιλάει για τή γένεση του Όλου και ή όποία επιβεβαιώνεται μέ τή βοήθεια των δεδομένων της Φυσικής των στοιχειωδών σωματιδίων. Η και αντίθετα, ή άστροφυσική, ό κλάδος αυτός της Φυσικής πού μελετά τό σύμπαν, παράγει δεδομένα πού συμπληρώνουν τά εύρήματα της Φυσικής

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα

τών στοιχειωδών σωματιδίων. Δεν είμαι φυσικός και γι' αυτό δεν είμαι σίγουρος για τη σωστή διατύπωση της παραπάνω σκέψης. Παρ' όλα αυτά νομίζω ότι είναι νόμιμο να κλείσω αυτή την παράγραφο με ένα ερώτημα. Βρισκόμαστε στο τέλος, ή καλύτερα στην άρχή του τέλους του αναγωγισμού;

Η ζωή λοιπόν. Υπάρχει μία κατηγορία φυσικών οι οποίοι ξεκινώντας από τη βαθιά γνώση της δικής τους επιστήμης καταφέρνουν εδκόλα να κατονοήσουν τη σύγχρονη Βιολογία, να εντοπίσουν τα προβλήματά της και να διατυπώσουν σκέψεις, που ίσως οι βιολόγοι δεν θα μπορούσαν να διατυπώσουν. Τό βιβλίο του Γιώργου Γραμματικάκη δείχνει ότι ο συγγραφέας του ανήκει σε αυτή την κατηγορία των φυσικών. Έτσι ο αναγνώστης έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει στο πέμπτο και έκτο κεφάλαιο μία γοητευτική περιγραφή της σιωπηλής, όπως λέει ο συγγραφέας, γένεσης ζωής από τα αρχέγονα μόρια DNA, RNA και πρωτεϊνών μέχρι τον άνθρωπο. Από τα πολύ ενδιαφέροντα θέματα που ο Γ. Γραμματικάκης πραγματεύεται στα δύο αυτά κεφάλαια, και τα οποία προφανώς δεν αποτελούν μία απλή εξιστόρηση της γένεσης της ζωής και της εξέλιξης των ειδών, ως μου επιτραπεί να ξεχωρίσω μία πρόταση. Πρόκειται για την άποψη του Στέφανου Τραχανά ο οποίος υποστηρίζει ότι «όλοι οι φυσικοί νόμοι, χωρίς εξαίρεση, είναι βιολογικά αναγκαίοι. Κανένας τους δεν είναι βιολογικά περιττός. Όλοι επιτελούν μία βιολογική λειτουργία». Η για να τό διατυπώσω κάπως διαφορετικά, παραλλάσσοντας λίγο μία φράση του Γ. Γραμματικάκη: «δεν είναι ότι στη μακροαίωση εξέλιξη του τό Σύμπαν δημιούργησε τυχαία τίς κατάλληλες συνθήκες για να υπάρξει ζωή σε αυτόν έδω ή άλλους πλανήτες αλλά, Ισα, Ισα, ή υπαρξη ζωής προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο Σύμπαν, από τά πολλά δυνατά». Από κεί και πέρα εδκόλα ξεφεύγει κανείς σε σκέψεις μεταφυσικής χροιάς, του τύπου ότι τό Σύμπαν έγινε για να γίνει κάποτε ο άνθρωπος και όπως φαίνεται τέτοιου τύπου απόψεις έχουν διατυπωθεί ως παραλλαγές του «άνθρωπικου αξιώματος». Αν ξεχάσουμε όμως τίς μεταφυσικές αποκλίσεις και μείνουμε στην αυστηρή επιστημονική διατύπωση του Στεφάνου Τραχανά, τότε οφείλουμε να δεχθούμε ότι οι φυσικοί περιορισμοί που υπάρχουν στη διαδικασία της επιλογής και της εξέλιξης, τουλάχιστον στο επίπεδο των μορίων, είναι πολύ ισχυροί. Η επόμενη σκέψη που

θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς είναι ότι ή υπαρξη τέτοιων περιοριστικών μηχανισμών ίσως να δρᾶ διευκολυντικά στη διαδικασία της εξέλιξης, διότι τήν καθοδηγούν σε κάποιο δρόμο, που είναι σχεδόν υποχρεωτικός. Έφόσον βέβαια ο αριθμός των τυχαίων μεταλλάξεων είναι αρκετά μεγάλος. Όμως πόσο μεγάλος; Τόν λόγο έδω έχει ή πληθυσμιακή βιολογία και οι δυνατότητες που έχει, ή δεν έχει, να μετρήσει κάποια μεγέθη.

Δέν ξέρω αν υπάρχει άλλο προηγούμενο στη διεθνή βιβλιογραφία, όπου στο μέσον ενός τέτοιου βιβλίου υπάρχει ένα ποίημα. Αυτό έχει συμβεί στο βιβλίο του Γιώργου Γραμματικάκη. Ένα ποίημα, γραμμένο υποθέτω από τόν Ιδιο τόν συγγραφέα, και τόν συγχαίρω που τό αποτόλμησε. Γιατί αν τό θέλετε, ή δική μας ή γενιά ήταν μία «άντικομφορμιστική» γενιά. Τώρα, άλλος λιγότερο άλλος περισσότερο, πώς να τό κάνουμε, έχουμε αλλάξει. Περνᾶνε τά χρόνια, ανεβαίνουμε στην ακαδημαϊκή ιεραρχία, μᾶς ἄρᾶσει δέν μᾶς ἄρᾶσει. Φτάσαμε να γράφουμε βιβλία, ἄς τομήσουμε πάλι μέσα από αυτή τη δραστηριότητα να σπάσουμε τίς φόρμες.

Ο Γιώργος Γραμματικάκης τό αποτόλμησε, για να μᾶς μιλήσει κατόπιν, στο έπόμενο κεφάλαιο, για τόν άνθρωπο και τόν πολιτισμό του. Διαβάζοντας αυτό τό κεφάλαιο αισθανόμουνά κάθε τόσο να μέ διαπερνούν κρυάδες. Κυριολεκτικά ἄγωνιά γό τό πώς θά ζήσουν τά παιδιά μας. Τό ἄμεσο μέλλον τούτου του πλανήτη είναι ζοφερό, ἔκτός αν ή ἴδια ή ανθρωπότητα αλλάξει τόν ἑαυτό της. «Ο μετασχηματισμός της ανθρωπότητας, έννοια ούτοπιστική ὅσο και ἄπόλυτα αναγκαία, είναι ή μόνη που μπορεί να ἀποκαταστήσει ἕναν πολιτισμό σε ἄρμονία με τή φύση και τόν ἑσωτερικό ἄνθρωπο και να ἐνισχύει ὁ,τι σπουδαίο συνιστᾶ τόν ἄνθρωπο και τίς προοπτικές του, τά ἴδια τά ἐπιτεύγματα του μέχρι τώρα πολιτισμού του» λέει ο Γιώργος Γραμματικάκης.

Στόν πρόλογο του βιβλίου του ο Γ. Γραμματικάκης αναρωτιέται για τούς λόγους που γράφεται ένα βιβλίο. Και ἄπαντάει ότι οι λόγοι είναι πολλοί, ὡστόσο ένα βιβλίο ἀποτελεῖ πάντοτε μία προσπάθεια ἐπικοινωνίας του συγγραφέα με τόν ἀναγνώστη ή τόν ἑαυτό του. Σωστά. Μία βιβλιοπαρουσίαση όμως, γιατί γράφεται; Κι έδω οι λόγοι είναι πολλοί, ἄνάλογα με τήν περίπτωση. Ποιοί είναι, λοιπόν, οι λόγοι σε τούτη τήν περίπτωση. Ένας και μοναδικός. Είναι και πάλι μία προσπάθεια ἐπικοινωνίας. Έπικοινωνίας του γράφοντος προφανώς με τούς ἀναγνώστες του περιοδικού αλλά και κάτι πέρα από αυτό που ίσως μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο αν τό ἰδιωτικό γίνει δημόσιο, ὅπως πρίν από

χρόνια πρότεινε ο Ἄριστειδης Μπαλτάς.

Δέν είμαι φυσικός, αλλά ή σχέση μου με τή Φυσική ποτέ δέν ήταν κακή. Και αυτό σε ένα μεγάλο ποσοστό τό οφείλω στο δασκαλό μου στο Γυμνάσιο τόν Ἄλκίνοο Μάζη, παρόλο που κάποτε μ' ἔδειρε με τόν χάρακα, που ἔτυχε εκείνη τήν ὥρα να βαστάω στο χέρι μου. Ήταν σκληρός, παράξενος ἄνθρωπος αλλά ἐμπνευσμένος Δάσκαλος. Είχαν περάσει σχεδόν ἑκοσι χρόνια από τότε, όταν βρέθηκα να δουλεύω στη Βοστώνη. Δουλεύαμε σκληρά και οι ἐμπειρίες εκείνης τής ἐποχῆς είναι ἀνεπανάληπτες. Τότε λοιπόν, πολλά Σαββατόβραδα, μαζευόμαστε στα σπίτια κι ἐκεῖ, πίνοντας μύρα ή καφέ, ἄρχιζε τό παραμύθιασμα. Εκείνη ή σιγανή μακρόσυρτη κουβέντα με ἐκρήξεις γέλιου και θυμού καμιά φορά. Ο καθένας προσπαθοῦσε να πεί τό δικό του παραμύθι. Ο καλύτερος όμως παραμυθᾶς ἦταν ο Στέφανος Τραχανᾶς, που τόν ἔχω ἤδη ἀναφέρει στο κείμενο αυτό. Τό παραμύθι του Στέφανου ἦταν ή σύγχρονη Φυσική. Κι ἦταν γοητευτικό. Εκεί, σε ἐκεῖνα τά δωμάτια, στριφογύριζαν πάνω από τά κεφάλια μας κουάρκς και μαῦρες τρύπες, γαλαξίες και νετρίνο. Και τί να σᾶς πῶ για κείνο τό γοητευτικό κουάρκ, τό charm, που τήν υπαρξη του υπέθεσε ο Γκλάσσοου και για τό ὅποιο ο Γιάννης Ἡλιοπούλος ἔβαλε στοίχημα ένα κασόνι γαλλικό κρασί.

Ἡμουνά ο πρώτος που ἔφυγε από κεί και ὄχι μόνο νοσταλγοῦσα τίς στιγμές ἐκεῖνες, αλλά γύριζα και ξαναγύριζα για να τίς ξεαναβρῶ.

Έδω, γνώρισα τόν Γιώργο Γραμματικάκη, που ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔπαιζε στα Βοστωνέζικα παραμύθια. Και μία νύχτα ἔπάνω στα Ριζίτικα χωριά. «Ο φίλος μας σηκώθηκε, χαϊρέτικος και ἄρχισε να μιλά. Όμως, ἐνῶ ἔπρεκετο να μιλήσει για Μαθηματικά, φαίνεται πώς δέν ἄντεξε τήν πρόκληση κι ἄρχισε να κάνει τόν ταχυδακτυλουργό και τόν μάγο, τραβώντας μέσα από τό μανίκι του μία μαῦρη τρύπα κι ἕναν ἄσπρο νάνο, ή βλέποντας μέσα σε ένα κοινό ποτήρι γεμάτο νερό, σάν μέσα από κρυσταλλένια σφαίρα, ένα κίτρινο δαχτυλίδι να περιβάλλει τό πορτοκαλί του χρόνου, ἐκρήξεις στην ἐπιφάνεια του Ἡλίου και τήν εἰκόνα τής Γῆς από τήν Σελήνη. Κάπου κάπου κάπνιζε τό τσιμπούκι του και τό βλέμμα του ἀναζητοῦσε τήν ἀσφάλεια τών δικῶν μας προσώπων...» (Ρέα Γαλανάκη, *Τά ὄρατα και τά ὄρατά*).

Ἄνάγκη ἐπικοινωνίας λοιπόν με τούς παραμυθᾶδες, τούς μάγους και τούς ταχυδακτυλουργούς, που τά ὄρατα παραμύθια τους και τά ὄρατα μάγια τους τά διάβασα στη *Κόμη τής Βερενίκης*.

Ἡλίας Κούβελας

Πόπη Πολέμη,

Η βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Έλληνικά βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή. Βιβλιολογικό έργαστήρι, Έταιρεία ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990.

Η Έταιρεία Έλληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου συνεχίζει τις πολυτιμες έρευνητικές και έκδοτικές δραστηριότητες με την καταγραφή και δημοσίευση των βιβλίων του 19ου αιώνα (συγκεκριμένα, των ετών 1864-1900) που ανήκουν στη βιβλιοθήκη της Έταιρείας. Τη βιβλιογραφία επιμελήθηκε η Πόπη Πολέμη, προτάσσοντας στην έκδοση ένα χρήσιμο κατατοπιστικό σημείωμα, στο οποίο όμως προβαίνει και σε ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις και σκέψεις με βάση το έντυπο υλικό που έπεξεργάστηκε.

Είναι γνωστές οι δυσκολίες που συναντούν όσοι ασχολούνται έρευνητικά με θέματα του 19ου αιώνα: η μόνη συστηματική βιβλιογραφία που διαθέτουμε, εκείνη των Γκίνη - Μέζα, λήγει στο έτος 1864, τα περιοδικά και οι εφημερίδες άποσύρονται κάθε τόσο από τις δημόσιες βιβλιοθήκες για φωτογράφιση, στην Έθνική Βιβλιοθήκη υπάρχουν άσυγχώρητες έλλείψεις κ.τλ. Έτσι η έκδοση αυτή που καταγράφει γύρω στις 5500 τίτλους αποτελεί έναν βασικό πυρήνα για την περαιτέρω βι-

βλιογράφηση των εντύπων της περιόδου, αφού κατά τους ύπολογισμούς της επιμελήτριας με τον αριθμό αυτό καλύπτεται πιθανώς το ένα πέμπτο της συνολικής βιβλιοπαραγωγής των ετών 1864-1900. Αν προσθέσουμε σ' αυτά και τα 1500 έντυπα που απέκτησε το ΕΛΙΑ στο μεταξύ (ανήκουν στά ίδια χρόνια), οι έρευνητές, εκτός από την παρούσα βιβλιογραφία που μπορούν να συμβουλευθούν στο γραφείο τους, έχουν και τη δυνατότητα να προσεγγίσουν, με άνεση μάλιστα και ύποδειγματική έξυπνότητα, πράγμα πολύτιμο, 7000 τίτλους του 19ου αιώνα.

Ένα πρώτο σημαντικό βήμα μπορούμε να πούμε ότι έχει γίνει. Μένει η ολοκλήρωση του βιβλιογραφικού έργου, για το οποίο σήμερα είμαστε αισιόδοξοι, αφού από το 1987 η Έλληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα έγινε αντικείμενο έρευνητικού προγράμματος που διεκπεραιώνει ομάδα με ύπευθυνο τον Φίλιππο Ήλιου και την ύποστήριξη του ΕΛΙΑ.

Στυλιανός Άλεξίου (Έπιμέλεια).

Βασίλειος Διγενής Άκριτης και τά άσματα του Άρμούρη και του Υιού του Άνδρόνικου. Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Έρμης 1990.

Η φιλολογική έκδοση του βυζαντινού ήρωϊκού ποιήματος (12ος αιώνας) Βασίλειος Διγενής Άκριτης, καθώς και των έπικων βυζαντινων άσμάτων του Άρμούρη και του Υιού του Άνδρόνικου στηρίζεται σε μακροχρόνια έρευνα του Στυλιανού Άλεξίου, ανανεωμένη με δσα καινούργια στοιχεία προέκυψαν από τη βιβλιογραφία μετά τό 1985, έτος που έκδόθηκε η μεγάλη κριτική έκδοση του Διγενή, από τον ίδιο πάντα έρευνητή. Η εισαγωγή του Σ. Άλεξίου, γραμμένη άπλά αλλά και πυκνά, πραγματεύεται δσα ζητήματα σχετίζονται με αυτή «τή ζωντανή δημιουργική και πρωτότυπη λογοτεχνία των βυζαντινων»: δίνεται μιά συνοπτι-

κή εικόνα της ήρωϊκής ποίησης στο Βυζάντιο, συζητιούνται οι ιστορικές προϋποθέσεις που καθόρισαν τη γένεσή της και τά σχετικά με τό θεσμό των άκριτων. Έξετάζονται επίσης τά ιστορικά και γεωγραφικά στοιχεία, ο πιθανός χρόνος και ο τόπος της σύνθεσης, οι πηγές, η γλώσσα και η στιχουργία, καθώς και η χειρόγραφη παράδοση του ποιήματος.

Πρόκειται για μιά άρτια έκδοση που άπευθύνεται σε πλατύτερο κοινό, προσιτή και εύχρηστη, χωρίς για τουτό να χάνει κάτι από τη σοβαρότητα και την επιστημοσύνη με την οποία ο Σ. Άλεξίου μελετάει τη λογοτεχνία μας.

Έλληνική Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης,

Έκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Έξελλίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος, Θεμέλιο, 1990

Μετά από έξι δλόκληρα χρόνια, 1984, η Έλληνική Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης προχωρά στην τρίτη επιστημονική της παρέμβαση σχετικά με τό ελληνικό πολιτικό σύστημα. Η πρώτη παρέμβαση, τό 1978, είχε ως θέμα «Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα», ενώ η δεύτερη, τό 1984, τις βουλευτικές εκλογές του 1981. Όπως και νά έχει, και αυτή η τελευταία έκδοση συνιστά μιά ουσιαστική προσπάθεια μελέτης πλευρών του πολιτικού μας συστήματος, για τη δεκαετία που πέρασε.

Τό έργο αυτό που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ, περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος από τις εισηγήσεις των πολιτικών επιστημόνων που έγιναν στις άρχές του περασμένου χρόνου, με την εύκαιρία του τέταρτου συνεδρίου της Έταιρείας. Αναφέρουμε μερικές από τις πιο σημαντικές, κατά τη γνώμη μας, παρεμβάσεις, που περιέχονται στον παρόντα τόμο: Χ. Λυριντζής, Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές. Ν. Δεμερτζή, Η ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του '80. Μ. Παντελίδου Μαλούτα, Έλληνική πολιτική κουλτούρα: Τό φύλο της Άριστερας και της Δεξιάς. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, Κοινωνικές προϋποθέσεις των συμμαχικών κυβερνήσεων. Π. Καζάκος, Οικονομική πολιτική και εκλογές: Ο πολιτικός έλεγχος της οικονομίας στην Ελλάδα: 1979 - 1989. Η. Νικολακόπουλος, Η εκλογική έπιρροή των πολιτικών δυνάμεων. Γ. Βούλγαρης, Άλλαγές στο εκλογικό σώμα της Άριστερας και κομματικός ανταγωνισμός: 1985 - 1989.

Κώστας Παπαϊωάννου,
Κράτος και Φιλοσοφία. Ο διάλογος Μάρξ-Χέγκελ, Έναλλακτικές Έκδόσεις «Κομμούνα», 1990

Τήν κριτική ανάλυση της μαρξικής θεωρίας για τό Κράτος του Κ. Παπαϊωάννου παρουσιάζουν οι εκδόσεις «Κομμούνα». Ο Παπαϊωάννου μέσα από μία αντιπαράθεση του μαρξικού και έγγελιανού έργου προσπαθεί να κατανοήσει τήν ύφή του σύγχρονου Κράτους, δικαιώνοντας τόν Μάρξ ως προς τήν ριζική κριτική του στό «ύπερταξικό» Κράτος του Χέγκελ, ταυ-

τόχρονα όμως αποκαθιστώντας και τήν πρόβλεψη του τελευταίου για τήν υπερδιόγκωση του κρατικού φαινομένου. Τό βιβλίο χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη, μέ τόν τίτλο «ή οικόδομηση του έγγελιανού κόσμου», αναφέρεται στην «περιπέτεια» της ανθρώπινης συνείδησης, στό φαινόμενο της αλλοτρίωσης όπως αυτό παρουσιάζεται από τόν Χέγκελ· ή δεύτερη ένότητα, «δ Μάρξ και ή κριτική του Κράτους», συσχετίζει τή μαρξική κριτική του καπιταλιστικού κράτους και τή δυστυχία της συνείδησης· τέλος στην τρίτη ένότητα, «δ Μάρξ και ή αστική κοινωνία», εκτός από τήν κριτική του μαρξικού έργου από τό συγγραφέα, επιχειρείται μία συνολική θεώρηση του «δλοκληρωτικού κράτους - κόμματος», όπως αυτό παρουσιάσθηκε στη Σοβιετική Ένωση.

Συμπόσιο, Κουλτούρα και Τεχνολογία, PRAXIS/ΠΑΡΟΥΣΙΑ, 1990

Τό συλλογικό έργο, «Κουλτούρα και Τεχνολογία», που έκδόθηκε τό Δεκέμβριο του 1990 από τίς εκδόσεις PRAXIS και ΠΑΡΟΥΣΙΑ, αποτελείται από τίς εισηγήσεις που έγιναν σε Συμπόσιο που διοργάνωσε τό Πολυτεχνείο Κρήτης πριν δύομισυ χρόνια. Πρόκειται για μία πολύπλευρη προσέγγιση τόσο της βιομηχανικής όσο και της «μετα-βιομηχανικής» κουλτούρας καθώς και των συγκεκριμένων συνεπειών που προκαλούνται από τήν καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Μιά σειρά από εξειδικευμένα θέματα, όπως ή έννοια της βιομηχανικής κουλτο-συνεπειών που προκαλούνται από τήν καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Μιά σειρά από εξειδικευμένα θέματα, όπως ή έννοια της βιομηχανικής κουλτούρας, κεφάλαιο και νέες τεχνολογίες, ευέλικτος αυτοματισμός και αναδιάρθρωση, εικαστική κουλτούρα, καλλιτεχνική δημιουργία και ηλεκτρονικοί υπολογιστές, για να αναφερθούμε μόνο σε μερικές από τίς ένότητες του βιβλίου, αποτελούν αντικείμενο της κριτικής παρουσίασης.

Άχιλλέως Άλεξανδρέως Τατίου,

Λευκίπη και Κλειτοφών, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια Γιώργος Γιατρομανωλάκης, Ίδρυμα Γουλανδρή - Χόρν, Άθήνα 1990.

Μνημειώδης θά λέγαμε, εάν ό χαρακτηρισμός δέν έπασχε από πολυχρησία, είναι ή έκδοση που μάς πρόσφερε ό φιλόλογος και πεζογράφος Γιώργος Γιατρομανωλάκης. Πρόκειται για ένα από τά πέντε «Άρχαία Έλληνικά Μυθιστορήματα», όνομασία που προτείνει ό επιμελητής για τό είδος αφού έχει πραγματοποιηθεί έκτενώς όλα τά σχετικά προβλήματα όρολογίας σε παράρτημα της εισαγωγής του, τήν *Λευκίπη και Κλειτοφώντα* του Άχιλλέως Τατίου. Τά μυθιστορήματα αυτά —τό γνωστότερο ίσως εξαιτίας της έκδοσης του Κοραή είναι τά *Αίθιοπικά* του Ήλιοδώρου—, άν και ευχάριστα έρωτικά άναγνώσματα, έμειναν για χρόνια στό περιθώριο, άνέκδοτα και δυσεύρετα. Η εισαγωγή του Γ. Γιατρομανωλάκη είναι εξαντλητική: ασχολείται μέ τό σύνολο, θά λέγαμε, των ζητημάτων που έγγιζουν είτε άμεσα είτε έμμεσα τό κείμενο και τόν συγγρα-

φέα του. Μιά εισαγωγή υπόδειγμα ευρύτητας που συνδυάζει τίς δεξιότητες και τίς γνώσεις του κλασικού φιλόλογου, τίς άρετές του κριτικού, τήν ενημέρωση και τόν προβληματισμό στά θεωρητικά θέματα και τό χάρισμα της γραφής του λογοτέχνη. Τό άρχαίο κείμενο συνοδεύεται από άντικριστή μετάφραση του Γ. Γιατρομανωλάκη, άπόδοση, άπ' όσο μπορούμε να κρίνουμε, θαυμάσια. Δίνουμε ένα τυχαίο δείγμα:

«Τρέχει λοιπόν ό ποταμός μέσα στη θάλασσα ώσάν να τρέχει μέσα σε πεδιάδα. Και ούτε άφανίζει ή θάλασσα μέ τό άλμυρό της κύμα τόν γλυκό έραστή. Σχίζεται από εκείνον καθώς ρέει και γίνεται τό σχίσμα της θάλασσης του ποταμού ή κοίτη. Έτσι οδηγεί ή θάλασσα στην Άρέθουσα τόν νυμφοστολισμένο Άλφειό». (σ. 233)

ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΟ ΤΗΣ Δ. ΘΡΑΚΗΣ

Από τον κ. Ανέστη Συμεωνίδη λάβαμε την μιά επιστολή - απάντηση στο άρθρο του Δ. Παπαδημητρόπουλου (τεύχ. Νοεμβρίου 1990). Αναγκαζόμεστε, δυστυχώς, να δημοσιεύσουμε μόνο τα κύρια σημεία της γιατί ήταν πολύ μεγάλη. Ελπίζουμε ή περικοπή να μη αλλοιώνει τα νοήματα του επιστολογράφου μας.

Αφορμή για τις γραμμές αυτές έδωσε το σημείωμα «διά γυμνού οφθαλμού» στο τεύχος Νοεμβρίου του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου «Εσχάτη προδοσία, άμηχανία, ύποκρισία, άπραξία», που, προφανώς, έρχεται να βάλει τα πράγματα στη θέση τους μπροστά στην ύποκρισία και τη διπλοπροσωπεία που χαρακτηρίζει τόσο το έπσημο κράτος, όσο και ένα μεγάλο μέρος των συμπατριωτών μας μπροστά στο μειονοτικό της Δ. Θράκης. Από τους τελευταίους μάλιστα πολλοί θα βγούν και αντιδημοκρατικά «κοράκια», κατά την έκφραση του κ. Παπαδημητρόπουλου, αν άνοιξουν τό στόμα τους να ποινε μιá κουβέντα παραπάνω για ένοχλητικά και αντιπροοδευτικά θέματα όπως «έθνικά συμφέροντα», «άπειλές», «άνθελληνισμός», «σχέσεις κακής γειτονίας», «εξόντωση του έλληνικού στοιχείου», και, Θεός φυλάξει, «δυναμική κι άνταποδοτική πολιτική».

Μέ κίνδυνο να προκαλέσω χασμουρητά και, πάντοτε προοδευτική, διασπορά, θα δώσω έδω τό λόγο σ' ένα (κρύπτο) κοράκι που έχει τις έξις άπορίες και έρωτήματα:

α) Όταν προτείνουμε τά στήθια μας για ν' άμυνθοδμε από τό ίδιο «μετερίζι» μέ τους καταπιεζόμενους Τούρκους μειονοτικούς, άφιερώνουμε έστω και μιás στιγμής σκέψη στους (ξεριζωμένους) Έλληνες της Ίμβρου, της Τενέδου, της Κωνσταντινούπολης, στην άρπαγή των περιουσιών τους (διά νόμου) από τό τουρκικό κράτος, στον κατατρεγμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την πλήρη καταστροφή των έλληνικών εκπαιδευτικών ίδρυμάτων της πάλαι ποτέ Βασιλεύουσας, ή στη «σύμφωνα μέ τό διεθνές δίκαιο» εξάσκηση των έγγυητικών δικαιομάτων της Τουρκίας στη Κύπρο;

Αύτοί οί Έλληνες, Πολίτες «μειονοτικοί», προστατευμένοι εξίσου από την Συνθήκη της Λωζάννης μέ τους «Μουσουλμάνοους» της Δ. Θράκης (άλλά και οί 200.000 πρόσφατους πρόσφυγες της Κύπρου) δέν είχαν και δέν έχουν δικαιώματα;

β) Όταν βγαίνουμε από τό ρουχα μας για την αίσχρη ύποκρισία του έλληνικού κράτους (και των Έλλήνων γενικώς) άπέναντι στη τουρκική μειονότητα, διαθέτουμε έστω κι ένα λεπτό για ν' αναλογιστοδμε ποιός είναι τελικά ο ρόλος αυτής της μειο-

νότητας μέσα στο άνισο και, κατά τά δγκούμενα φαινόμενα, επικίνδυνο για μάς έξελισσόμενο στρατηγικό παιχνίδι της φίλης γειτονίας στο χώρο της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου;

Μήπως πρέπει να ριζούμε και καμιά ματιά στη θεωρία των «στρατηγικών μειονοτήτων», την όποία ή Άγκυρα μελετά και εφαρμόζει μέ άπόλυτη Ισλαμική εδλάβεια — ενώ πολλοί από μάς ξεσκίζουμε τά μάτια μας για τίς «άδικίες» που κατατρέχουν τους Τούρκους τη Δ. Θράκης, σε μιá εποχή όπου όλα παίζονται, περιλαμβανομένης και της έδαφικής άκεραιότητας αυτού του ύποκριτικού, αυταρχικού, και άντιδραστικού έλληνικού κράτους;

γ) Όταν σπείδουμε να στηρίξουμε τη δίκαιη αγανάκτηση των Τούρκων βουλευτών μας, μήπως πρέπει να σταματήσουμε μιá στάλα για ν' αναλογιστοδμε τί θά γίνονταν στην καθαρά φανταστική περίπτωση που ένας Έλληνας, εκλεγμένος στη τουρκική βουλή, έβγαине λάβρος και άρχισε τίς φωνές. «Είμαι Έλληνας και οί άτιμοί του Τούρκου πάνε να μου φάνε την έθνική, φυλετική, και θρησκευτική μου ταυτότητα»;

Τό έρώτημα έθεσε και ό γνωστός Τούρκος δημοσιογράφος Άλί Μπρίντ, γράφοντας στη «Μιλέτ» (9.2.90) για τίς δηλώσεις Σαδίκ, άφήνοντας τά ύπόλοιπα στη γόνιμή μας φαντασία (τυχερός θά 'ταν αυτός ό ήρωικός μας συμπατριώτης αν τά εκεί κοράκια τόν πέταγαν μέ τίς κλωτσιές έξω από τη Μεγάλη Τουρκία — τό πιό πιθανό θά ήταν να βρεθεί σε κανένα χαντάκι, δεμένος πισθάγκωνα μέ σύρμα, άνευ σημαντικού μέρους του κρανίου του).

Έτσι λοιπόν;

— Καμιά χώρα, που άντιμετωπίζει ύπαρκτά, ούσιαστικά, και δγκούμενα προβλήματα τά έξωτερικής άπειλής, και άνεξάρτητα από τά κακάς κείμενα, τά λάθη, και τίς παραλείψεις που προκλήθηκαν από μά μουδιασμένη, άναποφάσιστη, και πολλές φορές ένδοτική πολιτική, δέν μπορεί να άγνοεί κινήσεις, κινητοποιήσεις, εκφράσεις, πράξεις, και δηλώσεις, σάν αυτές που γίνονται από την Τουρκική μειονότητα της Δ. Θράκης, μέ την ύποκίνηση και ύποστηρικτη της Άγκυρας.

— Είναι καιρός να ποδμε ότι ή «δυσκολία» της τουρκικής μειονότητας «να πάρει θέση» σε περίπτωση έλληνοτουρκικού πολέμου πρέπει να οδηγήσει σε μέτρα που θά άποβλέπουν στην εξασφάλιση των νούτων της συνοριακής γραμμής άμυνάς μας, ή όποία δέν διαθέτει καμιά άπολύτως πολυτέλεια «στρατηγικού βάθους».

— Πρέπει κάποτε να χωνέψουμε ότι καμιά άπολύτως έπίδειξη προοδευτικού πνεύματος (όπως αυτό καθορίζεται από τους γηγενείς άγανακτούντες περί τά ανθρώπινα δικαιώματα) στα μειονοτικά δέν θά έπηρεάσει την χωρίς έκτροπές και ένδοιασμούς έθνική πολιτική της Τουρκίας. Τό γεγονός αυτό, που στηρίζεται άκλόνητα από την παρελθούσα και παρούσα συμπεριφορά των γειτόνων μας, μπορεί να στενοχωρεί ιδιαίτερα τους φιλόλογους της «άνυπαρξίας» της τουρκικής άπειλής, αλλά παραμένει δυστυχώς ό κύριος καθοριστικός παράγοντας των έξωτερικών μας πραγμάτων, ιδίως μάλιστα μετά τίς πρόσφατες «συμμαχικές» όπηρεσίες της Τουρκίας προς τίς ΗΠΑ και τον «δημοκρατικό» συνασπισμό κατά του «χασάπη της Βαγδάτης».

— Τέλος, είναι πιά καιρός να δώσουμε λίγο παραπάνω προσοχή τόσο στα διδάγ-

ματα της Ιστορίας μας — που όπως και να στρεβλώσουμε ή τά βάλουμε στο κρεβάτι του Προκρούστη δείχνουν ξεκάθαρα τους λόγους και τίς συμφορές που έχει ύποστεί τό νύν, κατά προοδευτικούς όρισμούς, άχρείο και ύποκριτικό έλληνικό έθνος — όσο και στίς έπιπτώσεις που έχουν στην Ισοροπία και συνείδηση της σημερινής Έλλάδας (μ' όλα της τά στραβά, κουτσά, άνάποδα, άντιδημοκρατικά, άπαράδεκτα, άθλια και αυταρχικά).

Τό (κρύπτο) κοράκι λοιπόν μίλησε. Ζητώ συγγνώμη αν οί κουβέντες του κούρασαν. Έξαρχής δέν στόχευσα να δώσουν μιá «σφαιρική άποψη των πολύπλοκων βάσεων μιás δημοκρατικής θεωρίας που θά μπορεί να καθορίσει την ούσια των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων της άδικόμηνης μειονότητας στο πλαίσιο ενός αυταρχικού έπίσημου έλληνικού κράτους». Έκείνο που πήγαν να κάνουν ήταν να ξαναθυμίσουν ότι παρ' όλο τό πουρδούκλωμα, που κατατρέχει τό σημερινό Έλληνικό πολιτικό debate και τρέφεται κατά τό μέγιστό του μέρος από την πνευματική δυσκοιλότητα - άποτέλεσμα της όλομότηης «προοδευτικής» έπίθεσης ενάντια στίς «δυνάμεις της συντήρησης», ύπάρχουν και μερικοί φωνακλάδες που άνησυχούν (κακή έπιλογή λέξης που θυμίζει άλλες εποχές) και «κορακιάζουν» μέ τά περί «Έσχάτης προδοσίας, άμηχανίας, ύποκρισίας, άπραξίας» κ.λπ.

Μέ κάθε εκτίμηση,
Ανέστης Συμεωνίδης
Δ. Πτέρη 3, Μαρούσι 151 24

Και δύο λόγια του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου:

Καταρχήν δέν νομίζω ότι έδωσα, είτε γενικά είτε στο συγκεκριμένο κείμενο, τό δικαίωμα στον κ. Συμεωνίδη να μέ άποκαλεί «προοδευτικό». Δικαίωμα του βέβαια να θέλει να κατατάξει τόν έαυτό του στους συντηρητικούς, στα «κοράκια» έστω. Η έννοια «προοδευτικός» πάντως προσωπικά δέν μου λέει τίποτα, μου είναι άνόητη κι αν κάποιος (τό ΠΑΣΟΚ και ό Συνασπισμός) την διεκδικούν για τόν έαυτό τους, ή δική μου συγγένεια μέ τίς δύο αυτές παρατάξεις είναι πολύ μακρινή για να μου φορέσει ό κ. Συμεωνίδης καπέλο τόν χαρακτηρισμό του προοδευτικού.

Έπί της ούσιας τώρα: ό κ. Συμεωνίδης αναφέρεται στα δεινά των Έλλήνων, δεινά πολύ μεγαλύτερα από εκείνα των Τούρκων της Δ. Θράκης και στίς σχέσεις της τουρκικής μειονότητας μέ την Άγκυρα. Τί προτείνει λοιπόν ως «δυναμική και άνταποδοτική πολιτική»; Μήπως να άνταποδώσουμε τά Ισα στέλλοντας τους Τούρκους στη Τουρκία; Και αν αυτή είναι ή άποψη του γιατί διστάζει έστω και να την διατυπώσει ρητά, δηλαδή εύθαρσώς (πολύ δέ περισσότερο να μάς πει πώς θά γίνει κάτι τέτοιο);

Δυστυχώς κ. Συμεωνίδη δέν μπορώ να άντιδικήσω μέ μιάν άποψη που προτιμώ να αλωρείται παρά να μάχεται. Έκτός κι αν έννοείτε άπλώς ότι ή τουρκική μειονότητα πρέπει να μείνει και να ύποφέρει — έτσι για να Ισοφარიσουμε τά δεινά. Δηλαδή μάς φταίει ό γάϊδαρος, χτυπάμε τό σαμάρι: τό μόνο που θά πονέσει είναι τό χέρι μας. Θά πονέσει βέβαια και ή μειονότητα, αλλά αυτή δέν φαίνεται να σάς συγκινεί.

Δ.Π.